

font

■ **LA TRAÇA URBANA DE VILA-REAL DEL MESTRE BERTRAN ADALBERT (1272-1281)**

Vicent Gil Vicent

■ **LES FESTES DE LA MARE DE DÉU D'AGOST**

Glòria Broch Arnau

■ **DISCURS DEDICAT AL SOCARRAT MAJOR 2017**

Esperança Camps Barber

■ **ELISEO ARRUFAT I CIA.: BREU RESSENYA HISTÒRICA DE LA SEUA ACTIVITAT**

Pascual Arrufat Bort

■ **ELS VILA-REALENCs REPRESALIATS EN LA MASSACRE DEL 25 D'ABRIL DE 1940 DE LA PRESÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ**

Domingo J. Font Pitarch

Antoni Pitarch Font

■ **POLIESPORTIU I GIMNÀS CAMPIÓ LLORENS: CONSTRUCCIÓ I ENDERROCAMENT**

Joan Baptista Llorens Cantavella

■ **ORFEBRES VALENCIANS A VILA-REAL: DE CETINA A EVA, PERÒ NO CUA**

Pascual Mezquita Broch

■ **LA PLANA: DE LA CRISI A L'ECONOMIA DEL DECREIXEMENT**

Santiago Vilanova Añó

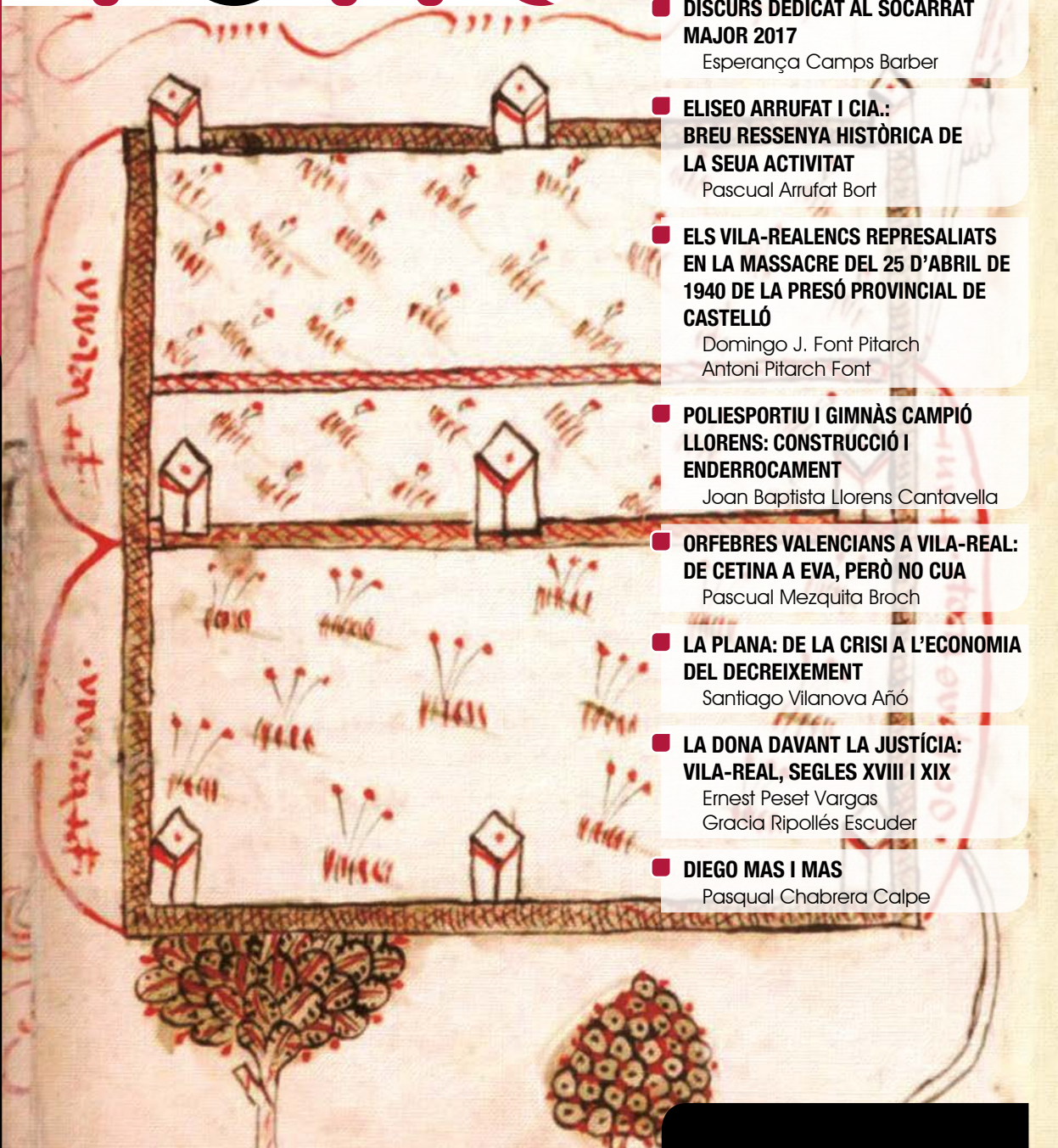
■ **LA DONA DAVANT LA JUSTÍCIA: VILA-REAL, SEGLES XVIII I XIX**

Ernest Peset Vargas

Gràcia Ripollés Escuder

■ **DIEGO MAS I MAS**

Pasqual Chabrera Calpe

**Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística
de l'Ajuntament de Vila-real**

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ:

Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY ORIGINAL: Javi Sales

DISSENY ACTUAL I MAQUETACIÓ: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPIACIÓ D'ARTICLES:

Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mònica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Canós Impressors, SL

PATROCINADORS:

Facsa, Fundació Caixa Rural, Porcelanosa i Acadèmia Valenciana de la Llengua

Foto de la portada: Traçat tipus d'una vila medieval. Bibliothèque Municipale Inguimbertaine (Carpentras), Ms. 327, f. 172v.

Fotos facilitades pels autors i les autores dels articles; Bibliothèque Municipale Inguimbertaine (Carpentras), Ms. 327; arxiu fotogràfic del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló; *La Veu del País Valencià*; Francesc Isern i Vicent Jaume Almela

ISSN: 2171-4983

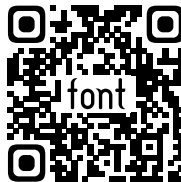
DIPÒSIT LEGAL: CS-165-2010

Maig de 2017

La Regidoria de Normalització Lingüística no s'identifica necessàriament amb les opinions expressades en els articles publicats.

font⁺

Publicació d'investigació
i estudis vila-realencs

www.revistafont.es

ÍNDIX

PRESENTACIÓ DEL REGIDOR	
Pasqual Batalla Llorens	7
1. LA TRAÇA URBANA DE VILA-REAL DEL MESTRE BERTRAN ADALBERT (1272-1281)	
Vicent Gil Vicent	11
2. LES FESTES DE LA MARE DE DÉU D'AGOST	
Glòria Broch Arnau	29
3. DISCURS DEDICAT AL SOCARRAT MAJOR 2017	
Esperança Camps Barber	51
4. ELISEO ARRUFAT I CIA.: BREU RESSENYA HISTÒRICA DE LA SEUA ACTIVITAT	
Pascual Arrufat Bort	63
5. ELS VILA-REALENCs REPRESALIATS EN LA MASSACRE DEL 25 D'ABRIL DE 1940 DE LA PRESÓ PROVINCIAL DE CASTELLÓ	
Domingo J. Font Pitarch i Antoni Pitarch Font	73
6. POLIESPORTIU I GIMNÀS CAMPIÓ LLORENS: CONSTRUCCIÓ I ENDERROCAMENT	
Joan Baptista Llorens Cantavella	83
7. ORFEBRES VALENCIANS A VILA-REAL: DE CETINA A EVA, PERÒ NO CUA	
Pascual Mezquita Broch	95
8. LA PLANA: DE LA CRISI A L'ECONOMIA DEL DECREIXEMENT	
Santiago Vilanova Año	111
9. LA DONA DAVANT LA JUSTÍCIA: VILA-REAL, SEGLES XVIII I XIX	
Ernest Peset Vargas i Gràcia Ripollés Escuder	123
10. DIEGO MAS I MAS	
Pasqual Chabrera Calpe	139

Presentació

La dinovena edició de la revista *Font* arriba un any més a les vostres mans. Aquesta publicació amb personalitat pròpia ha intentat cobrir, al llarg d'aquests anys, una sèrie de necessitats en l'aspecte purament científic que tenia el món editorial a la nostra ciutat. Pensem que ho hem aconseguit; ja que, en aquests moments, podem afirmar que la revista *Font* s'ha consolidat com una publicació de referència en l'àmbit de la investigació científica i històrica a les comarques de Castelló. De fet, les seues edicions arriben a tot el nostre domini lingüístic; atés que, no només es pot llegir en paper, sinó que, a través del web municipal, es poden consultar tots els números editats des de qualsevol lloc del món.

Per a nosaltres és molt significatiu el fet de presentar *Font* al llarg de la setmana de festes de Sant Pasqual al mes de maig, ja que és la nostra manera de contribuir a la celebració que fa Vila-real en honor al nostre patró. És per això que volem compartir amb tots vosaltres la satisfacció que ens produeix tornar a oferir-vos un altre número d'aquesta revista. Aquesta publicació naix per a poder donar llum a tots aquells treballs que ens descobreixen històries amagades de la nostra estimada ciutat.

Com no podria ser d'una altra manera, hem de donar les gràcies als col·laboradors i les col·laboradores que, any rere any, fan possible que tingueu una nova edició de *Font* a les vostres mans: Vicent Gil Vicent, Glòria Broch Arnau, Esperança Camps Barber, Pascual Arrufat Bort, Domingo J. Font Pitarch, Antoni Pitarch Font, Joan Baptista Llorens Cantavella, Pascual Mezquita Broch, Santiago Vilanova Año, Ernest Peset Vargas, Gracia Ripollés Escuder i Pasqual Chabrera Calpe.

Si bé és cert que els principals protagonistes de *Font* són els autors dels articles que, de manera sempre desinteressada, comparteixen el fruit del seu treball d'investigació amb els lectors, també ho són les entitats i empreses patrocinadores: Facsa, Porcelanosa, Fundació Caixa Rural Vila-real i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que fan possible l'edició de la revista de manera totalment gratuïta.

No voldria acabar sense adreçar-me a vosaltres, lectores i lectors, que acolliu aquesta publicació amb tanta generositat i estima. Una generositat que ens esperona a continuar treballant perquè aquesta font de consulta sobre Vila-real servisca per a conservar amb més fermesa els nostres costums i tradicions i, al mateix temps, enfortir les nostres arrels i augmentar el sentiment d'identitat com a poble.

Pasqual Batalla Llorens
Regidor de Normalització Lingüística

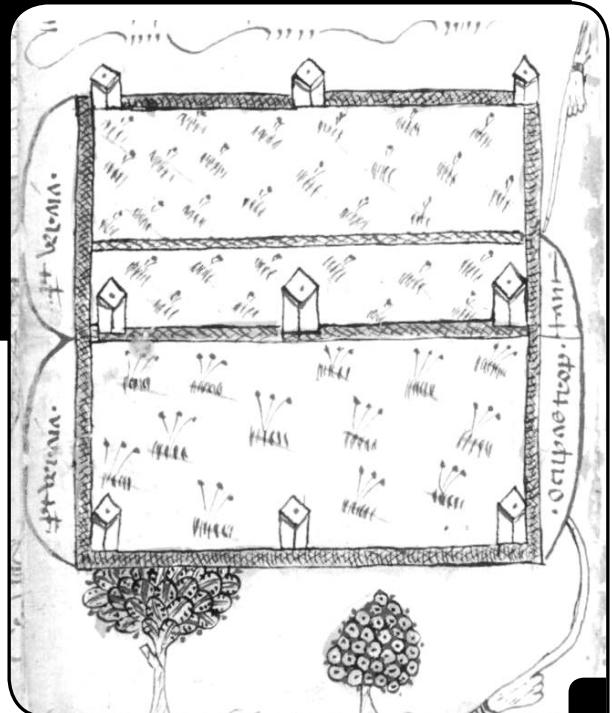
El nom és
Vila-real

3

Vicent Gil Vicent

LA TRAÇA URBANA DE VILA-REAL DEL MESTRE BERTRAN ADALBERT (1272-1281)

■ La traça urbana de Vila-real del mestre Bertran Adalbert (1272-1281)

La traça urbana de Vila-real del mestre Bertran Adalbert (1272-1281)

La colonització de les terres conquerides per Jaume I canvia per complet el paisatge urbà de la Plana de Borriana al segle XIII. Des del 1233, el repartiment dels espais irrigats pel riu Millar entre nous pobladors cristians es va convertir en l'objectiu prioritari del procés de creació d'una nova societat feudal. La donació d'aquestes terres no va ser només l'ocupació i colonització d'un espai cultivat fins al moment de la conquesta pels andalusins. Va suposar una completa reorganització del territori i del seu habitat. Noves exigències d'aliments i de terres expliquen l'ampliació de l'espai irrigat i la fundació de noves viles o pobles com a espai d'hàbitat concentrat (Guinot i Martí, 2006: 183-216; Guinot i Torró, 2007; Torró, 2003: 153-200).

L'hàbitat agrupat permetia als nous pobladors una millor identificació i defensa com a grup colonitzador i a la senyoria rendibilitzar els drets corresponents al seu poder. Amb aquesta doble finalitat, defensiva i tributària, s'articula el territori conquerit des del Sénia al Segura amb una nova toponímia urbana, com la de Vila-real. La planificació urbana d'aquestes noves pobles s'ajusta a aquest fi. En aquestes pàgines tractarem de donar a conèixer qui va dissenyar la traça urbana original de Vila-real i com es duu a terme en el repartiment de Jaume I.

La planificació urbana d'una nova vila a la Plana de Borriana

El nou model d'assentament implantat per la conquesta de Jaume I es caracteritza pel poblament agrupat en un nucli urbà. Ara i ací només cal recordar que les noves poblacions trenquen el paisatge d'hàbitat dispers original andalusí d'abans de la conquesta (alqueria). Representen un nou ordre en la vida i els costums i, sobretot, en l'ús de l'espai públic i el domini territorial. La implantació d'aquest nou mode de vida va ser lent. En l'últim terç del segle XIV, al terme de Vila-real hi ha 47 alqueries, que s'agrupen en 23 llinatges de pobladors. Aquest poblament dispers, al qual cal afegir barraques, casetes i molins, i el semidispers de la pobla —la Pobla de Conques, Guasch o Bonretorn— i el vilar, reunien el 72% dels cognoms documentats en la peita entre els anys 1362 i 1366. D'acord amb el Llibre de la contribució (peita), només el 29% dels contribuents es concentren a la vila i al raval de València (Gil, 2010: 200-201).

La boira d'un desdibuixat passat islàmic perviurà en les formes d'hàbitat de la societat valenciana fins més enllà del 1609, tot i que amb la fundació de les noves viles als segles XIII i XIV es vol esborrar aquest passat (Guichard: 237-256). De fet, la història de Vila-real comença l'any 1272 —l'arqueologia recula els vestigis de l'ocupació humana del terme a temps preromans (Mesado: 39-53)—. Els registres documentals de la Cancelleria Reial de Jaume I són els primers testimonis de la nova pobla (*populatio Borriane*) que des del 21 de juliol de 1273 es coneixerà amb el topònim major de Vila-real (*Villa regali*).

Coneixem amb detall el procés de colonització urbana de la geografia valenciana (Furió: 131-166; Guinot, 1998: 153-174; Torró, 1990; 1999). És el mateix procés de colonització que té lloc en escenaris tan diversos com el sud i sud-oest de França, la plana de l'Europa central i oriental, Gales i Anglaterra, la Toscana i la vall del Po. Com a la resta d'Europa, en el nou Regne de València calia consolidar una frontera en les terres conquerides, esbancar la terra, intensificar o canviar el model d'explotació agropecuària i aprofitar els avantatges comercials de la nova xarxa urbana (Martínez Sopena: 155-182).

La peculiaritat del model urbà valencià és que la nova pobla es concep com un recinte on concentrar la colonització cristiana, capaç de generar i sostenir una xarxa urbana pròpia. Des de la conquesta, ordinacions i estatuts, com a lleis pròpies del nou regne, atribueixen a les noves viles la funció de centres de poder polític, religiós, judicial i econòmic (Ferrer Navarro, 1990: 175-198; 2010: 3-44). L'èxit a llarg termini d'aquesta política és indubtable i durador. Les seues conseqüències es perceben encara avui a l'entramat urbà valencià (Serra: 37-38).

S'ha calculat que el nombre de fundacions urbanes al Regne de València en els segles XIII i XIV està pròxim a dues-cents, encara que la seua grandària i forma són bastant variades (Rosselló: 509-525; Guinot i J. Martí: 182-216). L'elecció del lloc on bastir la nova vila respon a una planificació dirigida per experts agrimensors, d'acord amb les directrius de la Cancelleria Reial. En els registres de la Cancelleria es documenta amb detall tot el procés, des de l'elecció dels oficials reials triats per a repartir solars urbans i terres de cultiu fins al planejament quadrangular, que integrava la xarxa de camins i el sistema de reg. Coneixem el nom

dels *divisores* en el repartiment de les terres i solars de Vila-real: Arnau Escrivà, batle de València; Pere Peironet, comanador del Temple a Borriana, i Pere de Juneda, veí de Borriana (ACA. Cancelleria, reg. 19: 112r.). Tots tres estan documentats el 26 d'octubre de 1273 com a *repartidors* de terres al terme de Borriana (ACA. Cancelleria, reg. 19: 91r.; Ramon de Maria: 107). En els repartiments que es fan abunden termes i expressions propis de l'agrimensura clàssica des del segle XII (*divisiones*, *assignationes*, *terminationes*, *fitationes*). És a dir, s'ajusta al coneixement de la geometria pràctica.

La pèrdua de molts tractats de matemàtiques del món antic, alhora que creixia la complexitat de l'arquitectura medieval, va donar un considerable pes als coneixements de geometria transmesos pels mestres constructors. El conegut *Carnet de Villard d'Honnecourt* (ca. 1240) és, entre altres coses, un probable guió per a l'ensenyament oral d'aquesta *Geometria Fabrorum* o geometria pràctica, un esquemàtic però eficaç tractat d'estereotomia. Aquests coneixements van acabar, amb el temps, donant lloc a la nostra geometria descriptiva (Zaragoza, 2008), a partir de la qual es fa l'estudi detallat del territori a tota escala, es delimiten superfícies, es mesuren àrees i s'ajusten o ballen límits.

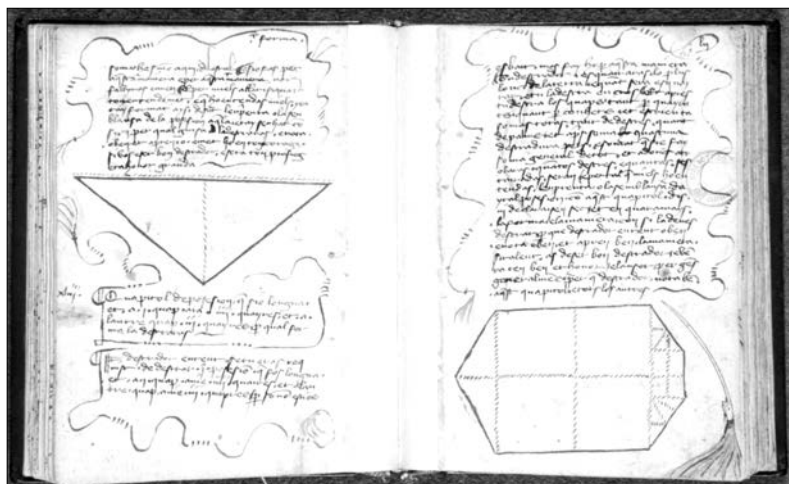
La Siensia de destriar i *La Siensia d'atermenar*, la ciència de mesurar i la ciència de fitar, constitueixen l'aportació més important en el camp de l'agrimensura que es coneixia des del món romà. Es tracta d'una obra dels primers anys del segle XV escrita en provençal a Arles. Consta de dues parts ben diferenciades, *La siensia de destriar* pròpiament dita, i *La siensia d'atermenar* que és un segon tractat sobre la limitació i divisió dels camps mitjançant fites. Segons el seu autor, Bertrand Boysset (1355-1415), es tracta d'una traducció del llatí al provençal d'una obra anterior realitzada pel mestre Arnau de Vilanova, per encàrrec i en col·laboració amb el rei Robert de Sicília (Robert de Nàpols, del 1309 al 1343). De fet, hi ha fins a cinc il·lustracions d'Arnau de Vilanova al llarg del llibre, tot sol o al costat del rei, en les quals apareix escrivint el tractat o fent tasques d'agrimensor. A partir del segle XIX, l'autoria d'Arnau de Vilanova ha estat molt

discutida. Actualment sembla prou clar que és una obra pròpia de Bertrand Boysset, tot i que segurament va consultar altres obres anteriors d'influència italiana i va aprofitar l'*autoritas* d'un autor antic i de prestigi com Arnau de Vilanova per a aconseguir una major difusió i consideració del tractat.

Aquest obra és un manual d'aprenentatge, en el qual es descriu la metodologia de l'agrimensura, s'expliquen problemes amb els quals es pot trobar l'aprenent d'agrimensor i la manera de resoldre'ls, molts d'ells amb trucs. Descriu els perímetres de les parcel·les per a definir les formes geomètriques que les formen, i explica com descompondre les parcel·les irregulars en diverses figures regulars simples —quadrats, rectangles i triangles rectangles— per a calcular la seua superfície. Per descomptat aquesta tècnica és limitada, no s'aconsegueix mai una mesura exacta, ni per l'instrumental a la seua disposició, ni per la capacitat que tenien de calcular figures especialment irregulars, i fins i tot figures regulars més complexes; a més il·lustra les explicacions amb les imatges que acompanyen el text, fetes de la seua pròpia mà.

Per aquest tractat sabem que, pel que fa a les eines de mesura, s'emprava fonamentalment el destre —una vara de fusta de 16 pams de longitud pintada de blanc i negre— per a les distàncies curtes, mentre que per a distàncies llargues s'empraven cordes, de 10 o 12 destres cadascuna. Per a la limitació i divisió dels camps mitjançant fites (l'*atermenament*) també s'emprava l'esquadra o el compàs per a orientar les fites de pedra i la plomada per a posar-les rectes. De vegades, fins i tot, s'usa un penell situat sobre el jaló per a assenyalar un punt llunyà si hi ha una massa boscosa o qualsevol altre element pel mig que impedeix una correcta visualització. En definitiva, es tracta d'una obra molt interessant perquè descriu quines tècniques s'empraven per a mesurar la terra i quin grau de coneixement es tenia, així com les seues limitacions.

Anivelladors d'aigües, mestres d'obra i agrimensors: el mestre Bertran Adalbert (Marsella, ? – Vila-real, 1281)

Bertran Adalbert (1272?-1281), Berenguer Llancer (1281), García Lorenzo (1284), Guillem Torres (1286) i Esteban Pérez (1290) són alguns del que van arribar a Vila-real per a mesurar, ordenar, millorar i dirigir el repartiment de solars, patis, cases i heretats (ACA. Cancelleria, reg. 50: 199r., 211v.; 52: 12r.; 63: 52r./v.; 81: 177v.-178r.). No és fàcil verificar en la documentació de la Cancelleria si tots aquests possibles agrimensors, formats en geometria pràctica, són al mateix temps els anivelladors d'aigües (*allevilladors*, *llivelladors*, *ingeniers de trames*, *soguejadores*) que com Bertran Adalbert (1272-1281) o Pere Cantero (1563-1565) s'encarregaven d'estudiar el terreny, traçar i construir séquies i tot tipus de canalitzacions (AMVr. Cl. 314 (1563): 19v.; 315 (1565): 28r.). El que sí que sabem és que els *agrimensors*, *soguejadores* i *llivelladors* es reclutaven preferentment entre els mestres d'obres (Zaragoza, 2000: 204-206).

La coincidència en el temps i en l'espai de la fundació de moltes de les noves viles amb obres hidràuliques i el fet que ambdues actuacions eren promogudes pel rei permeten creure que els mestres d'obres es responsabilitzen i atenen les dues tasques amb els coneixements geomètrics i pràctics que tenien. Aquest és el cas del mestre marsellès Bertran Adalbert (d'Albert, Alberti).

Adalbert va dirigir la construcció de la séquia Nova de Vila-real («cequiam novam», «cequiam maiorem», «cequie nostre Ville Regalis»), almenys des del 1272 fins a la seua

mort el 1281. Paral·lelament a la construcció d'aquest sistema hidràulic del riu Millars, es va anar urbanitzant dalt de la séquia la nova pobla de Vila-real. Entre els anys 1270 i 1275 els registres de la Cancelleria Reial anoten 51 establiments de solars i cases repartits entre 50 beneficiaris diferents —tot i que el nombre complet dels cognoms identificats entre aquestes dates és de 138 (Guinot i Selma: 109). L'any 1281, quan mor Adalbert, el seu col·laborador Berenguer Llàcer acabarà la séquia en dos mesos. El 1282, a la nova pobla està urbanitzat, probablement, l'espai del que s'anomena carrer d'Avall —el més proper a la séquia Major i l'entorn de la cruïlla del camí Reial (carrer Major) i l'eix del camí d'Onda a Borriana (ACA. Cancelleria, reg. 19: 128v.; 50: 199v, 211v.-212r.; AMVr. Peita: 850).

L'obra de la séquia, de la mateixa manera que l'assentament dels pobladors en la nova vila, no es va fer en una data concreta. Els registres de la Cancelleria al temps que documenten l'obra de la séquia datada entre 1272 i 1282, donen fe de les primeres cases i corrals als solars de les donacions i del degoteig de la urbanització al llarg de la dècada del 1280 i molts daltabaixos. Tot i això, en tots dos casos, una data de referència fonamentada en l'ordenació i consolidació del nou paisatge irrigat per la séquia i de l'espai urbà de la nova pobla és el de l'atorgament per Jaume I de la carta pobla el 20 de febrer de 1274. En el seu text es reconeixen els límits del terme a conrear i l'establiment de cases en els solars del nou espai urbà. Tot i això, cal destacar el paral·lisme cronològic de

dues actuacions —la hidràulica de la séquia i la urbana de la nova pobla—, promogudes pel mateix inversor: el rei Jaume I i realitzades totes dues pel mestre Bertran Adalbert.

El mestre Adalbert és un provençal de l'entorn del jurista Albert de Lavània. Aquest jurista va ser un dels principals implicats en la conspiració contra el comte d'Anjou el 1262 a Marsella, d'on era originari el mestre Bertran (Guinot i Selma, 2012: 112-113). Lavània i, probablement també, Adalbert van fugir de Provença i es van refugiar a la cort de Jaume I. L'any 1281, Lavània apareix com a avalador de Bernat Adalbert en la construcció de la séquia Nova de Vila-real (ACA. Cancelleria, reg. 50: 211v.).

El 24 de juliol de 1273, Jaume I dona a Bertran Adalbert (Alberti) vuit jовades de terra al costat i sota la séquia Nova («subtus cequiam novam») i un pati per a construir cases («ad

opus domorum») a la pobla de Borriana, dita Vila-real («in populatione nostra Burriane vocata Villa regali»). Per aquest document sabem que Adalbert havia estat propietari d'una heretat a Alzira, al temps que s'està construint la séquia Nova o Reial al riu Xúquer pels mestres Bonfill i Arnau Vidal (ACA. Cancelleria, reg. 19: 36v.; Ramon de Maria, 98-99). Cal considerar que el mestre Adalbert treballa en l'obra de la séquia d'Alzira amb Bonfill i amb ell comparteix coneixements de planejament topogràfic, traça i anivellament. Fins i tot, que Arnau Vidal, mestre de la catedral de València, el va reemplaçar en la direcció

de l'obra hidrològica del Xúquer. A l'arribada de Vidal a l'obra d'Alzira, el rei va confiar la construcció de la séquia i el planejament urbanístic de la pobla de Vila-real al mestre Adalbert. Aquesta suposició la confirma l'última notícia que tenim del mestre marsellès en els registres de Cancelleria cinc anys després de la seua mort. El 20 de setembre de 1286, el rei Alfons el Liberal nomena Guillem Torres repartidor de l'alqueria que havia estat propietat de Bertran Adalbert. Les condicions en què es va fer la donació i es va afavorir el poblament de l'alqueria són molt semblants a les de la carta pobla de Vila-real (ACA. Cancelleria, reg. 64: 126r.; Guinot, 1991: 415-416). Cal pensar que Jaume I o Pere el Gran van reconèixer amb aquesta carta pobla el bon treball del mestre marsellès per dur endavant i fer realitat amb la nova vila reial la seua inversió («magna pecuniam quantitatem») en l'obra de la séquia de Vila-real.

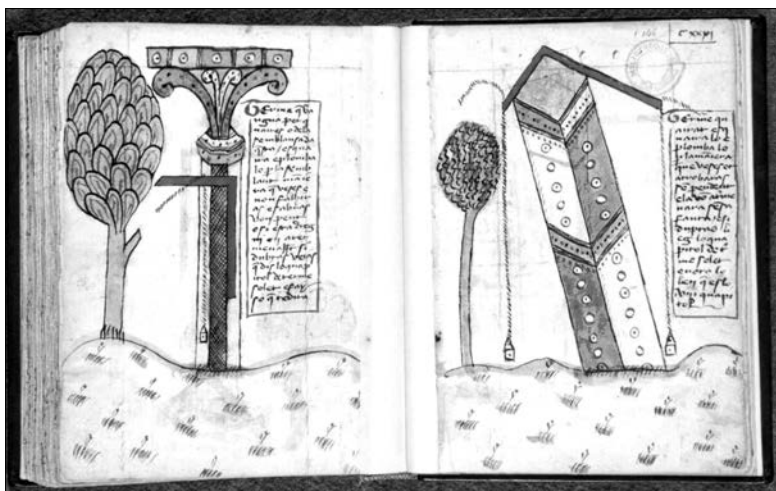
La relació entre els tres mestres és del tot coherent amb l'alt grau de desenvolupament de la divisió del treball que caracteritza l'ofici de la construcció en els segles XIII i XIV. Els picapedrers i els mestres d'obra es fan visibles en la documentació com a agrimensors des del 1282, i des del 1300 apareixen especialitzats amb la denominació de *llivelladors*, *nivelladors* o mestres del nivell. Glick, en un aclaridor estudi, va posar de manifest que no es tractava d'agrimensors ni exclusivament de tècnics hidràulics, sinó que la majoria eren picapedrers; això sí, «especialment adaptats al món de la irrigació». L'utilatge tècnic d'aquests mestres es limitava, bàsicament, a tres instruments: el nivell de gambada (nivell de pas), en forma de A, amb una escala altimètrica en el seu travessar i una plomada, que permetia mesurar el grau de pendent; l'entreguard, probablement una regla amb alces en els extrems (*codal*, alidada), amb la qual es determinava visualment una alineació; i finalment l'escaire, per a traçar perpendiculars i mesurar distàncies curtes. És, com observava Glick, el mateix instrumental utilitzat pels talladors de pedra. El que canviava era la competència en el maneig dels mateixos per a altres fins (Glick, 165-174).

És el moment de recordar que les obres hidràuliques de les séquies d'Alzira i Vila-real i la fundació de la nova pobla a la Plana de Borriana van ser promogudes pel rei Jaume I; es van portar a terme en un medi polític i institucional altament fragmentat, on una demanda diversificada i concurrent afavoreix la mobilitat geogràfica dels seus artífexs entre les dues obres. Des del 1273 està documentada la presència de Bertran Adalbert a Vila-real en la direcció de l'obra de la séquia Nova, el segon projecte més important d'irrigació del Regne de València des de la conquesta de Jaume I (Torró, 212-213). La séquia de Vila-real es considera una construcció hidrogràfica cabdal per a poder dur endavant la coetània fundació de la nova pobla al terme de Borriana. El seu traçat original és bona mostra dels coneixements en geometria que qualificaven el mestre Adalbert.

L'art de la geometria pràctica del mestre Adalbert

La séquia Major naix al riu Millars a un 500 metres aigües amunt de les ermites. L'assut («estaquada de bones estaques», «covenant entosquada») resclosa l'aigua en una cota superior als 50 metres sobre el nivell de la mar i la capta per un canal principal per al

reg de l'horta en tres tandes i catorze files i per a abastir d'aigua de boca la vila (ARV. Escrivania de Cambra 123 (1754): 320 r./v.). Fins a la segona meitat del segle XIX el canal principal discorria paral·lel al llit del riu, excavat en els marges de grava i pedra, reforçats amb la terra procedent del buidatge i neteja anual del seu llit (escuraments). Al llarg de 12 quilòmetres, els desnivells calculats per a permetre la necessària velocitat de l'aigua havien de superar accidents orogràfics importants, com els pronunciats escarpaments rocosos de la capçalera del riu, un gir de 90° sobre pedra calcària a l'altura de la confluència amb la rambla de la Viuda, els barrancs de Santa Llúcia (Hospital, Barranquet), Esbarzers o Ràtils i el riu Sec de Borriana.

Construir un canal de reg que funcione de forma eficient requereix la realització de càlculs precisos sobre el cabal que es pretén canalitzar i una idea clara de com fer-ho, tenint en compte l'espai a irrigar, el tipus de sòl i les característiques del terreny. D'aquestes operacions depèn que la secció transversal (amplada, profunditat, inclinació dels talussos laterals), el recorregut i el pendent de la cadena imprimesquen a l'aigua una velocitat adequada en condicions que minimitzen tant els depòsits de matèries sòlides com l'erosió de les parets, donant lloc a una obra duradora i funcional. La irrigació a gran escala requeria al mestre exactitud en la construcció. En un recorregut llarg cal superar obstacles (camins, barrancs) amb freqüència, el que s'aconsegueix mitjançant la tècnica del sífó invertit, en la qual són crucials els càlculs de nivell i secció. A més, en els sistemes d'irrigació, la disminució de velocitat que acompanya la minva progressiva del cabal transportat fins a la cua s'ha de compensar amb els ajustaments oportuns de la secció transversal de la séquia. L'assoliment només es va poder obtenir mitjançant un excel·lent planejament topogràfic del traçat, procediments d'anivellament molt acurats i correccions successives per aproximació.

El model de quarter en l'urbanisme de Vila-real

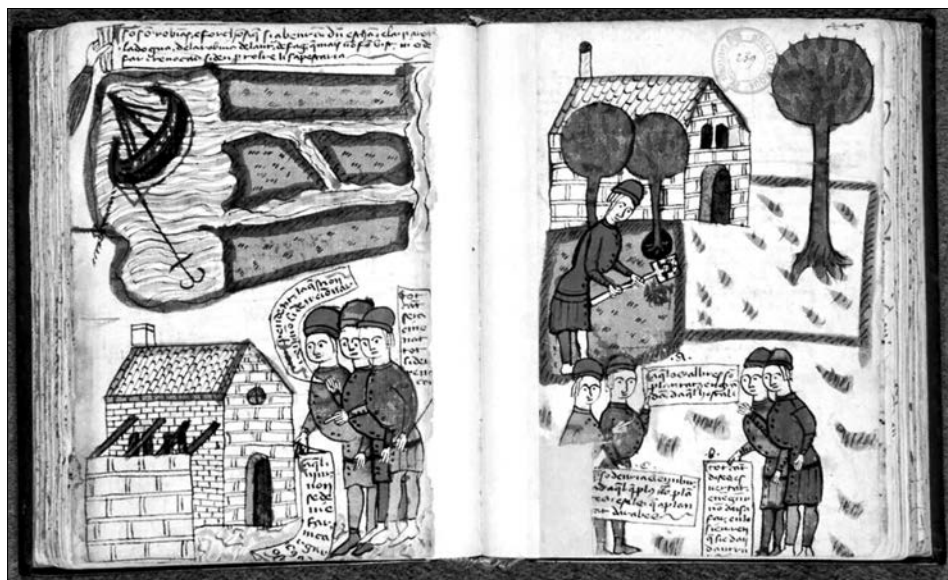
La qualificació per a construir séquies permet a mestres anivelladors i d'obra com Adalbert treballar com a experts agrimensors, amidadors i anivelladors per a traçar la trama urbana del repartiment planificat de terres i solars i la partició de parcel·les amb un ordre geomètric rigorós (Zaragozá, 2000: 206). Aquests tècnics en geometria es van responsabilitzar de delimitar els carrers i les places, concretar l'emplaçament dels principals edificis públics.

Les poblacions de nova planta es van construir generalment amb traçat regular, aquestes són més abundants de les que s'ha considerat. Només a la Plana de Castelló, hi ha vuit poblacions d'aquest

tipus. Totes elles tenen unes mateixes constants formals. Aquests nuclis urbans adopten una forma quadrangular molt ben definida. Els habitatges es subordinen a la xarxa viària i es conformen com un solar estret i allargat: el pati. Els carrers tenen tendència a ser rectilinis i continus. Aquesta continuïtat es trenca únicament en raó de l'adaptació a les irregularitats geogràfiques o per causa d'ampliacions substancials i imprevisibles del nucli. Sovint es troben vies públiques que discorren paral·leles les unes a les altres, incidint perpendicularment sobre altres vies disposades de la mateixa forma. Totes elles compten amb una plaça que acull la major part de les activitats econòmiques. La plaça acostuma a situar-se en l'eix del carrer principal, que és generalment el camí a partir del qual s'urbanitza la població i també sol tenir incidència en l'eix perpendicular.

Les noves poblacions tenen una xarxa viària ortogonal (carrers que es creuen en angle recte), típica de les colonitzacions feudals europees. A Vila-real, les tècniques d'agrimensura i mesures dels camins i carrers estan documentades en les reformes de la xarxa viària des de l'últim terç del segle XIV. D'acord amb la tradició del país i el criteri dels experts, els trams rectes tenien 21 peus al Camí Reial, 13

peus als sedenys, 3 peus al camí o sedeny veïnal i 1 peu a l'assagador (AMVr. Cl. 216 (1377): 28v., 31v.: *ficar el camí*; MC. O: 7v. (1377): *tornar bo e degut estament*; Judiciari, 80 (1727): 20r./v.: *Que se fiten sendas y caminos*).

El repartiment implicava en la pràctica el traçat de la forma urbana. A més de la distribució parcel·laria, es definia el perímetre de la vila —materialitzat en la muralla defensiva des del 1295— i es reservaven els espais públics per a places, carrers i edificis comunitaris, compaginant el disseny geomètric abstracte a les condicions particulars de l'assentament. El traçat a escala 1:1 i sobre el terreny de la planta d'un edifici era una pràctica habitual en la construcció medieval en terres valencianes (Zaragoza i García Codoñer: 41-44). Aquesta traça la confirma l'evolució del parcel·lari. El parcel·lari permet deduir que els solars primitius devien tenir entre 4 i 5 metres d'amplària, amb una profunditat aproximada de 20 a 22 metres. Com les illes de cases més regulars tenen entre 40 i 44 metres de costat, pot reconstruir-se una distribució primitiva de parcel·les de 4-5 metres de façana i 20-22 metres de profunditat, amb altres solars majors que doblen aquestes dimensions en el cas de la construcció dels edificis públics o de propietaris amb més recursos (casalici).

A Vila-real, la carta pobla de 1274 tractava d'atraure pobladors amb la innovació del planejament urbà ortogonal (Rosselló, 518-520). En aquesta ordenació urbana elemental, les unitats d'habitació concedides als pobladors, adequades a la grandària de la família nuclear, responien a parcel·les rectangulars, ordenades perpendicularment als carrers. L'agregació de parcel·les d'aquest tipus, mitjançant un sistema de paret mitgera i organitzades en filera, dóna lloc als entramats urbans quadrangulars i ortogonals. Una

arquitectura en sèrie, on la mida de la parcel·la és fonamental i configura il·les rectangulars (Serra, 56) en un solar completament horitzontal i al costat d'una séquia nova. Aquesta traça esdevindrà el model de la ciutat ideal en autors com Francesc Eximenis (Eximenis, *Lo Dotzè del Crestia*: “Quina forma deu haver ciutat bella e be edificada”, 1383).

La planta quadrada com a ideal de «ciutat bella e be edificada» és tota una declaració ideològica. El 18 de juliol de 1393, una lletra remesa pels jurats de València al batxiller en decrets Joan de Moya a la cúria dels papes d'Avinyó lloa la voluntat i ferma resolució que es tenia d'esborrar tota petjada dels infidels a Déu de les ciutats i viles valencianes. Com a exemple de la seua conducta modelica, els jurats destacaven el seu programa d'actuacions urbanístiques: carrers rectes i espais oberts i amples. El nou urbanisme deixaria en l'oblit «com aquesta ciutat fo edificada per moros a lur costum, estreta e mesquina, ab molts carrers estrets, voltats e altres deformitats, e com d'alcuns anys a encà prenen tots dies melloraments e embelliments a Deu mercé.» En les *Ordinacions i llibres de murs i valls* dels segles XIV i XV, l'adjectiu morisc (*morescha*), ple de menyspreu, serveix per a denunciar les infraccions urbanístiques (tècniques de construcció, teixit viari) que contravenen l'ideal urbà del temps de la conquesta. En tota obra s'estableix una clara distinció entre el mur cristià (paret *crestianesca*) i la paret morisca (*morescha*). L'any 1525, l'obra d'una casa enderrocada amb cobertes, pilars i parets a la morisca es denuncia a la Inquisició com la construcció d'una mesquita (AHN. Inquisició, llig. 552, exp. 35).

El planejament urbanístic de Vila-real s'ajusta a la quadrícula (ACA. Cancelleria, reg. 88: 52r./v.; 90: 124v.). La nova pobla pren forma dividida en quarters. En la legislació foral valenciana, el quarter es converteix en una estructura formal de caràcter comunitari, administratiu i religiós. El quarter marca les jurisdiccions per a l'elecció de jurats, la pertinença a una comunitat —la parròquia, l'ofici, el barri— i determina el funcionament de les prestacions comunitàries. En l'imaginari popular col·lectiu «Tenir bons quatre quarters», equival a ésser molt robust [Diccionari català-valencià-balear (DCVB) d'A. M. Alcover i F. de B. Moll]. Cadascun del quarters s'identificarà dins la comunitat amb l'advocació a un sant protector: sant Julià, santa Maria, santa Llúcia i santa Caterina.

El poder d'una vila es mesurava per les cases que tenia, l'estabilitat del seu govern i el bon passar del seu veïnat. Una vila amb «cases com terres e altres posesions vagants, les quals, per fretura de gent com no.s troben compradors o stablidors d'aquelles estan ermes e desertes, porien tots considerar que no es poch càrrech fer e consentir tal dany a la cosa pública de dit regne». L'11 de febrer del 1291, el rei Alfons el Liberal es queixava del despoblament que patia Vila-real. Jaume Fivaller reviscolerà la vila. Al llarg de cinc anys es succeiran les millores per fer la vila més habitable. S'assegura l'abastiment d'aigua de boca i el reg de l'horta amb noves séquies (ACA. Cancelleria, reg. 85: 125v.). Es «fa forta» amb la construcció del mur, que la defén (ACA. Cancelleria, reg. 194: 49r./v., 145v.). Es protegeix terrenalment deixant memòria escrita de tots els seus drets (ACA. Cancelleria,

reg. 192: 103r.; 194: 145r.). Fins i tot, es proveeix el traspàs esdevenidor a l'altra vida autoritzant la construcció d'una nova església (ACA. RC, reg. 194: 145v.).

En paraules dels jurats del 1375, Vila-real a ulls del rei es ben «poblada i rica per la gent que havia vingut a estar» (AMVr. Cl. 213 (1375): 47r.). Des d'aquestes dates la política urbanística dels oficials del rei i del Consell de Vila-real s'ajusta a aquest objectiu i exigeix una inversió de risc per a mantenir i fer créixer la vila d'acord amb la traça del mestre Bertran Adalbert (ACA. Cancelleria, reg. 120: 175v.-176r.; 199: 17r./v.; 200: 224r./v.).

Referències documentals i bibliogràfiques

Fonts documentals

Arxiu Històric Nacional [AHN]. Inquisició, leg. 552, exp. 35.

Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA]. Cancelleria, registre (reg.) 19, 50, 63, 64, 81, 88, 90, 192 i 194.

Arxiu Municipal de Vila-real [AMVr.] Cl. 213 (1374-1375); 216 (1377-1378); 314 (1563); 315 (1565); MC. O (1377); Judiciari, 80 (1727); Peita: 850.

Arxiu del Regne de València [ARV]. Escrivania de Cambra 123 (1754).

Bibliografia

DOÑATE SEBASTIÁ, José María. «Evolución urbana de Villarreal». *La Corona de Aragón en el siglo XIV. Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. València: 1969, 1, p. 149-164.

— «Vocabulari d'arcaïsmes de l'Arxiu de Vila-real (Castelló)». *Anuario de Filologia*. 5. 1979, p. 403-482.

FELIP, Vicent. «La vila de Nules com a exemple d'urbanisme de nova planta en l'època de Jaume I», *Jaume I (1208-2008). Arquitectura any zero*. València: Generalitat Valenciana, 2009, p. 73-95.

FERRER NAVARRO, Ramón. «Una fundación de Jaime I: Villarreal». *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 10. 1975, p. 403-437.

— «Las ciudades en el reino de Valencia durante la Baja Edad Media». *Concejos y ciudades en la Edad Media hispánica. II Congreso de Estudios Medievales*. 1989. Lleó. Àvila: Fundación Sánchez Albornoz, 1990, p. 175-198.

— «El naixement d'un poble». *Història de Vila-real*. Vila-real: Ed. Ajuntament, 2010, p. 3-44.

FURIÓ, Antoni. «Organització del territori i canvi social al País Valencià després de la conquesta cristiana». *Territori i societat a l'edat mitjana*. Lleida: Editorial de J. Bolòs i J. J. Busqueta, I, 1997, p. 131-166.

GARCÍA, Arcadi i GARCÍA EDO, Vicent. *Carta pobla. Vila-real. Febrer, 1274*. Vila-real: Edita Ajuntament de Vila-real, 1995.

- GIL VICENT, Vicent. *Nos Jacobus. Els orígens de Vila-real*. Vila-real: edita l'Ajuntament de Vila-real, 2008.
- «El paisatge urbà de Vila-real al temps de Jaume I». *Jaume I (1208-2008). Arquitectura any zero*. València: Generalitat Valenciana, 2009, p.106-110.
- «El paisatge i l'antroponímia urbana de Vila-real al segle XIV». *Actes de la IV Jornada d'Onomàstica Vila-real 2010*. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2011, p.189-204.
- GLICK, Thomas F. «Levels and levelers: Surveying Irrigation canals in medieval València». *Technology and Culture*. 9. 1968, p. 165-174.
- GUICHARD, P. *Al Andalus frente a la conquista cristiana*. València: Universitat de València, 2001.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric. *Cartes de poblament medievals valencianes*. València: Generalitat Valenciana, 1991.
- «Canvis i transformacions en l'organització del poblament al País Valencià arran de la conquesta feudal del segle XIII. Una aproximació». *Territori i societat a l'Edat Mitjana*. II. Lleida: ed. de J. Bolòs i J. J. Busqueta, 1998, p. 153-174.
- GUINOT, Enric i MARTÍ, J. «Las villas nuevas medievales valencianas (siglos XIII-XIV)». *Boletín Arkeolan*. 14, 2006, p. 183-216.
- GUINOT, Enric i SELMA, Sergi. «La construcción del paisaje en una huerta feudal: la Séquia Major de Vila-real (siglos XIII-XV)». *Hidráulica agraria y sociedad feudal. Técnicas, prácticas, espacios*. València: J. Torró i E. Guinot (eds.), PUV, 2012, p. 103-145.
- GUINOT RODRÍGUEZ i TORRÓ, Josep. *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó*. València: Universitat de València, Servei de Publicacions, 2007.
- MARTÍNEZ SOPENA, P. «Ideología y práctica en las políticas pobladoras de los reyes hispanos (circa 1180-1230)». *1212-1214. El trienio que hizo a Europa. XXXVII Semana de Estudios Medievales*. Estella, 19-23 de juliol de 2010. Pamplona: 2011, p. 155-182.
- PORTETS, Pierre. *Bertrand Boysset, la vie et les oeuvres techniques d'un arpenteur médiéval (v.1355-v.1415)*. París: Le Manuscrit, 2004.
- RAMON DE MARIA, Pare. *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*. Castelló: Societat Castellonenca de Cultura, 1935.
- ROMÁN, Inmaculada. *El regadío de Vila-real durante los siglos XIII-XV. Orígenes, administración y conflictos*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2002.

ROSSELLÓ VERGER, Vicenç. «Villas planificadas medievales del País Valenciano». *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*. 7. Madrid: 1987, p. 509-525.

SERRA DESFILIS, A. «Las ciudades nuevas del Reino de Valencia en tiempos de Jaime I (1232-1276)». *Fondazioni urbane: città nuove europee dal Medioevo al Novecento* / Aldo Casamento (ed. lit.). 2013, p. 33-56.

TORRÓ ABAD, Josep. *Poblament i espai rural. Transformacions històriques*. València: 1990.

— *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera medieval valenciana (1238-1276)*. València: 1999.

— «Canteros i niveladores. El problema de la transmisión de las técnicas hidráulicas andalusíes en las sociedades conquistadoras». *Miscelánea Medieval Murciana*. 37. 2013, p. 209-231.

ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo. *Arquitectura gòtica valenciana*. València: 2000.

— *Jaume I (1208-2008). Arquitectura any zero, Generalitat Valenciana*. València: 2009.

— «Arquitecturas del gótico mediterráneo». *Una arquitectura gòtica mediterrània*. Eduard Mira (dir.) i Arturo Zaragoza Catalán (dir.). València: Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura i Educació, 2003.

— «El control de la forma en la arquitectura medieval valenciana: dibujo y oficios artísticos durante los siglos XIII y XIV». *Historia de la ciudad. VI: Proyecto y complejidad*. 2010, p. 81-101.

ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo i GARCÍA CODOÑER, Ángela. «El dibujo de proyecto en época medieval según la documentación archivística: el episodio gótico valenciano». *Il disegno di progetto dalle origini al XVIII secolo*. A cura de M. Cigola i T. Fiorucci. Roma: 1993, p. 41-44.

2

Glòria Broch Arnau

LES FESTES DE LA MARE DE DÉU D'AGOST

Les festes de la Mare de Déu d'Agost

En parlar de l'estiu, ens ve al pensament la imatge idíl·lica dels masets situats a les diferents partides del nostre poble. La riquesa de la nostra llengua ens fa atribuir noms diversos a aquesta construcció situada al camp o, si més no, als afores d'una població: mas, masia, maset, caseta, xalet (en la seua forma més moderna), torre (més al nord), sequer (més al sud)... són algunes de les denominacions que trobem en els parlars populars. Pel que fa al terme *partida*, la millor definició ens la dona el *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, que ens explica que és una «porció de terreny d'alguna extensió i designada amb un mateix nom, part del terme pertanyent a un poble».

No obstant això, quan designem la nostra partida, fem referència, sobretot, a aquells masets que ens són més pròxims, amb els propietaris dels quals compartim alguna cosa, bé les preocupacions diàries o bé les celebracions o festivitats. Realment, establim uns límits ficticis però que ens resulten emocionalment propers. Per això, quan parlem, per exemple, «dels veïns de la partida» no ens referim a tots i cadascun d'ells, sinó a aquells amb els quals existeix algun vincle important.

En el cas de les partides Madrigal o Pinella —dos de les que reuneixen el major conglomerat de masets—, és evident que la seua amplària resulta excessiva per a tindre una relació de veïnatge pròpiament dita. Això fa que, dins d'aquestes partides, tradicionalment hagem subdividit el territori en zones diferenciades. I per això no ens resulta difícil situar un maset a Sant Fermí, a Los Ángeles o a la sènia dels Atrevits. Aquestes agrupacions de masets que acabem d'esmentar deuen tindre en comú moltes coses, però una de tantes és que tots els estiuejants es reunien per a celebrar festes en honor a un sant o una verge, a la qual retien homenatge amb la presència d'una capelleta o quadres ceràmics.

Això mateix és el que trobem a la zona dels masets de la Mare de Déu d'Agost: un conjunt de residències, majoritàriament estivals, que s'uneixen anualment per a celebrar l'Assumpció de Maria al cel cada 15 d'agost. Però aquest no és el factor que fa especial aquesta zona, sinó més prompte el fet que és l'únic lloc de tota la partida on perviuen aquestes festes que als anys huitanta van tindre tant de renom.

Les festes de la Mare de Déu d'Agost van sorgir com sorgeixen els fets populars, de manera espontània, sense planificació prèvia. Encara que aquesta característica tan fresca i natural provoca els esperats problemes de manca de documentació. Per la qual cosa hem hagut de recórrer al coneixement popular i confiar en els records del veïnat per a donar compte de la informació que tot seguit proporcionarem.

Així doncs, podem conèixer l'inici d'aquestes festes gràcies a la memòria de Salvaoret Mata, que, vora els deu anys, tot i que no tenia maset a la zona, ja venia a passar algun dia (i alguna nit a la serena) a la caseta del seu oncle al costat d'una figuera, que feia la seua funció ombrívola tan necessària a l'estiu. Segons ens contava, abans de la Guerra Civil ja se celebraven les festes, tot i que es va produir un parèntesi festiu durant els anys que va durar l'enfrontament bèl·lic. La documentació més antiga amb la qual comptem és de l'any 1951, concretament el llibre d'actes en què es recullen els ingressos i les despeses de les festes d'aquell any.

4

545
370
175

Los <u>Ingresos</u> 1951	545
gastos	
Libreta	11 60
Alumbrado Misra y Capella	30
gastos de rifa	83
Misa y sermón	85
Dulzaineros	130
tracas y cohetes	300
	286
	545
gastos	
Los Invitados	
Manuel Adua	
Bautista Nebot	
Ingresos	545
gastos	545
total	000
Clavario para la fiesta de 1952	
Ramón Frías Candel	
Ricardo Domitilio	

Full del llibre d'actes en què es recullen les primeres despeses de les festes

També es recorden perfectament entre el veïnat les reunions per a dinar, principalment, i per a sopar, si era en algun maset. I, com no, la figura del clavari. La paraula *clavari* deriva de *clau*, i és la persona que custodia les claus d'un lloc; en aquest cas es tractaria d'una clau simbòlica que englobaria el veïnat que participa en la festa. Però aquesta clau simbòlica existeix realment. La primera clau que va existir era de cartó ben premnat o de suro i es va fer l'any 1976. 30 anys després, se'n va fer una de nova, de fusta massissa, realitzada per un tallista professional.

Clau de l'any 1976

Clau de l'any 2006

Per tant, aquells que reben la clau de la festa esdevenen clavaris, que, com tots deuen saber, són les persones encarregades d'organitzar i dur a terme tots els esdeveniments que conformen la festa. José Luis Vicent, *l'Esperancet*, no recorda cap any sense clavaris, almenys hi ha hagut dos representants. Tot i això, la figura del clavari ha variat al llarg dels anys. Primerament, es triaven sols clavaris; posteriorment, amb aquests, es

nomenaven sengles clavariesses, normalment d'uns 17 o 18 anys, amb la intenció d'ajudar en les tasques d'organització de la festa, atés el volum de feina que van arribar a tindre en aquella època; per últim, es van tornar a triar sols tres clavaris i, amb el temps, van arribar a formar aquesta comissió les dones, tres clavariesses; recentment, la qüestió del sexe ja no és un obstacle, i el trio de clavaris elegits pot incloure tant homes com dones. Però triar els clavaris també era motiu de celebració, ja que, el dia de proclamació dels clavaris de l'any vinent, calia dur la figura de la Mare de Déu al maset d'un dels clavaris i oferir als assistents un xicotet convit que els clavaris havien preparat amb ajuda de la família i el veïnat.

Així com ha passat amb els clavaris, la localització de les festes també ha anat variant durant els anys. En un principi, les reunions per a fer dinars, sopars o convits eren als masets d'uns o altres, foren o no clavaris, o bé a les sènies properes a la partida. Després de la Guerra Civil, en reprendre les festes, començaren a celebrar-se al lloc que es coneixia com *els quatre cantons*, l'encreuament entre el camí del Cuquello i el Sedeny del Madrigal. Allí hi havia un terreny que no estava tancat i l'amo no posava inconvenients perquè s'hi celebraren les festes. Posteriorment, el propietari va considerar convenient tancar el terreny i els clavaris i veïns van haver de buscar un altre emplaçament idoni per a les festes. El lloc escollit va ser on ara per ara es continuen celebrant les festes. Es tracta d'una xicoteta esplanada coneguda com *la placeta*. Aquesta placeta era realment un pou que pertanyia a la sènia de Lourdes i que, posteriorment, va cedir a la festa.

Preparació de la placeta per a celebrar les festes

Juntament amb aquesta localització neuràlgica, s'han emprat altres llocs concrets per a celebrar algun fet aïllat, com ara els campionats de frontó al maset de Manolo Navarro, xot embolat o vaquetes al rocam de Juan Llorens, *Paquilo*, o al maset de Carlos Clausell, o el pal ensabonat al maset de Manuel Vaquer, *el Saler*, perquè era l'única piscina de

Un sopar comú a la placeta

la partida. Les diverses localitzacions dels actes també tenen a veure amb la intenció d'apropar-se a tots els masets que participaven en la festa, ja que zones com les Cases de Capote, el pou de la Fanguera, la sènia de Lourdes o el Sedeny de Pinella (a l'altre costat de la carretera que va a Onda) també formaven part de la festa.

Però allò que més gent atreïa en les millors èpoques eren les revetlles nocturnes. Després de la Guerra Civil, la primera actuació documentada es va celebrar l'any 1953; després, hi ha uns quants anys sense incloure aquest tipus d'actes en els llibres d'actes; però, segons ens conta Agustín Adsuara, es van reprendre les actuacions entre final dels anys seixanta o principi dels anys setanta, gràcies a un permís específic que ens va concedir el governador civil. De fet, en el llibre d'actes de 1975, consta una entrada de despeses com a «Permiso baile - 750 pesetas».

L'atracció a les festes anava pujant com l'escuma i també el pressupost de diners que es recollia, cosa que va permetre gaudir d'actuacions estel·lars com ara l'Orquesta Montesol, Los Fénix, Els Llauradors o Alfredo Rey. Tot això combinat amb els millors espectacles de varietats, en els quals arribaven a participar set o huit artistes en una sola nit.

Per a poder realitzar totes aquelles actuacions de gran volada, calia recaptar diners entre el veïnat. I en aquest apartat és on la memòria dels veïns recorda coses ben diverses. Agustín Adsuara ens conta que a final dels anys cinquanta es recollien diners els diumenges amb el repartiment de gelats que preparava el Torrentí. En canvi, José Luis Vicent, *l'Esperancet*, recorda perfectament les rifes que se celebraven cada diumenge d'estiu. Els clavaris encarregats de les festes passaven per tots els masets a vendre tiretes de números que participarien en la rifa d'elements diversos, com ara pernills, ingredients

Document que constata l'actuació d'una orquestra l'any 1953

per a la paella, pastetes, cava o, fins i tot, un borrego (viu, és clar). En acabar la ruta, i sempre abans de dinar, realitzaven la rifa i penjaven el número premiat a la capelleta de la Mare de Déu. Els participants ja s'encarregaven d'anar a veure el número que havia eixit i l'afortunat podia anar a buscar el seu premi al maset del clavari. Una de les anècdotes que més es recorda entre el veïnat és com Paco Martínez, *el Còmic*, i Enrique Pesudo, *el Poreno*, van furar el borrego que havien de rifar en una ocasió. La seua intenció només era que el clavari tinguera un bon esglai, però van ser ells qui van patir un bon ensurt quan l'innocent borreguet se'ls en va fugir pels camins de la partida i van haver de col·laborar uns quants veïns per tal d'acaçar l'animalet i poder oferir-lo a l'afortunat.

Així i tot, no sempre s'ha hagut de recórrer a la generositat i implicació del veïnat perquè, com en totes les coses, també hem tingut èpoques de vaques grasses. Així, segons ens conta José Luis Vicent, *l'Esperancet*, en l'època de major apogeu de les festes, s'aplegava tanta gent a les revetlles organitzades en la partida que, amb la quantitat de diners que s'arreglaven amb la venda de begudes a la barra eventual durant una sola nit, n'hi havia prou per a pagar bona part de les despeses ocasionades durant les festes.

Però com que aquesta voràgine de festa no va durar sempre, vam haver de tornar a les rifes dominicals fins que el trio de clavaris de l'any 1986 van decidir modernitzar el sistema i evitar llargs passejos matinals als encarregats de vendre els números per a la rifa, i van instaurar el que es coneix com el *cartonet*. Es tracta d'un cartonet que té les mesures aproximades d'un full de mà i en el qual hi ha dos números de tres xifres que participen en el sorteig diari de l'ONCE durant un mes. Amb l'adquisició d'aquesta participació per la gran majoria del veïnat, s'elimina aquella tasca setmanal dels clavaris, cada vegada més difícil d'acomplir a causa de l'augment de construccions estivals en la zona. Aquest sistema, juntament amb la venda de loteria, la col·laboració de les empreses que s'anuncien en el programa de festes, el donatiu que aporten els veïns en rebre el programa de festes i les ajudes que ens ofereix l'Ajuntament, és el que s'emptra actualment per a recaptar els diners necessaris.

I parlant del programa de festes, caldria fer-ne alguns aclariments. En un primer moment, com és imaginable, no existia cap programa de festes que recollira els esdeveniments que es pretenien dur a terme. Simplement es realitzaven reunions informatives i les decisions preses s'escampaven ràpidament gràcies al boca-orella. Al cap del temps es va considerar posar per escrit la planificació que ja es feia de les festes. Així, va ser l'any 1978 quan es va publicar el primer programa de festes, que consistia en un full de no molt bona qualitat doblegat pel mig en forma de llibret. La quartilla començava amb una portada que sols incloïa el nom de les festes; a l'interior, es relataven els esdeveniments, i al revers, apareixia una propaganda. Dos anys després, a més de millorar el producte sobre el qual s'imprimia el programa, la portada ja incloïa una imatge; i, al cap d'un parell d'anys més, apareixia la primera portada de color (un sol color combinat amb el blanc). A punt

d'acabar el segle xx, l'any 1999, apareix la primera portada multicolor. Totes les portades, tret de la primera, mantenen una característica comuna: estan presidides per la imatge de la Mare de Déu d'Agost, bé siga la de la peanya o bé siga la de la capelleta.

Imatges d'algunes portades dels programes de festes des de la primera que es va publicar fins a la més recent

L'aparició del programa de festes va ajudar a millorar la participació dels veïns i l'organització per als clavaris posteriors. Observant els programes més antics, hem vist que alguns dels actes que hi apareixen avui dia encara se celebren; d'altres han desaparegut, i amb el temps, n'hem anat afegint de nous. Així, hem trobat coses tan curioses com que l'esmorzar de pa i porta diari apareix anunciat des del primer programa i, anecdòticament, ni tan sols s'ha modificat l'hora —a les 10 del matí—, seguit del concurs de guinyot, que abans se celebrava en un sol dia i ara es desenvolupa durant diversos matins.

Tampoc podem deixar de banda les tradicionals calderes. Aquest ha esdevingut un acte imprescindible en les festes. Tradicionalment, se celebra dijous, si no coincideix amb la festa principal, que provocaria un canvi en les dates del calendari. Leonor Navarro ens conta que antigament, per a fer les calderes, cada veí aportava els ingredients que tenia a mà. A més, les calderes (recipients) per a cuinar també eren propietat d'alguns veïns, que

Preparació per a fer les calderes

Dos èpoques diferents de la celebració de les calderes on es pot apreciar l'augment de grandària dels perols

les cedien gustosament el dia de l'acte. Salvaoret Mata recorda que les primeres calderes eren de Carmen López, *la Ferrera*. Posteriorment, van ser els pares carmelites els que ens van cedir l'instrumental per a preparar el dinar. I actualment és Salvador Claramonte, de la família dels Xurreros, qui cedeix els enormes perols que fan falta per a alimentar tot el veïnat amb l'esperada caldera, de la qual actualment es cuinen al voltant de 300 racions.

Un altre dels actes culinaris ben esperat és la torrada de sardines, que, segons indiquen els programes, es du a terme des de l'any 1978. En canvi, la xulla no apareix anunciada fins a l'any 1980. Totes dos encara es mantenen en l'actualitat, juntament amb la torrada de cansalada, que no s'instaura fins a l'any 1988.

Repartiment de calderes en èpoques diferents

Molts dels actes que se celebraven s'han anat perdent durant els anys, però queden en la memòria col·lectiva dels masovers de la partida. Leonor Navarro té un record especial de les despertades que es realitzaven diàriament de matinada. Segons afirma, va haver-hi anys en què començaven a les 6 del matí i no es deixaven cap raconet de la partida sense despertar, si no se'ls feia tard degustant les pastetes o el xocolata que els veïns els preparaven per a donar la benvinguda als músics que els despertaven amb tanta alegria cada matí. Va arribar a ser un grup tan important de músics i acompanyants que van decidir crear una banda. Portaven diferents instruments i, fins i tot, es van fer cosir uniformes per a les seues actuacions.

Banda de música

També recorda els pals ensabonats —que abans de fer-se a les piscines, es feien sobre un llit de palla que esmortiria les caigudes—, la variant de porquets ensabonats —que es deixaven lliures dins d'un tancat i calia agafar-los— o els trencaperols —que es realitzaven amb perols de fang, com no podia ser d'una altra manera—. José Manuel Fortuño, *el Sabater*, recorda els concursos de paelles a la placeta, que aplegaven un bon nombre de veïns en un espai comunitari i que van tindre lloc entre l'any 1987 i l'any 1992. I encara van existir molts altres actes que ja no se celebren, com ara projeccions de cinema, merengades, campionat de frontó (al maset de Manuel Navarro), rosari o concurs de *playbacks*.

Repartiment i torrada de sardines

No obstant això, i a part dels que han perviscut i que ja hem comentat, n'hi ha d'altres més actuals, que s'han anat introduint a poc a poc, amb les innovacions de cada grup de clavaris per a fer la festa més completa i engalanada. Així, actualment apareixen actes ineludibles com el bingo —acompanyat de la famosa frase «Meneando bolas» que va introduir Fernando Beltran, *el Xurrero*—, l'esmorzar de sardina i ous —l'únic esmorzar en el qual participen les dones—, el concurs de pastisseria casolana, el ball de mantó de Manila, la volta amb bici pels camins de la partida, el ball del fanalet, el concurs d'allioli i molts altres que aporten un tarannà propi a les nostres festes.

Preparació dels participants en el campionat de frontó

Una vegada esmentats tots aquests actes, clarament laics, no podem perdre de vista que les festes es realitzen en honor a la Mare de Déu d'Agost i que, per tant, no poden faltar els actes religiosos, que donen sentit i fervor a tot un veïnat. Tal va ser el fervor cap a la Mare de Déu d'Agost, que es va arribar a plantejar la construcció d'una església.

Encara que no s'arribara a construir, el caire religiós de les festes no s'ha perdut mai. El principal acte religiós de les festes —per la seua transcendència i la nombrosa participació—

60		
Entradas:		
Clavarios	Bompreu de la Refa:	15/2.-
	Manuel Lorens	100
	Parual Rubio	100
	Lorenzo Esteve	100
Total		1818
		+ 2121
		3939
Gastos:-		
1 ^a Rifa	Pollastre, 2 kg de greix, 1 l. de oli de oliva	200
2 ^a Rifa	Paquet de pastells, Cordon y Champfort	865.-
	Domènec y Tamboreu	800
	Cobertes y tracas	3966
	Pagar bombilla a V. Ballster «Borras»	55
Total:		4021
Ha habido un Deficit de		82 flus
Habiendose acordado por los clavarios presentes y aprobado por las Autoridades Eclesiasticas la construcion de una Iglesia, en el emplazamiento en el lugar de dicho pueblo las cuales se encargaron a su debido tiempo con la colaboracion economica del vecindario, dando el terreno para dicha Iglesia el Sr. D. Vicente Miro y Sr. Parual Rubio y Manuel Lorens. Los clavarios Parual Rubio y Manuel Lorens, fueron al Palacio de S. Obispo y lograron el permiso oportuno y Lorenzo Esteve realizo el plano de dicha Iglesia. Despues de terminada la Santa mesa a la		

que fue desgranada una larga traca y castillo de fuegos de artificios fue dada la proclamacion para los ultimos clavarios los cuales fueron elegidos:

- 1° Manuel Fortuot Soriano
- 2° Gabriel Villanueva
- 3° Francisco Carda Cabrera

El con esta fecha 30 de Agosto de 1966 pago el pago de 20 libras de la virgen, y de una hornamentacion para la celebracion de la Santa mesa.

Los clavarios

[Firmas]

Document que explica la idea de construcció d'una església i en el qual s'indica que ja es compta amb el permís del bisbat

Ball del mantó de Manila a la placeta

és la missa del dia 15 d'agost, dia de la festa principal, i seguidament la processó pertinent. Aquesta cerimònia ha canviat d'ubicació i d'hora de realització al llarg dels anys. Primerament, la missa es realitzava a les deu del matí, la qual cosa suposava una hora prudent si tenim en compte que, tal com ens conten les germanes Beltran, *les Xurreres*, després de la missa, tots els veïns anaven als masets dels clavaris on aquests obsequiaven els assistents amb un bon convit. Anys més tard es va endarrerir l'acte i es va començar a celebrar a les onze, perquè prèviament es duia a terme una ofrena de flors¹. I l'any 1990 es va retardar fins a les dotze. Aquesta organització va perdurar uns quants anys però va canviar el lloc de celebració del vi d'honor, ja que l'any 1993 ja van deixar de visitar els masets dels clavaris i el convit el van preparar els tres clavaris en conjunt a la placeta on actualment encara se celebren les festes. No va ser fins a uns quants anys més tard, el 1998, quan la missa va passar a celebrar-se a la vesprada. Entre les set i les huit de la vesprada va ser la franja horària en què celebraven —i encara celebrem— les misses any rere any. L'any 2002 apareix per primera vegada publicat el lloc de celebració de la missa, que era al maset de la família Carda Usó, conegut com el maset d'Usó. No obstant això, ja feia temps que la missa se celebrava allí, encara que prèviament havia tingut altres ubicacions. Fent memòria, José Manuel Fortuño, *el Sabater*, recorda, a més del maset d'Usó, *els quatre cantons*, el pou de Sant Roc i fins i tot el seu maset, l'any que el seu pare va ser clvari. Actualment, des de fa pocs anys, la missa se celebra a la placeta, lloc neuràlgic de les festes.

A més de la missa i la posterior processó, l'acte religiós que ha perdurat en el temps és la novena a la Mare de Déu d'Agost. Aquest acte, celebrat diàriament davant de la capelleta, no ha modificat el seu horari —les huit de la vesprada— en cap moment de

¹ L'ofrena de flors se celebra la vespra de la festa des de l'any 1997.

Processó posterior a la missa del dia de la festa

la història de les festes de la Mare de Déu d'Agost. La novena consisteix a resar el rosari durant nou dies seguits i, a continuació, cantar els gojos a la Mare de Déu d'Agost, els quals van arribar a cantar-se a dos veus, entre dones adultes i xiquetes més joves, segons recorda Leonor Navarro. Durant els anys setanta i huitanta l'interés per aquest acte era excepcionalment alt, tot i que la participació es limitava als membres femenins de les famílies veïnes. També es va arribar a realitzar un rosari cantat i en processó l'últim dia de novena, com a culminació d'aquest acte tan manifest.

Pel que fa als gojos, poca informació tenim, ja que formen part dels cants populars emmarcats dins dels actes religiosos per a venerar un sant o una marededéu i que es canten en nombrosos pobles valencians. Aquests càntics repeteixen un mateix ritme i música. Bon treball el dels nostres clavaris, que repetidament inclouen en el programa de festes un full amb els gojos de la Mare de Déu d'Agost, perquè no es perden i continuen entonant-se cada vesprada de novena.

I parlar de la novena suposa irremeiablement parlar de la tan estimada capelleta, que miraculosament va sobreviure els atacs de la Guerra Civil, tal com ens comenta Agustín Adsuara. La novena es resa cada vesprada just a la vora de la capelleta, on s'apleguen totes les dones de la partida i, en equilibri, dins o fora del reguer, les veus s'uneixen per a donar gràcies a la Mare de Déu d'Agost durant els nou dies pertinents. José Manuel Fortuño,

Missa del dia de la festa de Mare de Déu d'Agost celebrada al maset d'Usó

el Sabater, ens comentava que la capelleta va ser construïda per l'avi de Carmen López, *la Ferrera*, i que constava d'una porteta de fusta amb tela mosquitera, útil per a protegir les manisetes amb el dibuix de la Mare de Déu jacent, fins que temps després es va fer una reixeta de metall, més resistent a les intempèries de l'oratge. Durant els dies que dura la festa, la capelleta es presenta engalanada en honor de la Mare de Déu. Primerament, l'ornamentava José Martín, *Pepe el Pregoner*; temps després, va prendre el relleu de manera continuada José Luis Vicent, *l'Esperancet*, que encara se n'encarrega actualment. Dalt de la capelleta, hi ha uns espais buits que en un moment donat albergaven tres campanetes elèctriques. Era l'any 1983, huit anys després de la reforma de la capelleta, quan s'inaugura aquest instrument que es col·loca en els espais de la part superior; actualment no s'hi col·loquen per por dels robatoris.

Pel que fa a la figura de la Mare de Déu, que actualment és passejada sobre una peanya, caldria atendre els records de Leonor Navarro, que ens comentava la inexistència d'aquesta peanya en els inicis de la festa. Anteriorment, l'estatueta de la Mare de Déu es portava en braços per a realitzar les diferents processons fins que els clavis de l'any 1980 van adquirir la peanya que actualment suporta la figura de la Mare de Déu d'Agost —tal com podem comprovar en una placa indicadora afegida a la peanya o en el mateix llibre d'actes d'aquell any. Hem hagut de recórrer a la poca documentació que existeix, i que la família Beltrán-Cercós s'ha encarregat de salvaguardar durant tots aquests anys, per a conèixer l'origen exacte de la figura de la Mare de Déu. Segons consta, els clavis de l'any 1955, amb l'ajuda de les aportacions del veïnat, van comprar la imatge de la Mare de Déu d'Agost; tot i això, no sabem si la figura havia sigut creada temps abans.

Imatge de la Mare de Déu d'Agost

Preparació i ornamentació de la capelleta

Se hace presente que los clonarios del año 1955 -
 don Luis Tarapozza 1º y Jose Nebot 2º y
 Pascual Martí (Elover), se compraron la virgen que fue
 bendecida y festejada el día de la fiesta, con los ingresos
 de los veranos de la Partida y nuestros propios.
 La Virgen le fue entregada a la
 señora compración (la celula) para su custodia,
 haciendo constar que esta Santa es exclusiva
 de la partida de la Virgen de Agosto

Y para que conste firmamos en la fecha
 de entrega los clonarios de la fiesta 1955

Luis Tarapozza = 1º
 Jose Nebot 2º
 Pascual Martí 3º

Document que indica la compra de la imatge de la Mare de Déu

Anvers i revers del guió de la Mare de Déu d'Agost

GOIGS EN LLOANÇA DE LA MARE DE DÉU D'AGOST

VENERADA A LA SEUA PARTIDA, AL TERME DE LA CIUTAT DE VILA-REAL

Llena de celestial luz
vuestra muerte os anunció
un ángel que os envió
vuestro amado hijo Jesús.
LOGRANDO EL MAYOR
CONSUELO A NUEVA TAN
MISTERIOSA.
Dadnos alas, ave hermosa,
para seguir vuestro vuelo.

Los apóstoles que acaso
a vuestra muerte asistieron,
devotos se enternecieron
al ver tan cerca el ocaso.
DE ESTE SOL QUE AL MISMO
TIEMPO SUPO DAR LUZ TAN
PRECIOSA.
Dadnos alas, etc...

Sin achaques de dolor
os ponéis en una cama,
y viendo a Jesús que os llama,
expiráis feliz de amor.
RINDIENDOLE VUESTRO
ANHELO EL ALMA TAN
PRODIGIOSA.
Dadnos alas, etc...

V. La Santa Madre de Dios ha sido elevada.

En premio de la victoria
que en este mundo alcanzasteis,
desde el sepulcro volasteis
en cuerpo y alma a la gloria.
COMO LO CONFIESA EL CELO
DE LA RELIGION PIADOSA.
Dadnos alas, etc...

Tomás, que aún no sabía
de vuestra muerte, llegó
a Getsemaní y abrió
el sepulcro al tercer día.
MAS SOLO HALLO VUESTRO
VELO Y VESTIDURA
PRECIOSA.
Dadnos alas, etc...

Al ver tantas perfecciones,
arcángeles y querubines,
ángeles y serafines,
dicen con admiración:
QUIEN ES ESTA QUE DEL
SUELO SE REMONTA TAN
GLORIOSA.
Dadnos alas, etc...

En los brazos recostada
de vuestro hijo querido,
sobre el trono más lucido
sois, María, colocada.
CUAL IRIS QUE CON DESVELO
ANUNCIAIS LA PAZ DICHOSA.
Dadnos alas, etc...

Mejor que Jet sabe vos,
le dijo, al lado os sentáis,
tan hermosa que os lleváis
la ilusión del mismo Dios.
SI SOIS EL MEJOR MODELO
DE SU MANO PODEROSA.
Dadnos alas, etc...

Allí, con celestial canto,
por hija os corona el Padre;
el Hijo, por dulce encanto,
y por esposa, el Amor Santo.
REINA SOIS DE TIERRA Y
CIELO, ABOGADA
PORTENTOSA.
Dadnos alas, etc...

Pues sois ave que hasta el cielo,
María, voláis ansiosa.
Dadnos alas, ave hermosa,
para seguir vuestro vuelo.

R. Sobre los coros de los ángeles al reino celestial.

ORACION

Dios todopoderoso y eterno, que has elevado en cuerpo y alma a los cielos a la inmaculada Virgen María, Madre de tu Hijo; concédenos, te rogamos, que aspirando siempre a las realidades divinas, lleguemos a participar con ella de su misma gloria en el cielo. Por nuestro Señor.

JUSTIFICACIÓ

Aquests goigs van ser editats per commemorar la festa que anualment dediquen els veïns de la partida de la Mare de Déu d'Agost, a la seua Patrona. Van ser clavis: Jaime Gil Almela, José Luis Mas Peset y Manuel Vaquer Bono.

15 d'agost de 1990

Lletra dels gojos a la Mare de Déu d'Agost

Rés de la novena en èpoques diferents

A més de l'estatueta de la Mare de Déu, comptem amb altres elements que acaben de configurar el caràcter religiós de la festa: un guió i tres escapularis. El guió de la imatge de la Mare de Déu data de l'any 1930² i va ser realitzat per Concha Beltrán Ramos, pintora de la ciutat de Vila-real, dedicada a decorar obres religioses. Poca cosa més sabem del guió, tret que n'hi ha d'altres molt semblants per diferents barris del nostre poble, ja que correspon a una època en què *donya* Concha es va dedicar a decorar aquest tipus d'ornaments complementaris. Pel que fa als escapularis, encara hi ha menys informació. No seria descabellat pensar que dataren de la mateixa època i de la mateixa autora, tot i que no tenim dades que ho puguem corroborar.

² El fet que aparega aquesta data en el guió fa pensar que l'inici de les festes deu ser anterior.

Anvers i revers de l'escapulari de la Mare de Déu d'Agost

De fet, hi haurà aspectes que mai descobrirem, però amb aquest xicotet recull d'informació, tot i les mancances memorístiques dels veïns, hem volgut donar veu a les úniques festes estivals que encara perduren a les partides; i, com no, oferir un mínim reconeixement públic a tots els que han col·laborat a perllongar en el temps aquestes tradicions. La il·lusió, el treball i la complicitat de tot un veïnat han aconseguit que les festes de la Mare de Déu d'Agost continuen més vives que mai. De segur que tots els que hi participem, estarem disposats a encomanar aquest sentiment que ens uneix —una herència col·lectiva i indescriptible— a les generacions venidores.

3

Esperança Camps Barber

DISCURS DEDICAT AL SOCARRAT MAJOR 2017

SOCARRAT MAJOR 2

SOCARRAT
ASSOCIACIÓ CULTURAL

Discurs dedicat al Socarrat Major 2017

Bona nit, amigues i amics,

Autoritats,

Membres de l'Associació Cultural Socarrats,

Les primeres frases són per a demanar-vos disculpes a tots i especialment a Vicent Usó, perquè una força major m'impedeix ser avui al teu costat i al costat de la teua família i de la teua gent.

També vull donar les gràcies a la persona que posa veu a aquestes paraules que he preparat amb tota la il·lusió del món. Aquest és un text per a compartir amb tots vosaltres la meua visió de Vicent Usó, Socarrat Major 2017. I, en veritat, us he de confessar que se'm fa estrany parlar-vos de Vicent a vosaltres que el coneixeu tant i tan bé.

Vicent, tantes voltes ens has parlat de l'associació, de les activitats que organitzeu, del compromís cívic amb Vila-real!

Personalment he pogut gaudir en un parell d'ocasions de l'hospitalitat i dedicació de Socarrats perquè he participat en el club de lectura que tu coordines. Un club amb lectors assidus i destres a disseccionar les obres i capços de regalar als autors que hi passem interpretacions finíssimes i subtils de les nostres obres.

Anna Asensio durant la lectura del discurs

Sheila Gil, presentadora de l'acte, i Lluís Rodríguez, secretari

I ací estem avui. Tu, Socarrat Major, i jo, absent, i fent la lloança. Amb il·lusió i agraïment. I alegria. I sense saber gaire com es fa això, perquè és la primera vegada que em toca fer una cosa com aquestes.

Podria començar amb un «Posem que fóra dissabte. Un dissabte de mitjan febrer. A aquestes hores el sol ja s'ha post i Vicent Usó, 53 anys, oficialment funcionari, però escriptor, nota unes pessigolles incòmodes a la panxa, etcètera...» i ara toca continuar. Continuar parlant de tu.

Amb tu i davant dels teus. Jugues en casa, Vicent. T'imagino inquiet en la cadira, amb les pessigolles a la panxa d'André Labarbe. Somrient, però mirant a una banda i a una altra. Potser li fas una escolteta a Pilar, o busques la mirada còmplice d'algun dels teus fills.

Des d'aquest dissabte de febrer, el nom de Vicent Usó ja fa part de la llista de socarrats majors al costat dels de Jaume Cabré, Joan Francesc Mira, Maria del Mar Bonet, Raimon, entre d'altres.

Fa mesos, quan la Junta Directiva de Socarrats em va fer la proposta de ser avui ací, vaig pensar que davant de mi tenia l'oportunitat de reivindicar l'amistat. Un tipus concret d'amistat. La que es practica entre companys d'ofici i que diuen que és tan complicada de conrear. També en podríem dir complicitat. I admiració i respecte mutu. I aquella sensació de saber que no estem sols al món. En aquest cas, amb Vicent Usó i amb els altres companys del col·lectiu Unai Siset hem aconseguit que l'èxit d'un de nosaltres siga l'èxit de tots els altres. Celebrem amb alegria els premis o les novetats editorials de qualsevol de nosaltres. Això ens ho ha donat la literatura. D'ací a uns moments tornarem a Unai.

Estàs acostumat a rebre premis i mencions per la qualitat de la teua obra literària. No cal ara llegir la Viquipèdia sencera, però en tens molts i ben notoris. Des de ser dues voltes finalista del Premi Sant Jordi. Faig un incís i ho repetisc. Dues voltes finalista del Sant

Esperança Camps Barber, autora del discurs

Jordi, perquè això està a l'abast de poquíssims escriptors. Bé, des dels Sant Jordi fins a l'Andròmina, l'Alfons el Magnànim, el de l'Institut Interuniversitari de Filologia, el de la Crítica dels Escriptors Valencians. Punts suspensius i etcètera. A més, per dues voltes has guanyat el Ciutat de Vila-real de narrativa. I aquests, supose, que els portes ben endins.

Tot i això, tot i aquests i altres guardons que has rebut, avui són els Socarrats, l'associació de la qual formes part molt activa, els que et distingeixen. També és el teu poble, és Vila-real, que et singularitza entre els altres veïns. Segur que això és un orgull. A la vegada és una emoció difícil de mesurar, rebre el reconeixement públic dels amics i dels companys d'un viatge tan llarg i tan fructífer com és l'Associació Socarrats. I en el teu cas, això et passa en plena efervescència vital i creativa. En plena maduresa. Quan la teua obra ja és sòlida i es projecta cap al futur d'una manera il·lusionant.

Vicent Usó és un home discret i no us ho dirà, però aquesta és la segona volta que el deixe penjat. La primera va ser quan em va demanar que llegira l'original de *Les veus i la boira* que ja havia guanyat el Premi Alfons el Magnànim i estava en ple procés de revisió abans de la publicació. Em demanava que em fixara en la veu de na Caterina Muntaner que parla des de Fornells, Menorca. Quin regal! Però un compromís sobrevingut em va obligar a deixar la feina a mitges. Na Caterina diu *idò*, i diu *bic bec* i diu *figa de moro* i diu *al·lot*. I tots aquests mots no són una anècdota, sinó que formen part d'un sistema sintàctic i lèxic coherent que forma part d'altres sistemes que es despleguen com un atlas del sistema lingüístic a *Les veus i la boira*.

Entre tots els perfils possibles per a parlar de Vicent (si això fóra un parlament a la manera clàssica hauria de dir «per glossar la figura de Vicent», però no ho diré). Deia que, entre totes les activitats de Vicent, n'he triades dues per a posar-hi esment. Totes

Fermí Font, president de Socarrats, amb el premiat

dues tenen a veure amb la literatura. Amb el compromís amb la literatura. També m'hauria pogut fixar en el Vicent gourmet, conversador, fester... En el Vicent que té un profund compromís cívic amb el seu poble, amb la cultura..., però crec que si parlem de literatura, ja hi englobem totes les altres coses.

Aquests dos perfils són el d'escriptor, que és el més obvi. I el de prescriptor. Durant anys va publicar articles com a periodista cultural però sobretot de crítica literària a la premsa. De manera sistemàtica. Crítica i ressenyes. Incitació a la lectura, en definitiva. També ha estat molt actiu en el seu blog *El rastre de Clarisse*. Centenars de llibres i d'autors han eixit de la foscuria i s'han resistit a la celeritat amb què les novetats passen per les llibreries per a acabar desapareixent com si mai no hagueren existit. A l'hemeroteca i a la xarxa, hi ha la petja del lector que recomana. Del lector que provoca. Del lector que, com es diu a Mallorca, fa llegiguera en altres lectors. Això, en una època en què costa tant trobar qui ressenye i qui recomana llibres, és símptoma d'aquest compromís de què parlava fa un moment.

A la vegada, Vicent Usó, el Socarrat Major d'enguany, coordina el club de lectura de l'associació i imparteix classes de narrativa. És a dir, ajuda a saber llegir i ajuda a saber escriure. A ordenar el pensament. A relacionar idees. A confegir planisferis mentals que no sempre coincideixen amb els mapes físics però solen ser més perdurables. Ajuda a millorar la relació de les persones amb la literatura, amb aquests mons que només són als llibres. Aquests mons que molt pocs són capaços de crear amb paraules. Els clubs de lectura a vegades són el camí que du al mapa del tresor. Les classes d'escriptura són la manera com el tresor es desplega davant qui intenta expressar-se amb les paraules que vénen a ser les perles i les pipetes d'or.

Escriure és construir el món i llegir és habitar-lo. Per a fer les dues coses, per a construir i per a habitar, va bé fer-ho amb un *sherpa* experimentat, amb algú que ja ha trespàs pel camí per on nosaltres volem transitar. A vegades sense el calcer adequat.

Escriure és trobar la paraula justa, el verb precís. Jugar amb la descripció. Cosir un vestit ample perquè el lector l'adapte a la seua mida. És saber triar el punt de vista, perquè de temes, ja sabeu que n'hi ha pocs i que el que hi ha són maneres de contar, maneres de mirar, maneres d'enfocar.

Una novel·la és una lletra de convit a la festa. La literatura és un lloc de reunió. Vicent Usó, ja ho sabeu, fa aquestes coses.

Vicent provoca i diu al lector:

Mai no he mort ningú, amb aquests dits que ara us mostre, bé que em podeu creure i, tanmateix, el record de la mort em retopa tenaç contra les parets del pit obrint-hi finíssimes esclotxes per les quals, com una fumassola de planys, bufega la rebança que m'engavanya els membres i m'enverina l'ànim i m'espanta la son, tal com si, efectivament, haguera sigut aquesta que ara veieu gesticular la mà assassina i no altres, més nombroses i alhora difuses, i potser sí, no calga tacar-se la mà de sang per arribar al crim.

I ara què? Què fem, pobres de nosaltres, lectors? Ja hi som! La teranyina ens ha atrapat. I s'imposa continuar llegint.

Cada una de les novel·les de Vicent Usó és un desafiament a les lleis de la termodinàmica. Un desafiament a l'ofici d'escriptor. Un desafiament a l'ofici de lector.

Cada novel·la de Vicent són cròniques, són ales, són mans que no són de ningú però descriuen vides. Vides com la d'*El músic del boulevard Rossini*. En aquesta novel·la, per cert, hi ha una de les millors descripcions, una de les millors creacions d'ambient que he llegit mai. Alguna vegada l'he posada com a exemple de les reaccions corporals i físiques que sent el lector quan els mots estan ben triats, ben col·locats, ben dits.

Deixeu-me que en reproduesca un trosset ací. Estem a la pàgina 95 i Tadeusz, el protagonista, està a punt d'iniciar un viatge de més de 3.000 quilòmetres en autobús. Després de definir l'olor penetrant del perfum d'una de les viatgeres, diu:

Pobre ingenu, no imaginava que, de totes les que arribaria a percebre el seu olfacte al llarg del viatge, aquella no seria ni de lluny la més ofensiva. Si no ho han fet mai, pensen un instant què suposa viatjar tres dies seguits en un autobús com aquell, de moment hem comptat vint-i-set persones, més Nico i el xofer, vint-i-nou, però algú ha comentat que a Pitesti s'hi afegirà més gent, la capacitat total de l'autocar és de cinquanta-cinc places, no caldrà omplir-lo per a saturar l'ambient d'olors. De quina mena? De menjars diversos, d'entrada, que cap dels passatgers no té la butxaca per a fer dispendis inútils, ja han invertit prou diners a finançar-se el viatge, així que hem de comptar que tothom s'embarcarà ben fornit de carmanyoles amb les provisions necessàries, cadascuna, no cal dir-ho, amb l'aroma corresponent. No

Vicent Usó amb escriptors d'El Pont - Cooperativa de Lletres

han de mancar guisats de carns diverses amb les espècies pertinents, embotits de diferent mena, a més de fruita i de dolços per alegrar l'esperit, de begudes variades –cerveses, aiguardents, termos de café–, olors bastant agradables, en condicions normals, fins i tot estimulants, algunes d'elles, però que, confinades totes juntes en un espai tan minúscul, potser acaben per tornar carregós l'ambient. Això si a ningú no se li acut d'encetar un formatge curat, posem per cas, en un recinte clos com aquell això serà equivalent a llançar una bomba fètida, ja els avance que no n'han de faltar temptatives. Si encara només hem deixat fugir quatre sentors gastronòmiques i ja notem l'atmosfera espedeïda, què passarà quan considerem també les corporals? De primeres la de la roba, després de tantes hores l'hem de suposar penetrada dels humors del cos: potser els més previsors intentaran mudar-se en alguna de les parades, però ja poden pensar que no seran tots, ni tan sols la majoria. I hi ha, a més, la suor inevitable, que els quatre-cents euros no donen dret a dutxa, ni tan sols a bidet o lavabo, i ja n'hi ha a qui li fa falta una mà de sabó en el moment d'embarcar-se, no cal esperar al tercer dia. I això no és tot: a la nit, no faltarà qui es descalce, ja és prou càstig viatjar tantes hores assegut i haver de dormir a la butaca [...]. Afegim, doncs, la pudor de peus i, si els sembla, ja no cal fer més exhaustiva la llista, podríem eixamplar-la molt més però ja crec que ens en fem tots càrrec [...].

Bé, aquesta descripció, la manera com està formulada, la sensació que aconsegueix transmetre al lector, la calma i la parsimònia amb què està escrita... l'olor que et penetra als narius, l'estimulació de tots els sentits, la incomoditat que provoca... això és literatura.

Pàgines memorables d'una precisió i una intensitat capaces de menar el lector per viaranys insondables.

Aquells que fan crítica literària m'han de perdonar perquè em clave en camisa d'onze vares quan intente explicar-vos com és la narrativa de Vicent Usó. Com són les narratives. En

Vicent Usó i Esperança Camps amb altres escriptors del grup Unai Siset

veritat, el que us explique és com l'admire. I com aprenc llegint-lo. Aquest estil minuciós, pulcre i precís és com un llençol de cotó ben planxat i emmidonat guardat dins un calaix que fa olor de lavanda.

A vegades és sàdica. Llegint-lo, hom veu en Vicent aquell jardiner pulcre i curós, amatent de les flors, o aquell majordom culte, que escolta música clàssica i que és capaç de cometre els crims més atroços sense embrutar-se les mans. És Roger Federer que guanya un gran eslam sense suar. Vicent fa aquestes coses. No s'embruta les mans, però entra fins al punt més profund del cervell del lector per a inocular-li malestar o dubtes o pors...

Com a lector voraç i contumaç dels clàssics coneix molt bé totes les possibilitats del llenguatge. Sap el que fa quan esquinça la sintaxi, quan decideix que les frases no han de començar sempre amb una majúscula, quan el narrador es fa present per acompanyar el lector i l'escorta i li demana que es fixe en un o altre aspecte.

És un joc. Un joc sempre amb el màxim respecte cap al lector que esdevé còmplice. Vicent Usó juga amb els gèneres. En ocasions s'acosta al negre. En altres s'acosta a la novel·la històrica. La seua formació hi té molt a veure en això. Encara que a mi m'agrada més dir que explica la història a través de les novel·les.

Vicent Usó ha escrit per als més joves, per a aquells que busquen portes i enfonys des dels quals saltar al buit per a descobrir el món. I escriure per a aquest públic no és gens senzill. Són necessàries una sèrie de codis i una sèrie d'eines que no són les mateixes per a les altres literatures.

Com ja sabeu, Vicent és autor de guions de televisió, de textos teatrals i de peces de narrativa breu. I ací hem de fer una parada i recollir el que he dit ben al principi quan he parlat d'Unai Siset.

Diuen que la literatura és una activitat molt solitària. I els escriptors solem dir, quan ens ho demanen, que escrivim per intentar entendre el món. Per fer-nos preguntes que pràcticament no som capaços de respondre. Sí. Tot això és cert. Però n'hi ha més. Els escriptors escrivim per pur plaer, per pur gaudi. Solem ser orfes o naufrags, tenim moltes mancances. I les mancances i les diverses obsessions ens fan continuar. Però gaudim i patim, tot alhora, amb el que escrivim, o amb el que imaginem que escrivim. També, amb el que llegim.

A més a més, la literatura ens dóna permís per a entrar en un grup gens selecte i gens primmirat de persones que fan el mateix que nosaltres.

I és aquest gaudi, combinat amb una mica d'atzar o qui sap què, que un dia et permet participar del joc de la cocreació. Aquell moment en què ixes de la closca i l'altre també ix, i aquell altre també... i et trobes fora de qualsevol protecció. A la intempèrie, rodejat de solituds i d'altres persones i d'altres obsessions que també escriuen per gaudi, per respondre preguntes i etcètera. I quan us trobeu decidiu escriure junts i el procés no només dóna un fruit en forma de llibre de relats, sinó que arrela en algun lloc i fa possible el compromís amb la literatura, amb la cultura. Això ens va passar a Vicent Usó, Vicent Borràs, Pasqual Alapont, Manuel Baixauli, Urbà Lozano, Àlan Greus i a mi mateixa. El procés d'escriptura i reescriptura d'aquell llibre va ser molt més fèrtil que les dues-centes

Grup dels socis de l'Associació Cultural Socarrats amb el premiat

planes que té. Va donar lloc a aquest lligam entre tots nosaltres que fa que avui jo estiga parlant de Vicent Usó, a Vila-real, perquè els seus amics de Socarrats el proclamen el Socarrat Major.

Crec que ja és hora d'anar recollint els papers. Només puc dir enhorabona, Vicent, i enhorabona a l'Associació Cultural Socarrats per la tasca que feu, per organitzar aquesta festa anual i, és clar, per haver elegit Vicent Usó, Socarrat Major 2017.

Pascual Arrufat Bort

ELISEO ARRUFAT I CIA.: BREU RESSENYA HISTÒRICA DE LA SEUA ACTIVITAT

Mr. Boesten, importador de taronges d'Holanda

Eliseo Arrufat i cia.: breu ressenya històrica de la seua activitat

Eliseo Arrufat Renau, fundador d'aquest negoci d'exportació de taronges, va passar per tots els graus de l'activitat agrària de Vila-real; a banda de la seua participació en les labors del camp, pròpies de l'estiu, també intervenia en la tasca de rompre els camps de garroferes de la zona de secà per a convertir-los en horts de tarongers. Labor pròpia dels agricultors de Vila-real que no sabien invertir els seus estalvis més que a crear vergers on hi havia només pedregar i alguna garrofera. Fins i tot, va fer societat amb un altre agricultor de la localitat per a excavar un pou per a obtenir aigua de reg per a aquells horts acabats de crear. D'ací que, com el soci era molt aficionat als bous, el van anomenar pou Mano a Mano; que, amb una profunditat d'aproximadament setanta metres, tenia una motobomba que impulsava l'aigua a tres quilòmetres de distància amb un desnivell ascendent de trenta metres. Tal com resa la lletra de l'himne de la nostra ciutat:

...foradant les dures penyes,
fent eixir al sol les aigües,
convertim en horta formosa
el secà dels nostres pares.

Tenia molta afició a l'agricultura, en especial, clar, al cultiu dels cítrics.

En la campanya tarongera va començar com a collidor; més endavant, va ser capatàs, i carreter en la recol·lecció de la fruita. Després va ser comprador de taronges d'un comerç exportador de Borriana. És a dir, va recórrer tot l'escalafó. Fins que va començar, ja pel seu compte, a realitzar alguns enviaments de taronges i, sobretot, de mandarines de Vila-real, perquè en la dècada dels anys vint del segle passat, poca cosa més es podia collir en aquest terme municipal.

Com a l'estiu cessava l'activitat en els magatzems de taronja, es traslladava amb tota la seua família a la localitat de Benicàssim per a recol·lectar, confeccionar i enviar al mercat nacional l'apreciat i ric raïm moscatell d'aquella zona.

Va començar la Guerra Civil espanyola i, com molts altres, va haver d'anar-se'n a França per a després instal·lar-se al País Basc, ja alliberat del front de guerra, perquè va témer el pitjor si es quedava al poble.

Mr. Kato, de Nagoya Tiles, amb l'autor d'aquest article

Quan va tornar de nou a Vila-real, una vegada acabada la contesa, va tornar a començar amb l'exportació de taronges en un magatzem dels que hi havia enfront de l'estació de ferrocarril.

Però, aleshores, es donava la circumstància que era molt difícil exportar la fruita, ja que en aquell temps era Europa la que estava en guerra. Va passar aquesta i seguien les dificultats a causa del boicot d'alguns països europeus de comprar mercaderies espanyoles. Com a conseqüència d'això, va haver-hi uns anys que, a causa d'una feliç i profitosa connexió

Passaports plens de visats

Bitllets..., molts bitllets d'avió

amb una important firma alemanya, la Continentale Fruchtimport, dos exportadors del poble, proveïdors de la mateixa, van mantenir una intensa activitat exportadora; aquests dos exportadors de Vila-real eren Benjamín Beltrán i Eliseo Arrufat. Carregaven els carros amb fruita envasada en les caixes que hi havia en aquell moment i omplien trens sencers del ferrocarril de via estreta, anomenat vulgarment la *Panderola*, de feliç memòria, per a transportar-la al port de Castelló i, allí, embarcar-la amb destinació a Alemanya.

Més avant, en els anys 60 i 70, va haver-hi un gran apogeu en el comerç exportador de cítrics a Vila-real, capitanejat pels dos grans, Vicente Costa i els germans García Gallén, seguits de prop per Arbona, Rullán i Bernat, per Benjamín Beltrán, el referit en aquest escrit, Eliseo Arrufat i cia., José Alcamí, Jaime Coll, etc., i amb el mitjà de transport de moda: els vagons d'eixos intercanviables de Transfesa i, més tard, l'hegemonia del transport per carretera en camions de gran tonatge, de manera que el negoci d'exportació en aquesta ciutat era molt considerable; era la principal font de riquesa i de treball de la nostra zona. Només interrompuda, de tant en tant, per alguna gelada, sobretot la gran nevada de l'any 1946, a causa de la qual van haver d'arrancar una immensa quantitat de tarongers i substituir el seu cultiu pel de cereals, llegums i verdures de qualsevol tipus. I la forta gelada de l'any 1956, que va paraitzar tota l'activitat comercial i va fer que alguns es plantejaren promoure un altre tipus de negocis per a no dependre al cent per cent del de la taronja. Aquest va ser el punt de partida del naixement de la implantació de la indústria ceràmica a Vila-real. Va començar per la fàbrica AZUVI, nascuda de l'associació de tarongers emprenedors que no volien que la seua font de riquesa depenguera només d'un sector de l'economia local que, amb els anys, ha

Algunes de les banderes dels 45 països visitats, molts d'ells amb bastant freqüència

passat a tenir una importància capital en l'activitat comercial i laboral de la nostra localitat, molt coneguda ja en nombrosos països.

Doncs bé, tornem al que anàvem, al tema que ens incumbeix en aquesta narració, al cultiu, recol·lecció, manipulació i comercialització de les taronges i mandarines, amb tota la sèrie de varietats i híbrids que han anat apareixent amb el temps.

La firma Eliseo Arrufat Renau es transforma en societat limitada amb el nom d'Eliseo Arrufat i cia., quan participen en el negoci els tres fills del fundador: Eliseo, director executiu de la companyia, al capdavant de l'organització de la recol·lecció, el transport i la confecció de la fruita en magatzem; Pascual, relacions públiques i comercial de l'empresa, encarregat de fomentar les vendes a l'exterior en viatges freqüents per Europa, i Manuel, cap administratiu i de relacions institucionals. D'aquesta manera el traspàs generacional es produeix de forma òptima i satisfà amb això al pare i fundador de l'empresa, que comprova com s'incrementa el negoci d'exportació que ell havia iniciat.

Del xicotet magatzem al costat de les vies del ferrocarril, es passa a un altre local molt més gran, on es desenvolupa l'activitat amb més amplitud, major capacitat i, per tant, això permet manipular un nombre més gran de tones de fruita.

L'any 1960, com que en aquest magatzem no podien realitzar tot el treball, relativament gran, que havien d'escometre, construeixen un nou magatzem de grans dimensions, amb noves instal·lacions que, tres anys després, han d'ampliar, per a duplicar la seua capacitat. Amb això

Finca de tarongers de Torre Gallén amb Penyagolosa nevada al fons

ja es disposa d'un local de prop de sis mil metres quadrats de superfície. En ell s'instal·len ja cambres frigorífiques de gran capacitat que aprofiten també per al desverdiment de les varietats més primerenques, és a dir, les satsumes, les clementines, etc.

En aquell moment es crea molta mà d'obra: unes tres-centes dones i una vintena d'homes al magatzem i un centenar d'homes al camp per a la recol·lecció que es realitza en horts d'aquesta zona, d'una banda, i, d'altra, en altres comarques productores com la Ribera Alta -Alzira, Carcaixent, Algemesí-, la Ribera Baixa -Cullera, Favaretta- o la Safor -Tavernes de la Valldigna-. No era així al principi, en la postguerra. Aleshores, les compres de les taronges i la seua recol·lecció només es realitzaven en els pobles de la Plana: Castelló, Almassora, Betxí, Nules, Borriana, Vila-real, etc.; ja que, en aquells anys, no es disposava encara de mitjans de transport mecanitzats. El transport al magatzem només es realitzava en vehicles de tracció animal, el popular carro i haca, amb els seus 40 o 50 cabassos de taronges, anomenat també el carro de prega. Aquests carros també s'utilitzaven per a carregar els vagons de tren o per a portar les caixes de fruita ja confeccionada al port de Borriana per a ser embarcada cap a destinacions com Liverpool (Anglaterra), Hamburg (Alemanya), Rotterdam (Holanda) o Anvers (Bèlgica). En aquestes capitals es realitzaven les subhastes corresponents, a les quals accedien majoristes per a comprar les taronges i altres productes d'horticultura. Açò ja s'ha acabat. Posteriorment, la comercialització de cítrics partia dels mateixos exportadors o de les cooperatives, que han anat proliferant, i es dirigia directament a importadors, o bé, en el cas de les cooperatives, a centres de distribució en grans magatzems o cadenes de supermercats amb l'ús massiu de bosses de malla d'un, dos o més quilos de mandarines o taronges.

D'esquerra a dreta: el primer és Adrián Gil, creador de la navelate, i el tercer és Eliseo Arrufat

En aquest nou magatzem, el negoci d'Eliseo Arrufat i cia. comercialitzava unes cinc mil tones per temporada i el seu destí era, fonamentalment, Bèlgica i Holanda. A continuació, segons el volum de facturació, hi havia altres destinacions, com ara França i Alemanya, també Suïssa i, antigament, Anglaterra. Açò era en l'època en què embarcaven, per a la seua venda al Nadal, les mandarines de luxe. Es tractava de mandarina comuna, envasada en xicotetes caixetes de cartó, molt decorades, amb només una dotzena de peces, embolicades en paper d'alumini: una presentació de luxe. El que és difícil de comprendre és com, després d'un llarg viatge per mar i els dies previs fins que s'embarcaven, més els dies que transcorrien entre subhastes, botigues de venda, majoristes, etc., fins al seu consum, es mantingueren en bon estat a pesar d'anar embalades i tancades. Doncs bé, tenien molta acceptació. En les caixetes es llegia "Merry Christmas" sobre una figura del Pare Noel.

Tornem al tema del cultiu dels horts de tarongers. En una visita rutinària a un dels horts d'Eliseo Arrufat a l'inici de la campanya tarongera, un dels seus fills va descobrir en un arbre unes clementines que, a diferència de les altres de l'hort, estaven ja per a menjar; és a dir, havien madurat molt abans que les altres i això cridava l'atenció. Van començar a analitzar el fenomen i van concloure que podia ser un híbrid de clementina, però molt més precoç en la seua maduració.

Es van seguir els estudis pertinents sobre el cas, es van empeltar altres arbres amb els brots de les branques afectades per aquesta mutació. Es va seguir el procés i, realment, es tractava d'una nova varietat, subsidiària de les clementines.

Va intervenir més avant l'IVIA (Institut Valencià d'Investigacions Agràries) que, en els seus laboratoris i instal·lacions adequades, va procedir a eliminar qualsevol tipus de virus abans que els planteristes començaren a sembrar i empeltar plançons d'aqueixa nova varietat. Un dels germans la va batejar amb el nom d'arrufatina, ja que procedia de la família Arrufat.

Moltes històries i anècdotes es podrien contar, referides a aquests quasi cent anys d'activitat agrícola i comercial que, començant per Eliseo Arrufat sénior, va continuar el seu fill Eliseo Arrufat amb els seus germans i ha seguit el seu nét Eliseo Arrufat, secundat pels seus cosins, en especial Manuel Vicente Arrufat.

Per a la posteritat ha quedat un document gràfic que reflecteix un poc el que s'ha dit anteriorment. És un documental, realitzat per Pascual Arrufat en els anys seixanta, titulat *Sol de España, la naranja y su historia*.

Fotogrames del documental *Sol de España, la naranja y su historia*

Apèndix

En la primera època, Eliseo Arrufat, com a exportador de taronges, va treballar, quasi exclusivament, amb el país veí, França. Per això les primeres marques, registrades internacionalment, eren: Goutez moi, Sans Rivale, al costat de, clar està, la del seu propi nom Arrufat. També amb Alemanya, com ja s'ha dit, però amb la marca del client alemany, l'empresa Contifrucht, amb la seua seu central a Munic i filials per tot el país, amb el nom d'EOS. Posteriorment, amb els seus fills, va obrir nous mercats; llavors usava molt la marca Caputxeta Roja que, com que el client havia adquirit els seus drets en exclusiva, li va posar el nom de Rotkapje, és a dir, el mateix però en llenguatge flamenc (holandés), ja que el client era belga, concretament, de Gant. A banda d'aquesta, els fills d'Eliseo Arrufat van crear i van registrar altres marques com Podium, la més usada, i Note; i altres que pertanyien als seus clients, com ara Kinderzoon, Jedepe, Turfshipper, a Holanda; o Vanhuysse i TDK, a Bèlgica, etc. En aquest país, molt *marquista*, és a dir, addicte i fidel a les marques més acreditades, calia aplicar-se molt en la presentació de la fruita. Ací va començar el costum de vendre les clementines amb fulles, que ara es venen també per ací, al mercat nacional. O, també, la marca Fruits de Montagne, com si les taronges no es criaren en una plana sinó en alguna vall. Per això aquesta marca els atreia més, potser per ser inversemblant.

Com s'ha dit més amunt, açò es faria interminable, però ací teniu un xicotet resum com a senzill homenatge a aquesta fruita que ha sigut emblema i pregonera d'aquesta ciutat i de tota la comarca, la mai prou ponderada i elogiada fruita: la TARONJA.

5

■ Domingo J. Font Pitarch

■ Antoni Pitarch Font

**ELS VILA-REALENCES
REPRESALIATS EN LA
MASSACRE DEL
25 D'ABRIL DE 1940
DE LA PRESÓ PROVINCIAL
DE CASTELLÓ**

Els vila-realencs represaliats en la massacre del 25 d'abril de 1940 de la presó provincial de Castelló

«La missió de l'historiador rau a cercar la veritat,
independentment dels sentiments que els seus treballs puguin provocar.
Tots els parents dels represaliats d'un i l'altre bàndol
tenen el nostre respecte i la nostra simpatia.»
Paul Preston¹

1. Guerra, postguerra i extermini

A mesura que creixen els estudis seriosos sobre la Guerra Civil i la repressió franquista, després de tants anys d'opacitat i traves per a dificultar l'accés a uns arxius que mai han estat totalment desclassificats fins a mitjans de la dècada dels noranta, resulta més fàcil reflexionar sobre uns fets tan dramàtics i cruels provocats, a l'origen, per l'arrogància i la brutalitat dels oficials que es van revoltar el 17 de juliol de 1936 i van provocar així una guerra innecessària, sobretot als pobles com Vila-real on la Segona República es va viure amb certa normalitat política i, fins i tot, amb alguns indicis de bonança econòmica. Amb la guerra iniciada, és ben coneguda la brutalitat revolucionària de l'estiu del 1936 que van patir els sectors conservadors i religiosos a les zones fidels a la República, com ara la comarca de la Plana, o la brutalitat feixista practicada allà on va triomfar la rebel·lió militar, així com certa èpica bèl·lica típica de les batalles més dures o llargues com ara la de l'Ebre, però això sí, dintre d'un context de guerra civil oficial. Però, encara que els anomenats nacionals de Franco van entrar a Vila-real a mitjans de juny de 1938 i la Guerra Civil va acabar, oficialment, a l'abril de 1939, la repressió dels vencedors va durar fins a la mort del dictador el 1975 i les conseqüències s'arrossegueu fins al dia d'avui on, encara, hi ha cert maniqueisme entre blaus i rojos a l'hora de consensuar una forta base democràtica que ens allibere dels fantasmes del passat.

Avui en dia sabem, segons nombrosos estudis actuals –que ja no són sospitosos d'haver estat patrocinats per l'or de Moscou o pel nacionalcatolicisme–, que el nombre de víctimes de la repressió a les comarques de Castelló va ser molt semblant: 1.031 de la repressió republicana i 1.052 de la repressió franquista. Però aquestes dades no poden amagar la

¹ PRESTON, Paul. *L'holocaust espanyol: odi i extermini durant la Guerra Civil i després*. Barcelona: Editorial Base, 2011.

Presó provincial de Castelló, 1940. Arxiu fotogràfic del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló

brutalitat de la postguerra, ni el major nombre de víctimes del franquisme en el total del País Valencià o en el total d'Espanya, i no solament durant la guerra sinó, i sobretot, a partir de 1939. Com reconeix el mateix Serrano Súñer², els judicis celebrats a la zona rebel durant la guerra i al conjunt d'Espanya a partir de 1939 van ser com «la justícia a l'inrevés».

Aquesta injustícia o justícia a l'inrevés també la vam patir els vila-realencs de guerra i postguerra, però el cas dels que van perdre la vida per una arbitrarietat de la legalitat imposada és la mostra més cruel de la brutalitat del franquisme que va portar a terme el general vencedor, mentre els feixistes italians i els nazis alemanys li aportaven la base ideològica i l'estratègia repressora i militar³.

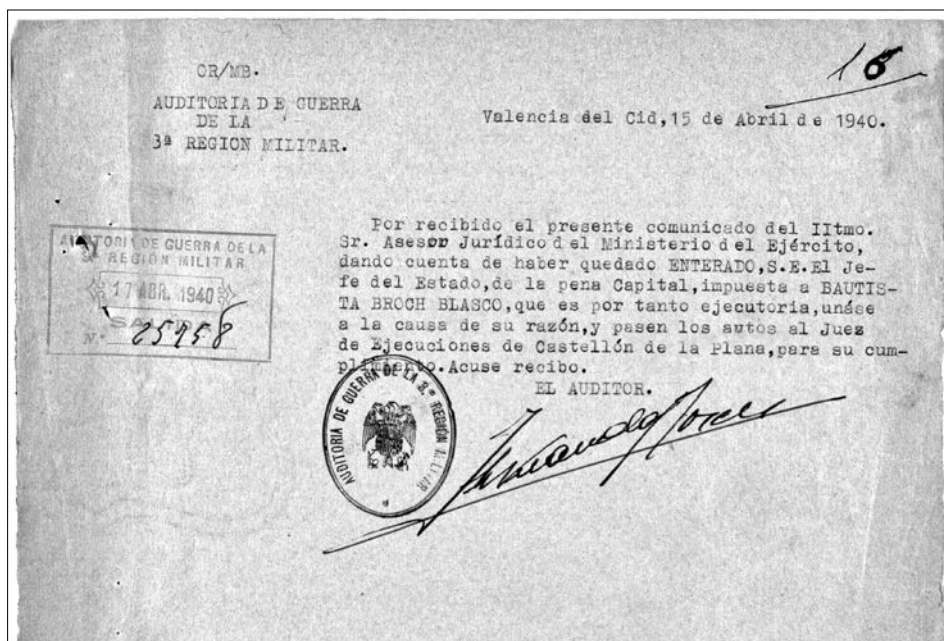
2. Els fets del 24 i 25 d'abril

A mitjans d'abril de 1940, el reclús⁴ Manuel Recasens Agustí, jove almassorí de militància anarquista, es va negar a agenollar-se durant la celebració de la missa obligatòria a la presó provincial de Castelló, al·legant que no professava la religió catòlica. La resposta de les autoritats franquistes no es va fer esperar i la matinada del dimecres 24 d'abril

² SERRANO SÚÑER, Ramón. *Entre el silencio y la propaganda, la historia como fue. Memorias*. Barcelona: Editorial Planeta, 1977.

³ TORRES FABRA, R.C. i ORS MONTENEGRO, M. *Exilio y represión franquista. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*. Editorial Prensa Valenciana, 2007.

⁴ GABARDA CEBELLÁN, Vicent. *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007, p. 71-72.

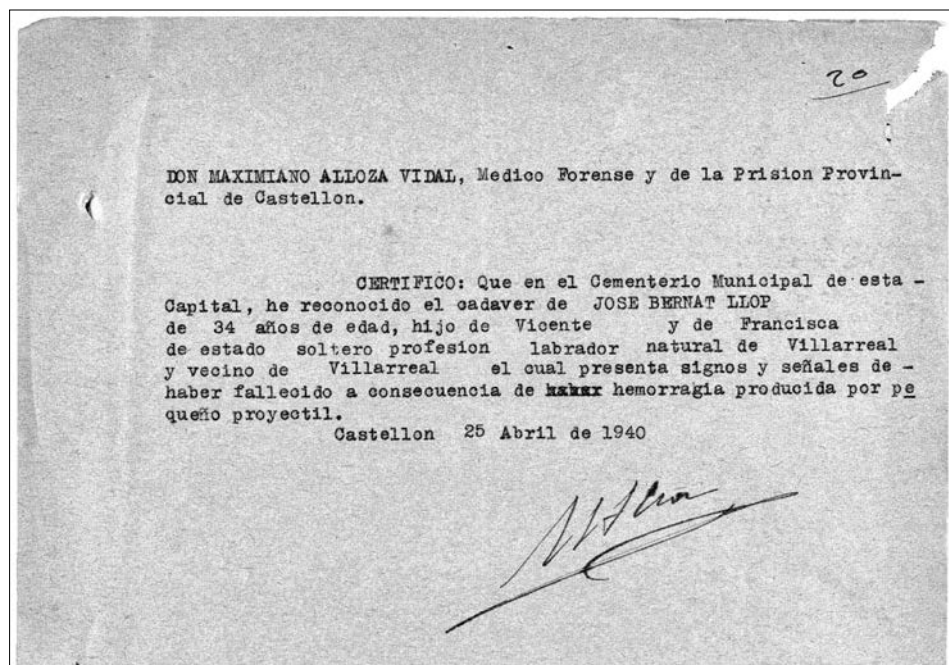
Comunicat de compliment de condemna a mort de Ricardo Broch Blasco

va ser afusellat dintre del recinte penitenciari a un dels racons del pati. A més, i com a mesura d'advertiment i d'intimidació per a tota la població penal, es va obligar a presenciar l'execució a un heterogeni grup de presos que havien estat seleccionats d'entre les diferents cel·les. A més, a l'endemà, es portaria a terme una de les represàlies més sanguinàries: la massacre del 25 d'abril de 1940, amb l'afusellament de 28 persones més.

No obstant això, algunes dades permeten inferir que aquestes execucions no s'havien produït com a penalització d'un acte puntual de rebel·lia, sinó que s'emmarcaven dintre de la sistemàtica i despietada maquinària repressiva franquista. De fet, Juan Luis Porcar Orihuela assenyalava⁵ que deu dies abans, el diumenge 14 d'abril, cinc presos van protagonitzar una sèrie d'incidents i que, a més, la gran majoria dels reclusos no va cantar l'himne nacional després de la missa, tal com es registra al llibre d'actes de la Junta de Disciplina de la presó. Aquests fets s'interpreten com un acte reivindicatiu davant la significació commemorativa de la data i, també, com una protesta pels nombrosos afusellaments que s'estaven portant a terme durant aquells dies i que continuarien durant la primavera i l'estiu d'aquell any.

Davant d'aquests actes d'indisciplina, els comandaments penitenciaris van reaccionar amb l'aïllament dels cinc presos causants dels aldarulls i amb la imposició d'una sèrie de sancions per al col·lectiu reclus, com ara la suspensió durant vuit dies de totes les

⁵ PORCAR ORIHUELA, Juan Luis. *Un país en gris i negre: memòria històrica i repressió franquista a Castelló*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2013, p. 83-85.

Certificat de defunció de José Bernat Llop

comunicacions orals i escrites, la prohibició d'entrada d'encàrrecs i de menjar, la supressió dels partits de futbol entre els presos i la convocatòria d'una missa solemne per al diumenge 21 d'abril com a desgreuge. En aquest context, la negativa de Manuel Recasens Agustí a inclinar-se durant l'eucaristia forçosa va ser replicada per les autoritats franquistes de forma atroç i cruel.

A més, Juan Manuel Molina Mateo⁶ apunta que el director de la presó, José Rico de Estasen, s'havia absentat durant aquells dies i que les seues competències les assumia el sotsdirector, Alejandro González Buisán (conegut entre els reclusos amb el malnom el Sardinero, perquè només els proporcionava per a menjar llaunes de sardines); el qual va contactar el mateix dimecres 24 d'abril amb la Direcció General de Presons, per tal de justificar l'execució de Manuel Recasens Agustí amb el pretext que existia un complot a la presó. Unes hores després va arribar al centre penitenciari una comissió inspectora de la Direcció General de Presons, presidida pel funcionari del cos Anastasio Martín Nieto, i es va ordenar l'afusellament de 28 presos més.

D'aquesta manera, la matinada del dijous 25 d'abril, davant de nombrosos presos, que van ser obligats a presenciar els afusellaments al pati de la presó, dues companyies de soldats van acabar amb la vida de Miguel Tormos Adsuara i José Pons Manrique, d'Almassora; Miguel Guinot Nebot, d'Almenara; Calixto Tormos Martínez, de Benicarló; Julio Nebot

⁶ MOLINA MATEO, Juan Manuel. *Noche sobre España. Siete años en las cárceles de Franco*. Gijón: Zahorí Ediciones, 2011, p. 166-169.

Vilar, de Betxí; José Maiques Gomis, Pascual Cubedo Peris, Pascual Luis Gómez, Ismael Cervera Torres, José Murgui Ferrando, Bautista Peris Muñoz, José Diago Torres, José Arnau Piñol, José Broch Poré i Francisco Borja Rosell, de Borriana; Cristóbal Gómez Rubio i Rafael Gómez Illán, de Castelló de la Plana; Bautista Daras Fuster, de Moncofa; Juan Rabasa Gumbau, de Vinaròs; Antonio Candomín Piñero, de València; Agustín Ventura Ballester, Bautista Ballester Martí, Bautista Llorens Usó, Francisco Gil Muñoz, Vicente José Molés, Bautista Broch Blasco, Vicente Navarro Bernat i José Bernat Llop, de Vila-real.

El relat de Batiste Soriano Pedra⁷, testimoni dels fets, no deixa lloc a més comentaris:

A la presó de Castelló vaig veure una execució bàrbara, van afusellar-ne 28. A les sis del matí ens van fer formar a tots els presos al pati. Hi havia gent de paísà que també havia anat a veure-ho. Un home amb uns guants negres era el que duïa la veu cantant i als soldats del *pelotón* els va dir que als ajupits dispararen al pit i als drets al cap. Quina tensió! A tots nosaltres ens van fer començar a cantar el *Cara al sol* i aquells pobres condemnats cantaven *Hijos del pueblo*. Imagina, si tots els que estem allí, arrossegats per l'emoció comencem a cantar amb ells... Ens pelen a tots. Quan van arribar a l'estrofa que diu «antes que esclavo prefiero morir», els van disparar. Encara ara se'm posa la carn de gallina.

Tot i que Juan Manuel Molina Mateo assenyalava que al mur del pati van quedar incrustats restes dels assassinats i que els seus cossos van romandre a la intempèrie durant dos dies, amuntegats com si es tractara de rebuig d'escorxador; al llibre d'entrada de cadàvers del Cementeri de Castelló de la Plana, es va registrar la data del 25 d'abril i el seu soterrament a una fossa comuna del Cementeri civil. Així com el certificat de defunció dels 28 morts, expedit per Maximiano Alloza Vidal, metge forense i de la presó, a conseqüència «de la hemorragia producida por pequeño proyectil».

3. Els vila-realencs represaliats

Respecte als vuit vila-realencs⁸ represaliats, cal recordar que aleshores les Alqueries formava part de la ciutat, es poden apuntar algunes qüestions particulars:

- Bautista Ballester Martí, de 59 anys, solter, llaurador, vivia al barri de Lloreta. Vocal del Comitè Revolucionari de les Alqueries, va tenir responsabilitats en matèria d'abastos i de distribuir els evacuats en habitatges particulars.

⁷ GREGORI ALBIOL, Joan F. i DELCASTILLO MONTSERRAT, Francesc. *Converses sobre la Guerra Civil a Benicarló*. Benicarló: Alambor, 2002, p. 142-143.

⁸ Procediments sumaríssims d'urgència núm. 2359-C, 2361-C, 2765-C, 5117-C, 5119-C i 2758-C. Arxiu General i Històric de Defensa. Arxiu de la Universitat Jaume I de Castelló.

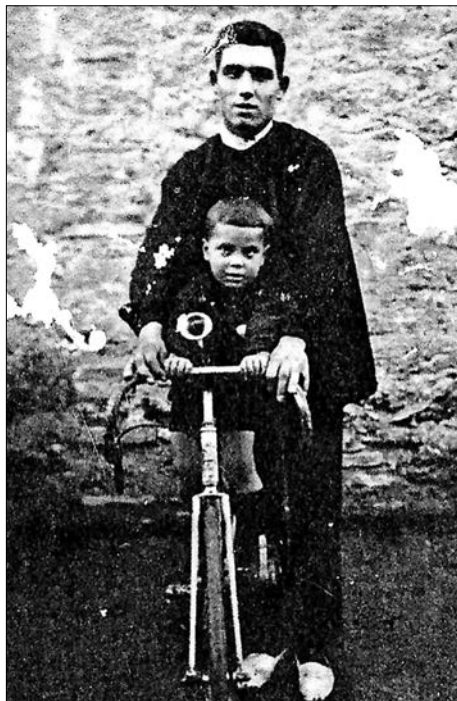
- Vicente José Molés, de 42 anys, casat, llaurador, veí també del barri de Lloreta. Va ser president del Centre Obrer de les Alqueries i membre del Comité Revolucionari com a president de la Comissió de Confiscacions.

- Bautista Llorens Usó, de 61 anys, casat, llaurador, analfabet, domiciliat al barri del Forn. Exercí de milicià armat, realitzà serveis de vigilància als controls de carreteres i pels carrers de les Alqueries.

- Francisco Gil Muñoz, de 48 anys, casat, llaurador, resident al barri de Lloreta. Va ocupar el càrrec de tresorer al Comité Revolucionari de les Alqueries i, després, formà part de la delegació de confiscacions.

- Agustín Ventura Ballester, de 46 anys, casat, llaurador, veí del barri del Forn. Instaurador del Front Popular a les Alqueries i membre del Comité Revolucionari com a delegat de proveïments.

- Vicente Navarro Bernat, de 34 anys, casat, obrer de vila, domiciliat al carrer del Rosari. Va ser milicià armat, realitzà guàrdies als llocs de control i en els calabossos. Voluntari al front de Terol, va estar destinat en trinxeres i parapets.

Vicente Navarro Bernat

- José Bernat Llop, de 34 anys, solter, jornaler del camp, vivia al carrer de la Pietat. Milicià armat, va fer guàrdies en els controls i en el quarter de milícies. Marxà voluntari al front de Terol amb la columna Torres-Benedito.

- Bautista Broch Blasco, de 31 anys, solter, llaurador, amb domicili al carrer de Sant Bartomeu. També milicià armat, va ser carceller al convent de les Dominiques. Voluntari al front de Madrid i, després, al de la serra d'Espadà.

Els vuit procediments sumaríssims són molt semblants, ja que només va acabar la guerra tots ells retornen als seus habitatges el més prompte possible. De fet, la Guàrdia Civil inicia els atestats dels alqueriencs el mes d'abril de 1939 i entre maig i agost, en el cas dels vila-realencs. Els vuit van pertànyer a l'UGT i, excepte els quatre membres del Comité de les Alqueries, no van exercir càrrecs destacats. Tot i que les proves contra ells no resultaven irrefutables, i de vegades contradictòries, els que van ser milicians van reconèixer la seua

participació en algunes detencions de persones que van ser assassinades, malgrat que ells no les van ordenar. Resulta molt interessant que cap dels vuit encausats figuraren als informes sobre els responsables de les malifetes ocorregudes a la ciutat: «Información detallada de la actuación marxista durante todo el tiempo en que ha tenido bajo su yugo a la ciudad de Villarreal»⁹ y «Relación de los criminales más destacados de esta ciudad que se distinguieron durante la dominación marxista en esta población»¹⁰.

Els consells de guerra de tots ells es van celebrar entre els mesos de novembre i desembre de 1939. El fiscal va demanar per als vuit el delictes d'adhesió a la rebel·lió, article 238 del Codi de justícia militar, amb l'agreujant 173 en concepte d'autor. Petició que els condemnava a mort, tot i la tènue oposició de la defensa que sol·licitava la pena de 20 anys de presó. Durant la primera quinzena del mes d'abril de 1940, el jutge d'execucions donava el vistiplau al compliment de les vuit sentències.

⁹ «Información detallada de la actuación marxista durante todo el tiempo en que ha tenido bajo su yugo a la ciudad de Villarreal». Arxiu Històric Nacional. Fons Causa General, lligall 1404, expedient 23, folis 13-18.

¹⁰ «Relación de los criminales más destacados de esta ciudad que se distinguieron durante la dominación marxista en esta población». Arxiu Històric Nacional. Fons Causa General, lligall 1404, expedient 23, folis 32-34.

Joan Baptista Llorens Cantavella

POLIESPORTIU I GIMNÀS CAMPIÓ LLORENS: CONSTRUCCIÓ I ENDERROCAMENT

Poliesportiu i gimnàs del Campió Llorens: construcció i enderrocament

La història d'aquest recinte esportiu, primer d'ells en la nostra ciutat de Vila-real, consta de dos moments estel·lars i diferents entre si, el primer d'ells és la seua construcció i el segon es refereix a la dedicació al campió ciclista Llorens.

Les persones que estiguen interessades a conèixer els detalls d'aquesta construcció ho tenen molt fàcil, ja que a l'Arxiu Municipal de la nostra ciutat es guarden totes les actes dels plens celebrats, en els quals es van discutir tots els parers i les propostes dels que ocupaven els diferents càrrecs, l'alcalde i els regidors, que van acabar amb l'acceptació de la seua construcció.

En aquest escrit només relataré el motiu pel qual li va ser dedicat el primer poliesportiu de Vila-real al campió ciclista Juan Bautista Llorens Albiol, el meu progenitor, i perquè el lector pugua comprendre-ho millor i més fàcilment considere que és obligat recordar els anys del final de la Guerra *incivil*, com jo la definese sempre. Van ser uns anys en què el nom esportiu del campió vila-realenc va ser condemnat al més cruel oblit, tant en la nostra ciutat com en la premsa d'esports de tota Espanya. Aquest silenci va ser a causa del fet que va morir en el servei a la pàtria amb el grau de capità de l'Autotren (intendència) de l'exèrcit de la República, que va perdre la mortífera contesa incivil.

Van passar, ni més ni menys, que trenta-tres anys de total menyspreu, condemna i oblit, però sobre l'any 1970, un sacerdot fill de Vila-real, amant de la seua ciutat i la seua història, de nom mossén Manuel Juan Nebot, va escriure per primera vegada sobre el campió Llorens. Manuel demanava que s'escriguera com més prompte millor la seua història, les seues proeses ciclistes, perquè els que el van conèixer i van viure aquells anys de glòria i esplendor del ciclista de Vila-real anaven desapareixent i seria molt lamentable que desapareguera el record sobre aquella gran persona i gran esportista que va ser Juan Bautista Llorens Albiol.

No van caure en sac foradat aquelles paraules del capellà esmentat i prompte es va començar a recordar el campió ciclista que tant de renom havia donat a la seua ciutat. El dia 20 de juny de l'any 1971, el ciclista Eduardo Castelló, nascut a la ciutat propera de la Vall d'Uixó, guanyava el Campionat d'Espanya en carretera. Un periodista poc versat en temes de ciclisme va publicar en el diari provincial *Mediterráneo* que Eduardo Castelló era el primer ciclista de la província que aconseguia ser campió d'Espanya de ciclisme. D'immediat, el corresponsal d'aquest diari a Vila-real, Carlos Vilar, va eixir en defensa del campió Llorens per a indicar que aquest ho havia sigut

abans i, a més, ho va ser set vegades i, unes altres cinc, va ser el segon classificat, és a dir subcampionat i per a més mèrit ho va ser en les tres especialitats existents en aquell temps, després de moto, velocitat i carretera. També el llavors director del *Mediterráneo*, Jaime Nos Ruíz, va posar en clar aquella confusió i va destacar la ràpida intervenció de Carlos Vilar en recordar la figura de Llorens.

Van passar els anys i es va construir l'edifici esportiu, només faltava el nom amb què s'havia de batejar i inaugurar-lo. D'immediat van començar a anomenar l'ara recordat campió Llorens, però va haver-hi diverses opinions (tal com ho va escriure el nostre inoblidable Bautista Carceller Ferrer) des de l'alcalde fins als regidors, cap d'ells havia conegut el campió a causa de la seua joventut; no obstant això i a pesar del desconeixement que tenien de la seua figura, en uns plens s'acordava dedicar-lo al seu nom i en altres plens, ho negaven.

La Presidència i la Junta del Club Ciclista Vila-real i molts aficionats al ciclisme, des de Vila-real, m'escrivien a París on jo residia llavors i em detallaven tot el que succeïa. Un dia tot estava decidit pel sí i, un altre dia, algun regidor s'oposava pel fet que va ser capità republicà.

El capità republicà Juan Bautista Llorens Albiol pocs dies abans de la seua mort a Madrid el 17 de desembre de 1937

Com és molt natural, allò em destrossava i, per això, va arribar el dia que em vaig dir que ja n'hi havia prou i li vaig escriure a l'alcalde de Vila-real al gener de l'any 1974. En aquella carta li explicava a l'alcalde, Manuel Amorós Castañer, de manera bastant detallada qui va ser mon pare, tant com a persona com en qualitat de campió ciclista i que si decidien no dedicar-li el poliesportiu al seu gloriós nom, els prohibia que mai de la vida l'Ajuntament tornara a esmentar mon pare i que no oblidara que, a Vila-real, s'havien recollit més de 3.000 firmes de fills de la ciutat per a sol·licitar que es dedicara el poliesportiu al campió Llorens.

Pocs dies després, vaig rebre una carta de contestació de l'alcalde, Manuel Amorós Castañer, en la qual em comunicava que el poliesportiu i gimnàs Campió Llorens s'inaugurava el dia 25 de febrer d'aquell any 1974 i que, com a fill seu, era important que estiguera present i m'invitava a aquell acte inaugural.

Vaig estar present en la inauguració, però no vaig acceptar que el consistori em pagara l'estada. Em vaig costejar les meues despeses i les del campió francès Regnier (també va estar present), que va ser amic i etern company d'equip de Llorens en carreres en velòdrom durant més de 12 anys. També va assistir a l'acte el famós periodista Ramón Torres, del *Mundo Deportivo*, al qual vaig recollir a Barcelona.

En l'acte d'inauguració també van estar presents el president nacional del ciclisme, el seleccionador nacional, el president de la Diputació de Castelló, el delegat provincial

Inauguració del poliesportiu i gimnàs Campió Llorens, el 25 de març de 1974. A l'esquerra, Maurice Regnier; a la dreta, l'alcalde de Vila-real Manuel Amorós Castañer, i entre ells el president de la Diputació de Castelló

d'Esports, els campions Miguel Poblet i Mariano Cañardo, Salvador Botella i gran multitud de vila-realencs i vila-realenques.

El fill del campió Llorens mostra la placa d'homenatge al seu pare, acompanyat per Maurice Regner, entre d'altres

Etapa de la Volta Ciclista a la Comunitat (25-03-1974). En la tribuna podem veure, d'esquerra a dreta, Maurice Regnier, Joan Baptista Llorens Cantavella i Ramón Torres, periodista del *Mundo Deportivo*

L'alcalde, Manuel Amorós, em va convidar a què fóra jo qui l'inaugurara, vaig declinar la invitació i li vaig dir que aquell gran honor li corresponia a ell, primer com a alcalde i, a més, per tot el que havia treballat per a aconseguir aquella millora per a Vila-real i la seua lluita contra aquells regidors que no estaven convençuts de dedicar-li'l al meu difunt pare. El va inaugurar l'alcalde i el campió francès Regnier.

Han transcorregut 43 anys, durant els quals una sola vegada ha acabat una etapa de la Vuelta a Espanya a Vila-real i no va ser allí. Una altra vegada va començar una etapa de la Volta a la Comunitat i tampoc ho va fer des d'allí.

Enguany, a l'agost, eixirà d'allí una etapa de la Vuelta a Espanya, encara que malauradament el poliesportiu i gimnàs Campió Llorens ja ha desaparegut. Per a mi, és una llàstima que ja no hi estiga el pavelló dedicat a mon pare per a presenciar aquest esdeveniment tan important per al món del ciclisme.

Lliurament de trofeus del Memorial Juan Bautista Llorens, l'any 2015. D'esquerra a dreta: Fulgencio Sánchez, el ciclista guanyador i Joan Baptista Llorens Cantavella

El diumenge 22 de març del 2015, es va celebrar la carrera ciclista Memorial Juan Bautista Llorens en la seua novena edició. Va començar la carrera sota la pluja, que no va parar en tota la carrera. Per al lliurament de trofeus, molt encertadament, van obrir el poliesportiu i quan vam accedir-hi ens va consternar el fet de constatar que entrava aigua

per alguns llocs. Era necessària una reparació general. Van passar alguns mesos i el dia 13 de juliol de l'any 2015 vaig rebre una telefonada per part de la secretària de l'alcalde, José Benlloch, en la qual em comunicaven que l'alcalde desitjava entrevistar-se amb mi. Quan vaig arribar a l'Ajuntament, vaig ser rebut immediatament pel nostre alcalde, el qual em va posar al corrent, de manera detallada, dels inconvenients que es presentaven en les reparacions del poliesportiu i, sobretot, per al nostre equip de futbol per diferents motius que vaig comprendre molt bé. Aleshores vaig accedir al seu enderrocament, era la solució més encertada i bona per al bé de la nostra ciutat i per a l'equip de futbol de Vila-real. L'alcalde em va oferir construir un altre poliesportiu amb el nom del meu difunt pare, no em van agradar els dos llocs on a primera vista pensaven edificar-lo, llavors em va oferir fer una bonica plaça en el mateix lloc on estava el poliesportiu i fer una estàtua del campió de mida natural. Vaig acceptar immediatament i l'endemà va aparéixer en la premsa digital la notícia de l'acord amb la plaça i l'estàtua i mesos després va ser confirmada pel regidor Emili Obiol.

Enderrocament del pavelló del Campió Llorens

S'ha realitzat l'enderrocament del poliesportiu, s'ha remodelat el Madrigal, ara Estadi de la Ceràmica, i hem de ser sincers i reconèixer que l'estadi ha guanyat. Vila-real ha guanyat amb l'aparició d'una plaça diàfana, neta, amb accés a l'estadi sense la barrera que representava l'antic poliesportiu. La plaça no puc dir que siga bonica, no ho és. Per a veure una plaça bonica, els que viatgem contínuament ens situem al centre de les places i sense moure'ns anem mirant les construccions que envolten la plaça, així podem apreciar les places majors de Madrid, Salamanca, del Vaticà, de la Concòrdia, de

Enderrocament del pavelló del Campió Llorens

l'Estrella, la Gran Place de Brussel·les, la de Siena, per exemple, entre altres moltes. Hem d'acontentar-nos amb una plaça neta i gran, Vila-real va a més, ara falta el que s'ha promès i anunciat, plaça o rotonda i estàtua del campió ben visible. Així farem honor a Vila-real, Ciutat de l'Esport, perquè poques ciutats d'Espanya poden vanagloriar-se d'haver tingut un supercampió de boxa de pesos pesants, diversos futbolistes de primera divisió, nadadors, jugadors de pilota valenciana, corredors pedestres, el diverses vegades campió del món de patinatge i sense oblidar els ciclistes Poré, Pérez l'Ouero, Cortés, Soler, Capella i Miró, fins a l'any 1945. Segurament, a causa dels meus 34 anys absent de Vila-real, oblido altres esportistes fills de la nostra ciutat, per la qual cosa demane disculpes als possibles oblidats. Actualment tenim en Sebastián Mora un campió d'Espanya, d'Europa i del Món. Ni per un instant dubte de la paraula de l'alcalde i de l'acceptació de tots els partits polítics amb representació a Vila-real, els quals esperen el resultat del que es va prometre. Tots ells, sense cap excepció, valoren el record al campió Llorens, com a ciclista i persona de bé que va donar la seua vida lluitant per la pàtria, una causa que uns valoren bé i altres malament.

Tinc en ment escriure la història del ciclisme a Vila-real, amb l'aparició en el nostre poble, el 1880, de la primera màquina amb dues rodes, amb els naixements del Choto, de Poré i de l'Ouero, amb l'aparició de les primeres bicicletes a finals de l'any 1895, del primer velòdrom i el seu enderrocament, del segon velòdrom i la seua desaparició, de les diferents penyes i clubs, de les innumerables carreres importants, etc., del 1880 al 1954. Són relats sobre el ciclisme vila-realenc, que si no els escric ràpidament es perdran. Ja que

Enderrocament del pavelló del Campió Llorens

ningú ha buscat i rebuscat en diversos arxius com ho he fet jo, a més del que m'han contat al seu moment molts vells aficionats de les primeres carreres i els primers ciclistes, tots ells ja desapareguts. Amb massa freqüència apareixen publicacions ací a la nostra ciutat carregades d'errors i inexactituds imperdonables per tractar-se de part de la història de l'esport a Vila-real.

Pròximament compliré 86 anys i, si la vida fóra una carrera ciclista, estic molt prop de la meta final de carrera; aquesta està ubicada al camí de l'Ermita de la Mare de Déu de Gràcia, enfront de l'entrada de la vinya de Ferreres; és per això que m'he d'afanyar per a plasmar en el paper la història del ciclisme a Vila-real.

Ara fa 20 anys, el 1997, quan vaig publicar la biografia del campió Llorens, mon pare, el crític en literatura ciclista Giner, catedràtic a la Universitat de Saragossa, després de la lectura del meu llibre, va publicar en la premsa nacional i internacional dedicada al ciclisme que considerava que aquest era un gran llibre, imprescindible per a la història del ciclisme, sobretot del valencià. Això m'anima a posar mà a l'obra per a deixar-ho plasmat abans de la meua arribada a la meta final.

No m'agradaria acabar aquest article sense donar les gràcies als estimats lectors i lectores que llegeixen la revista *Font*, on col·laborem diversos amants de la nostra història.

Pascual Mezquita Broch

**ORFEBRES VALENCIANS
A VILA-REAL:
DE CETINA A EVA,
PERÒ NO CUA**

Orfebres valencians a Vila-real: de Cetina a Eva, però no Cua

Introducció

Fa quasi cinquanta anys¹ que l'arxiver José M. Doñate feia una primera aproximació al conjunt de peces d'orfebreria realitzades per al poble de Vila-real i dipositades a l'església arxiprestal de Sant Jaume.

Sobre l'article de José M. Doñate, a banda de la recopilació i tractament de la informació arxivística sobre els diversos orfebres valencians que van treballar per a la vila, el que em crida l'atenció és la consideració, al meu parer molt encertada, que fa sobre la desaparició de les diferents joies al llarg del temps, algunes d'un valor històric, artístic i econòmic inqüestionable, i que no es pot atribuir, la majoria de vegades, a revoltes, guerres o revolucions i, per contra, sí a un canvi de gust estètic o al desgast provocat per l'ús continuat. O a interessos més dubtosos, als quals ja feia referència José M. Doñate, encara que de forma solapada, quan al poble es va tirar a pla una església tardogòtica per a poder construir un bar.

Els Cetina

Qui eren els Cetina? Són una de les més conegudes famílies d'argenter valencians del gòtic tardà i del Renaixement, l'activitat de la qual s'estén per àmplies zones de tot el regne².

Francesc Cetina era l'argenter de la catedral de València el 1459; el 1467 realitza el reliquiari de Sant Sebastià; el 1468 fa una creu per a les monges magdalenes; el 1470, amb Joan Dono, fa una imatge de la Verge Maria; el 1471, amb Davo i Castellnou, treballa en la construcció de la Verge de plata de l'altar major de la catedral de València; el 1475 treballa fent un encàrrec del prior del Temple per al convent de Montesa; el 1476 es compromet a fer una custòdia per al convent de Sant Doménec de València; el 1485 cobra per una obra realitzada

¹ DOÑATE SEBASTIÀ, José M. «Orfebrería y orfebres valencianos» en *Archivos de Arte Valenciano*, any XL. València: 1969, p. 28-31. Després va ser editat novament en DOÑATE, José M., *Datos para la historia de Villarreal*, València: Ediciones Anubar, 1972, volum I, p. 163-182. Valga aquest article com a homenatge a la tasca investigadora sobre el passat del nostre poble de José M. Doñate Sebastià, així com per a fer notar la importància històrica i la bellesa d'una obra d'art feta per al nostre poble.

² AGUILERA CERNI, Vicente (coord.). *Història de l'art valencià. L'edat mitjana: el gòtic*. València: Consorci d'Editors Valencians, 1988, vol. 2, p. 326.

per a l'església de Sant Nicolau de València³; col·labora entre 1489 i 1506, acompanyat de Piero da Ponce, Agustín Nicos i Bernat Joan Cetina (el seu fill), en la realització del retaule de plata que presidia l'altar major de la catedral de València i que va desaparèixer a conseqüència de la guerra del Francès, a principi del segle XIX⁴. Segons J. Sanchis Sivera pareix que el 15 d'abril de 1490 ja havia mort, atés que la seua vídua cobra una quantitat com a hereua seua⁵. En aquest mateix treball, J. Sanchis Sivera fa referència quasi exclusivament als treballs de Francesc Cetina, així com d'alguns dels seus descendents, realitzats quasi exclusivament per a la catedral i ciutat de València; tanmateix, una de les il·lustracions de l'article esmentat és una fotografia de la custòdia de Vila-real, juntament amb la de Borriana i Xàtiva, entre d'altres, la qual cosa ja ens demostra que des de principi del segle XX era reconeguda la importància artística de la peça vila-realenca.

Bernat Joan Cetina és citat en l'obra *Diccionario histórico de los más ilustres profesores de las Bellas Artes de España*, escrit per Juan Agustín Ceán Bermúdez i publicat per la Reial Acadèmia de San Fernando l'any 1800 a Madrid, en la qual diu que va treballar a la cartoixa de Portaceli. Cots el situa actiu entre 1497/98 i 1552, com a argenter de la catedral el 1547, per a la qual va realitzar diferents peces⁶.

Sense cap dubte, almenys per a mi, la peça més espectacular del tresor de l'Arxiprestal, tant per la seua antiguitat com per la seua bellesa, és la custòdia gòtica de Francesc Cetina que anualment es trau en processó el dia del Corpus.

Segons Doñate, la custòdia⁷ es va fer entre final de 1479 i principi de 1481 i va costar al poble 88 lliures, 8 sous i 2 diners, és a dir, 1.768 sous i 2 diners. A més, també es podrien incloure 10 sous més per una «capça per a la custòdia». Eren molts diners? Segons ens diu la documentació⁸, l'any comptable 1480-81, els ingressos van ser de 21.594 sous i 1 diner, mentre que les despeses van arribar als 17.974 sous, 9 diners «e mealla». Com podem veure la despesa provocada per l'adquisició de la custòdia va ser molt important perquè va representar quasi el 10% del total de les despeses anuals. El que sí que diu José

³ SANCHIS SIVERA, J. *La orfebreria valenciana en la Edad Media*. Madrid: Revista de Bibliotecas, Archivos y Museos, 1924, p. 75-77.

⁴ SANCHIS SIVERA, J. *La catedral de València*. València: Impremta de Francisco Vives Mora, 1909, p. 167-175.

⁵ SANCHIS SIVERA, J. *La orfebreria valenciana en la Edad Media*. Madrid: Revista de Bibliotecas, Archivos y Museos, 1924, p. 77.

⁶ COTS MORATÓ, Francisco de Paula. «Piezas de platería de la catedral de Valencia desaparecidas durante la Guerra Civil Española», en *Laboratorio de Arte*, núm. 25, vol. I. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2013, p. 147.

⁷ Totes les referències sobre el pagament de la custòdia de Francesc Cetina les trobem en la clàvia de 1480-81, núm. 271, Arxiu Municipal de Vila-real.

⁸ *Libre memorial fet per lo honorable en Jaume Mas, sindich de la vila de Vilareal, 1480-1481*, document núm. 271, Arxiu Municipal de Vila-real.

M. Doñate⁹ és que es va fer en un moment de gran esplendor econòmica de la vila, en què estaven realitzant-se altres despeses importants per a embellir el poble, i en un context polític i econòmic molt positiu, ja que ens trobem en el segle XV, tal vegada l'època de major benestar econòmic que han pogut gaudir la major part dels valencians, segons ens diuen els historiadors.

Sempre m'havia cridat l'atenció la forma de disc solar del centre de la custòdia, però tot té una explicació. Així el professor Joan Sureda ens ho aclareix.

A partir de mediados del siglo XIV, con la creciente importancia de la fiesta del Corpus Christi, la áurea radiante se convierte, como en la custodia sol procedente de la iglesia de San Jaime de Vila-real (Castellón), en Epifanía, en presencia del propio Dios.¹⁰

Per a copsar la importància de la nostra custòdia cal llegir l'opinió experta del professor Cots, de la Universitat de València, en què diu sobre aquesta el següent:

La segunda en antigüedad [del País Valencià] es la de la arciprestal de San Jaime de Vila-real. Pertenece a Francisc Cetina, platero de la ciudad de València, y está datada entre 1479 y 1481. Como en la anterior [la de Morella que és la més antiga], destaca su verticalidad. Descansa sobre una base mixtilínea de tracería calada de rombos sobre la que se dispone un cuerpo estrellado. De éste, parte un astil sin nudo formado por un pilar cuadrado con cuatro estilizados ventanales, que sustenta la base hexagonal alargada del templete. Otros cuatro pilares soportan el dosel que muestra esbeltos pináculos rematados en flores de lis. Culmina el central una cruz en la parte final de la flor. Si en la de Ontinyent se añadieron dos columnas sobre la base, en ésta hay dos ángeles que figuran en la pieza desde 1499. Estos suponen un refuerzo para sustentar el templete, aunque su factura es más tosca que el resto de la obra. A la vista de este aspecto, y como advertiremos en otras custodias-retablo, la platería valenciana se caracteriza en estos años por labrar estructuras verticales y esbeltas, si bien frágiles, que luego hay que fortalecer con diferentes elementos.¹¹

També el professor Cruz fa referència a la custòdia de Cetina i la defineix com «de templete abierto con tres chapiteles y vástago sin nudo, típica en su alargamiento»¹². Així mateix és

⁹ DOÑATE SEBASTIÁ, José M. «Siete siglos de villa real», en *Datos para la historia de Villarreal*. Vila-real: Anubar, 1973, v. III, p. 87-90.

¹⁰ SUREDA, Joan. «La época de las catedrales. El esplendor del gótico», en *Historia del Arte Español*. Barcelona: Planeta, 2004, volum V, p. 120. Al meu parer, també estan molt encertades les fotos de la custòdia fetes per Marc Llimargas i Casas, que, de fet, per a mi són les millors.

¹¹ COTS MORATÓ, Francisco de Paula. «Las custodias valencianas: análisis de una tipología», en RIVAS CARMONA, Jesús (coord.), *Estudios de platería. San Eloy 2010*. Murcia: Universidad de Murcia, 2010.

¹² CRUZ VALDOVINOS, José Manuel. «Platería», en *Summa Artis. Vol. Artes decorativas II*. Madrid: Espasa Calpe, 1999, vol. XLV, p. 523.

La custòdia entre el poble el dia del Corpus

definida com «de xiprer», tipologia abundant i de gran qualitat al gòtic valencià, del qual són dos exemples destacats la de Borriana i la de Vila-real; aquesta última influeix en la d'Ontinyent pel que fa a introduir una estructura de reforç sobre la plataforma central a causa de l'altura del conjunt¹³.

Si volem una descripció acurada de la nostra custòdia, hem d'adreçar-nos a Jacinto Heredia, encara que al final cita un altre argenter, de la qual cosa parlaré més endavant.

La custodia de Cetina, con una altura de 109 centímetros está hecha de plata repujada, cincelada y fundición, con elementos sobredorados al mercurio. La base, con un contorno irregular, está decorada con motivos vegetales en los lóbulos y por medio de un fuste columnario sostiene el cuerpo central con gran óculo radiante del viril, a su vez coronado por una estructura arquitectónica turriforme de gran verticalidad y delicada factura en los detalles ornamentales calados, que es donde aparece más claramente el estilo gótico final de la pieza. El pináculo central que sostiene una cruz, rodeado por otros de diversa altura coronados por florones, se eleva sobre un estilizado templete ojival. Desde 1489 consta el añadido de un par de ángeles sustentadores, de muy inferior factura y menor calidad material, lo mismo que la base polilobulada sobre la que se alzan, ornamentada con diseños geométricos¹⁴.

¹³ AGUILERA CERNÍ, Vicente (coord.). *Història de l'art valencià. L'edat mitjana: el gòtic*. València: Consorci d'Editors Valencians, 1988, vol. 2, p. 338.

¹⁴ HEREDIA, Jacinto i RUZAFÀ, Lorenzo. *Vila-real, arte y patrimonio*. Vila-real: Loisele i Ajuntament de Vila-real, 2015, p. 59.

He obviat la part final on es parla d'una actuació posterior, un nou bany d'or sobre la custòdia feta, un segle després, per l'argenter malnomenat.

José M. Doñate parla també d'altres actuacions dels Cetina —Francesc, el pare, i Bernat Joan, el fill— portant endavant els encàrrecs del Consell de Vila-real, equivalent a l'Ajuntament actual. Per exemple, refonent a principi del segle XVI una creu processional que, actualment, no se sap on ha fet cap. Doñate també atribueix, encara que sense base documental, als Cetina, bé al pare bé al fill, tant una creu reliquiari, datada el 1520, com una custòdia de combregar o copó que apareix registrada a partir de 1529, tot i que ambdues estilísticament mostren unes formes més assimilables al nou corrent artístic del Renaixement, el qual arribarà a la península Ibèrica, entre d'altres, de la mà d'un vell conegut del poble de Vila-real, l'italià Paolo de San Leocadio.

Els Eva

Qui són? Per a parlar dels Eva és necessari referir-se al que diu el professor Cots, que agafa com a font els llibres d'escrivania de l'art i ofici d'argenters de València¹⁵. Segons pareix, es tracta d'una família d'origen català establerta a la ciutat de València a la segona meitat del segle XVI i que romangué fins a la meitat del segle XVII. L'iniciador de la nissaga d'argenters a València és Francesc Eva, major, que està documentat entre 1562 i 1606/07, el qual realitza una creu processional per a l'església de Santa Maria de Castelló i petites medalles amb el corder místic (*Agnus Dei*), una custòdia i altres tasques per al monestir de Sant Miquel dels Reis. El seu fill, Francesc Eva, menor, documentat entre 1563 i 1636, va ocupar diversos càrrecs en el gremi d'argenters de València i realitzà diverses obres tant per a la catedral de València, on restaurà el retaule major, com per a l'Ajuntament de la ciutat de València, on modelà una imatge de Sant Vicent Ferrer. Aquest últim va tenir un fill que, per a més confusió, també s'anomenà Francesc Eva, menor, documentat entre 1611 i 1615, del qual se sap molt poc perquè va morir molt prompte. Finalment, tenim Eloi Eva, documentat entre 1603/04 i 1616/18, del qual es desconeixen obres, i Josep Eva, documentat entre 1612 i 1652, que va treballar amb els famosos argenters Simó i Vicent Toledo i va fer unes maces cerimonials per a l'Ajuntament de València.

José M. Doñate parla, al final del seu article, d'un últim argenter, Francesc Cua, al qual atribueix una llarga trajectòria professional, ja que el troba en un document de 1579-80, quan sobredaura la creu que remata la custòdia de combregar citada més amunt. El torna a descobrir el 1583, quan cobra 10 reials castellans per una flor de lliri de plata per a decorar una imatge de la Verge del Roser i, a la vegada el mateix any, reparar la custòdia

¹⁵ COTS MORATÓ, Francisco de Paula. «Los Eva, plateros de los siglos XVI y XVII», en la revista *Ars Longa*, 2002, núm. 11, p. 23-29.

de Cetina, per la qual cosa va cobrar 1.327 sous i 7 diners. Finalment, el situa el 1618-19 en una tasca menor.

Fernando Olucha cita un tal Francesc Eva com a argenter valencià que va treballar a Vila-real entre les acaballes del segle *xvi* i principi del segle *xvii*, i esmenta com a font per a aquesta informació l'article de José María Doñate¹⁶ que ja he assenyalat en la nota número 1, en el qual es parla de Cua i no d'Eva, per la qual cosa deduec que F. Olucha els identifica als dos com el mateix argenter i assenjala com a grafia correcta per al cognom de l'argenter la d'Eva. El mateix Olucha també cita la presència de Francesc Eva en un document de 1576, segons el qual el Consell o Universitat¹⁷ de Castelló el contracta, juntament amb Jeroni Camanyes, per a fer la creu parroquial de Santa Maria de Castelló, molt semblant a la que hi havia a la catedral de València, que encara es conserva i que ja hem citat més amunt. També el 1594, segons F. Olucha, de nou apareix a la ciutat de Castelló per a fer una maça, d'or i argent, i renovar-ne una altra, per 52 lliures i 8 sous, que encara es conserven a l'actual Ajuntament de Castelló.

Més recentment, Celia Brea Álvarez, en el catàleg de l'exposició «Espais de llum» de 2008-2009, quan fa el comentari del copó arqueta de l'arxiprestal de Sant Jaume, citada abans, encara segueix J. M. Doñate i diu que Francesc Cua va reformar i sobredaurar la creueta que la remata. Però la mateixa autora, quan parla de la creu processional de la concatedral de Santa Maria de Castelló també esmentada, diu que l'autor va ser Francesc Cua, amb Jeroni Camanyes, i que el primer va treballar a Vila-real a la darrereria del segle *xvi* i principi del segle *xvii*¹⁸.

El professor Cots, en l'article citat més amunt, ens diu que F. Olucha¹⁹ encara l'identificava com Francesc Cua, actiu a Vila-real entre 1579 i 1619, que a la seua vegada havia agafat la referència de l'article de José M. Doñate sobre orfebreria i orfebres valencians esmentat també al principi d'aquest article. A peu de pàgina, el professor Cots confessa que en l'estudi dels argenters valencians del segle *xvi* i *xvii* en cap moment ha trobat un argenter

¹⁶ OLUCHA MONTINS, Fernando F. *Dos siglos de actividad artística en la villa de Castellón*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló, 1987, p. 39. El document transcrit, que relaciona el municipi de Castelló i l'argenter Eva, apareix en la pàgina 90 i el cognom apareix transcrit com a Heva.

¹⁷ Ací s'ha d'entendre aquesta paraula en el sentit medieval de col·lectivitat d'habitants d'una població amb una personalitat jurídica i amb possibilitat d'establir contractes, entre altres coses que ací no vénen al cas.

¹⁸ SANAHUJA, J.; SABORIT, P. i MONTOLIO, D. (comissaris). *Espais de Llum. Borriana, Vila-real, Castelló 2008-09*. Generalitat Valenciana, 2008, p. 500-501 i 508. Per cert, parlant d'aquesta exposició, em va resultar sorprenent que no es va valorar incorporar-hi la custòdia de Vila-real, més quan l'exposició es va fer a la mateixa església on està dipositada i, per altra banda, es va portar la custòdia gòtica de l'església parroquial del Salvador de Borriana, també de gran bellesa i d'estil i estructura molt similar, amb la qual cosa es va perdre l'ocasió de reunir-les en un mateix espai.

¹⁹ L'article al qual feia referència el professor Cots era OLUCHA, F., «Dades per a la història de l'art a Castelló (1) Argenters», *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, volum LIX. Castelló: 1983, p. 507-508.

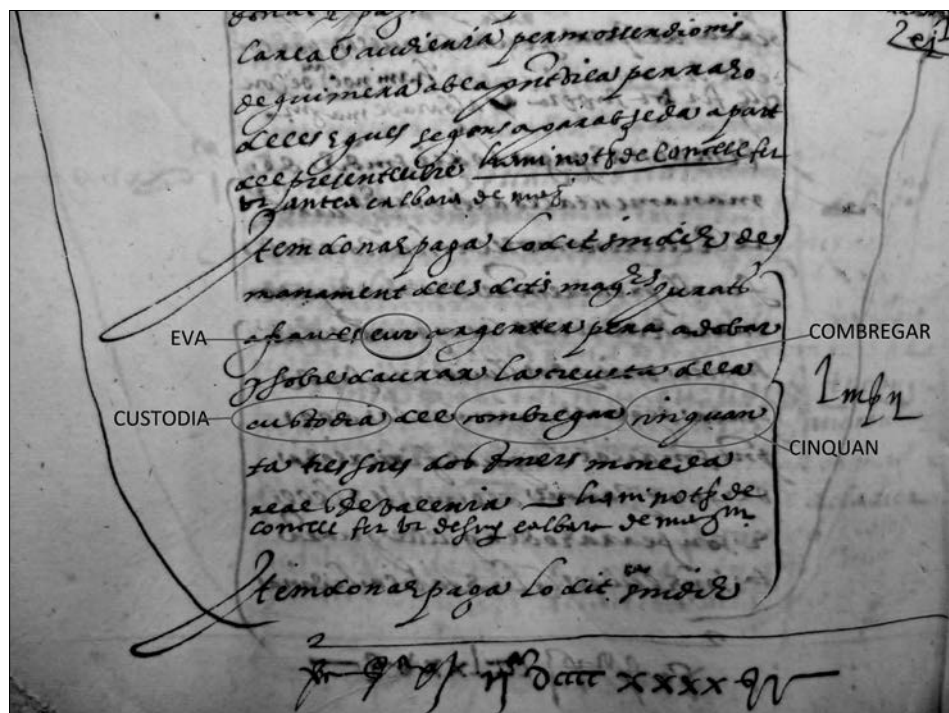
anomenat Francesc Cua en l'arxiu del gremi d'art i ofici d'argenters de València.

De tota manera, la millor forma d'assabentar-se de si era un nom o un altre és anant a les fonts. En aquest cas, es tracta dels llibres de clavaria i manuals de consells.

Si es consulta el llibre de clavaria número 323, que fa referència a la comptabilitat dels anys 1579-1580, en el full 42 v es pot llegir el següent:

Item dona e paga lo dit sindic de manament dels dits magnífics jurats a Francesc Eva argenter per a adobar y sobredaurar la creueta de la custodia del combregar cinquanta tres sous dos diners moneda real de Valencia.

Curiosament, coincideixen quatre paraules que comencen per c (*creueta, custòdia, combregar, cinquanta*) que ens podrien ajudar a dir si el cognom de l'argenter és Eva o Cua. El resultat és que comparant aquestes quatre paraules amb el cognom, la lletra inicial pareix més una e que no pas una c. Segurament, el que en el seu moment va fer decantar-se a José M. Doñate per la transcripció de *Cua* és la segona lletra del cognom que en el document pareix clarament com una u, però que en l'ús paleogràfic del català medieval era intercanviable pel de la lletra v i, en un altre ordre de coses, la presència del malnom o cognom Cua dins de l'onomàstica i la toponímia local (el pany de Cua).

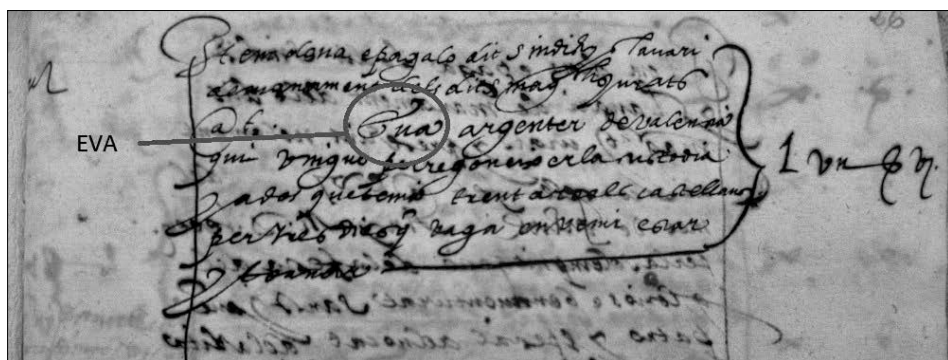

Clavaria 323, 1579-1580, full 42 v

En la clavaria número 326, de l'any comptable 1583-1584, full 26 r, apareix, en la meua opinió, el cognom de forma més clara, a més a més, de citar-lo com «Eva argenter de València», la qual cosa el vincula al gremi d'argenteres del cap i casal i, en conseqüència, hauria de constar en el llistat del *Libro de Escribania* del gremi esmentat que ha estudiat el professor Cots, com és el cas. Si llegim el cognom com «Cua argenter de València» també hauria d'aparèixer en el llibre esmentat del gremi d'argenteres, però, com assenyala el professor Cots, no és el cas. Per consegüent, hem de pensar que el cognom correcte és Eva. La transcripció completa de l'apunt comptable, segons el meu parer, és la següent:

Item dona e paga lo dit sindich e clavari de manament dels dits magnífichs jurats a Eva argenter de Valencia qui vingue per regoneixer la custodia e ados que tenia trenta reals castellans per tres dies que vaga en venir estar e tornar

El sentit del document, segons la meua opinió, és el pagament que fan les autoritats del poble a l'argenter Francesc Eva de València per arreglar la custòdia i els dos àngels adossats posteriorment, ja que segurament devia haver sofert algun desperfecte a causa de la seua gran verticalitat i pes.

Clavaria 326, 1583-1584, full 26 r

En la mateixa clavaria número 326, de 1583-84, més endavant, en el full 40 v i 41 r, apareixen anomenats el justícia i els diferents jurats amb el notari del poble i, per a anomenar-los, comencen totes les frases amb «En», article personal masculí utilitzat com a tractament de cortesia, ja que estem davant de les màximes autoritats del poble, i la lletra E de l'article «En» és idèntica a la grafia de la lletra E que utilitza el mateix escriptor per a iniciar el cognom Eva, poques línies més avall, en una altra anotació. La transcripció de tot el full 40 v seria aquesta:

Los magnífichs justicia y jurats en virtud de un notament de consell fet a XIII de febrer de MDLXVIII anaren a visitar e recogoneixer los mollons dels fins dels termes als quals per dita raho lo dit sindich feu les seguen pagues

En Jaume de Aranda llochtinent de justicia III sous

En Jaume Muntanyes jurat III sous

En Balthezar Rubert jurat III sous

En Berthomeu Llansola de Calaceyt jurat III sous

En Miquel Porta jurat III sous

En Gabriel Avinent notari escriva III sous

Item se retingue per dita raho III sous

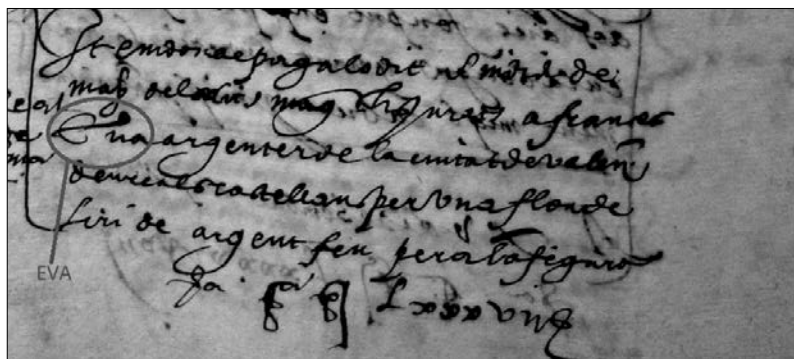
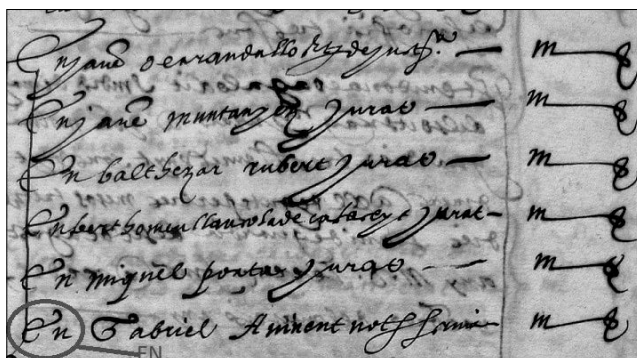
Item a Joan Sart III sous

Item a Frances Miravet III sous

Item a Pedro Garcia III sous

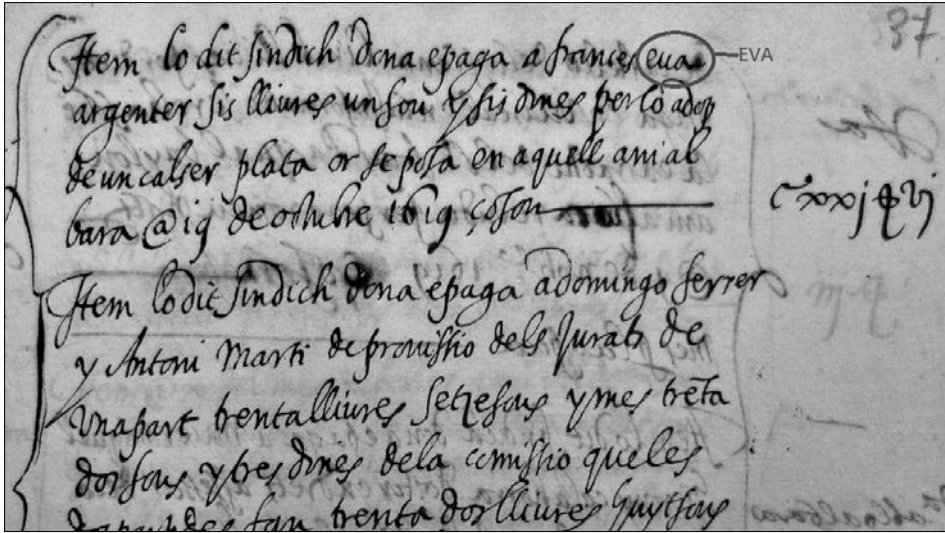
Item per la carn cabrits vi e altres coses se compraren per a donar a dinar a dits magnífichs oficials sinquanta set sous LVII sous

Item dona e paga lo dit sindich de manament dels dits magnífichs jurats a Frances Eva argenter de la ciutat de Valencia deu reals castellans per una flor de liri de argent feu per a la figura de nostra senora del roser de la sglesia major de dita vila²⁰

Clavaria 326, 1583-1584, full 40 v

²⁰ Vull agrair la col·laboració de Juan F. Bernat a l'hora de fer les transcripcions dels documents medievals i, especialment, en aquest en què em va fer notar la similitud de les lletres E inicials de l'article amb la lletra E del principi del cognom dels Eva.

Clavaria 339, 1618-1619, full 37 r

En un document més tardà, com és la clavaria número 339 de 1618-1619, en el full 37 r, apareix una altra vegada el nostre argenter Francesc Eva, encara que jo crec que es tracta del seu fill homònim. En aquest cas, amb un escrivà amb una lletra més clara, la possibilitat de confusió en el cognom és menor, al meu parer, ja que tenim moltes altres grafies per a fer la comparació. Així, la primera lletra del cognom pareix, clarament, una e i no pas una c. Tot i que la segona lletra pareix una u, ja hem dit que es pot interpretar com una u o com una v, com és aquest cas. En definitiva, reunint totes les proves paleogràfiques, segons el meu parer, la grafia correcta de l'argenter és Eva.

Bibliografia i documents

AGUILERA CERNI, Vicente (coord.). *Història de l'art valencià. L'edat mitjana: el gòtic*. València: Consorci d'Editors Valencians, 1988, vol. 2, p. 326 i 338.

Clavaries núm. 271, 323, 326 i 339, Arxiu Municipal de Vila-real.

COTS MORATÓ, Francisco de Paula. «Los Eva, plateros de los siglos XVI y XVII», dins de la revista *Ars Longa*, 2002, núm. 11, p. 23-29.

— «Las custodias valencianas: análisis de una tipología», dins de RIVAS CARMONA, Jesús (coord.), *Estudios de platería. San Eloy 2010*. Múrcia: Universidad de Murcia, 2010.

— «Piezas de platería de la catedral de Valencia desaparecidas durante la Guerra Civil Española», en *Laboratorio de Arte*, núm. 25, vol. I. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2013, p. 147.

CRUZ VALDOVINOS, José Manuel. «Platería» en *Summa Artis. Vol. Artes decorativas II*. Madrid: Espasa Calpe, 1999, vol. XLV, p. 523.

DOÑATE SEBASTIÁ, José María. «Orfebrería y orfebres valencianos» en *Archivos de Arte Valenciano*, any XL. València: 1969, p. 28-31. Després va ser editat novament en DOÑATE, José María. *Datos para la historia de Villarreal*. València: Ediciones Anubar, 1972, volum I, p. 163-182.

— «Siete siglos de villa real», en *Datos para la historia de Villarreal*. Vila-real: Anubar, 1973, v. III, p. 87-90.

HEREDIA, Jacinto i RUZAFÀ, Lorenzo. *Vila-real, arte y patrimonio*. Vila-real: Loisele i Ajuntament de Vila-real, 2015, p. 59.

OLUCHA MONTINS, F. «Dades per a la història de l'art a Castelló (1) Argenters», en el *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, volum LIX. Castelló de la Plana: 1983, p. 507-508.

— *Dos siglos de actividad artística en la villa de Castellón*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló, 1987, p. 39.

SANCHIS SIVERA, J. *La catedral de València*. València: Impremta de Francisco Vives Mora, 1909, p. 167-175.

— *La orfebrería valenciana en la Edad Media*. Madrid: Revista de Bibliotecas, Archivos y Museos, 1924, p. 75-77.

SUREDA, Joan. «La época de las catedrales. El esplendor del gótico», en *Historia del Arte Español*. Barcelona: Planeta, 2004, volum V, p. 120.

8

Santiago Vilanova Añó

LA PLANA: DE LA CRISI A L'ECONOMIA DEL DECREIXEMENT

La Plana: de la crisi a l'economia del decreixement

Introducció

Quan pel maig del 2012 vaig publicar en la mateixa revista que ara teniu entre les mans (i a la qual li desitge una llarga vida) un article que parlava sobre les perspectives de la població i de l'economia de la comarca de la Plana els anys 2011/2015 afirmava que: «Aquesta és una crisi estructural... el model que teníem fins ara, basat en la fàbrica del taulell, s'ha acabat: estàvem avesats a una producció fordista, de fàbrica clàssica... amb uns salaris relativament baixos que no empenyaven a la modernització, vull dir a la robotització (...) ara aquesta dinàmica s'ha acabat.», revista *Font*, núm. 14.

Ara que han passat cinc anys (i cinc anys en les actuals circumstàncies socials i econòmiques són un nombre considerable d'anys) cal tornar a reflexionar sobre quin futur li espera a l'economia local i comarcal i a l'economia valenciana en general si no es prenen mesures que vagen en el sentit de superar una estructura industrial, madura i en declivi i no optem per un altre model de creixement econòmic, o de decreixement (seria preferible), més basat en la qualitat de vida i en l'atracció de veïns i veïnes d'una certa capacitat adquisitiva; sobretot, joves que puguin treballar en xarxa i que tinguin un perfil professional de mitjana i alta qualificació. Aquest és, simplement, un article de reflexió, d'algú que, modestament, procura entendre la realitat social del seu entorn (i que se situa fora de l'entorn del «todo va bien» que podem imaginar si llegim el *Mediterráneo*).

El teletreball permet una gran productivitat a persones amb qualificació laboral elevada

La realitat actual

M'agradaria esmentar que en el darrer any 2016 tant l'economia valenciana com l'espanyola han crescut, en termes de PIB, a taxes molt interessants i que aquest creixement —que el govern del PP tendeix a apropiarse en exclusiva— s'ha degut a tres factors:

- El turisme
- L'exportació de productes elaborats
- El creixement de la demanda interna

Ara bé, aquests no són elements sòlids per a un creixement econòmic continuat. I tractaré d'explicar els motius.

El País Valencià és una destinació turística madura, que està retardant una inevitable reforma de fons a causa dels avantatges que sobrevenen perquè altres destinacions competidores de la mediterrània (Turquia, Egipte, Tunísia) tenen una falta de seguretat enorme. Respecte a l'exportació de productes elaborats, en el nostre cas els productes ceràmics, la disminució dels nostres costos de producció, en mà d'obra i en energia, ha explicat el repunt de les vendes a l'exterior i el fet que les empreses valencianes ofereixen «a preus rebentats» —també en la ceràmica— ha fet que semblés que la cosa millorés. De fet, la pèrdua de llocs industrials en el clúster ceràmic s'ha aturat; però no se'n creen de nous.

I, per fi, convé remarcar que el creixement de la demanda interna s'explica per la disminució de l'atur, però sobretot, en la meua opinió, per allò que s'anomena «el consum ajornat». Diversos anys sense consumir tot allò que desitjàriem, ara ens hem llançat a l'hiperconsum en moments clau (novembre i desembre del 16). Encara més, els interessos prou barats dels crèdits ajuden la reactivació.

Tot plegat són factors molt conjunturals que poden acabar-se si allò que hom anomena «el vent de popa» (preu baix del petroli i crèdit fàcil) deixa de bufar o no bufa gens. El creixement de la inflació, per culpa del rebut de la llum, ja ha donat un bon ensurt al gener del 17.

Quins són els trets bàsics de l'economia valenciana?

En primer lloc, una taxa d'ocupació que és massa baixa. Els economistes es troben d'acord a afirmar que per sota del 65% de taxa d'ocupació (aquells que treballen respecte al total de la població entre 16 i 65 anys) la situació econòmica d'un país no és potent, no

és adequada. Penseu que en el cas d'Alemanya la taxa d'ocupació és del 75%. En el cas del País Valencià el percentatge en els exercicis 2015/2016 són els següents:

- Homes entre 25 i 65 anys entre 55% i 60%
- Joves (ells i elles) entre 16 i 24 anys entre el 28% i el 30%
- Dones entre els 25 i els 65 anys entre el 45% i el 50%

Per tant, els joves i les dones són els segments més afectats.

En segon lloc, el percentatge de l'atur de llarga durada sobre el total de l'atur és immens. Ací les dades del conjunt valencià i del conjunt espanyol són semblants. L'any 2015 un 65% dels aturats/ades portaven més de dos anys sense trobar feina. Això vol dir que del total del més de 400.000 aturats que hi ha al nostre País aproximadament 240.000 són persones que porten dos anys o més aturats; un col·lectiu que amb molta dificultat tornarà a trobar feina.

En tercer lloc, la taxa de temporalitat al País Valencià es troba prou per damunt de la mitjana espanyola. I això és conseqüència del major pes del treball agrícola, però sobretot del pes del turisme i del sector terciari en la venda i distribució de productes de les grans campanyes d'hiperconsum. En resum, tots aquests són factors que expliquen que el País Valencià es trobe en el lloc 184 de les 263 regions europees en l'Índex de competitivitat (Font: Comissió Europea, 2016).

Per quins motius estic convençut que les coses no milloraran?

Caldria començar a pensar que la crisi ha vingut per quedar-se. Fer la transició d'un model basat en la indústria a un model basat en l'economia de la intel·ligència, en l'economia de la quarta revolució industrial, no és senzill ni tampoc es pot fer en un termini curt de temps. Ara fa uns mesos, un dels economistes més lúcids del moment actual (Ramon Aymerich) publicava un article en el qual afirmava el següent:

Portem dues dècades lamentant les deslocalitzacions i la fugida de la indústria. Més de deu anys somiant que aquesta indústria tornarà... (però) aquesta indústria ja no tornarà. No pot tornar perquè pràcticament ja no existeix. Perquè fins i tot en la hipòtesi més remota, la del retorn de l'ensambladura en la indústria de baix cost, aquesta ha començat a desaparèixer fins i tot a Àsia, substituïda per robots... ha estat l'automatització la que ha fet desaparèixer (la indústria) tal com la imaginàvem. (Font: *La Vanguardia*. Dissabte, 4 de febrer de 2017)

Les perspectives dels pròxims anys

Però vull esmentar sis raons per les quals en els propers anys la situació econòmica del conjunt de la població (aquest 90% de famílies —parle de nuclis familiars— que es troba per sota d'un ingressos anuals dels 40.000 euros) seguirà empitjorant.

En primer lloc, cal esmentar la situació relativament favorable que tenien els pensionistes en els darrers dos anys; ara això ha acabat. Acabada la deflació i vistes les dificultats de la caixa de la Seguretat Social per seguir pagant, les pensions s'han estancat. I seguiran estancades els propers anys.

Les dades provincials són les següents: a la província hi ha 130.000 pensionistes amb una pensió mitjana de 803 euros mensuals, que és molt més baixa que els 908 euros de la mitjana estatal. De tots ells el col·lectiu més gros és el d'aquells que cobren entre 600 i 655 euros mensuals que són un total del 22%. Un altre col·lectiu d'entre 700 i 800 euros al mes són aproximadament el 10%. Solament cinc mil majors (els superpensionistes) cobren per damunt dels 2.000 euros bruts mensuals (i és lògic pensar que molt d'ells complementen rendes amb el rescat de plans de pensions privats).

En l'altre extrem es troben les pensions de viudetat, que cobren en la província un total de 31.000 persones i que perceben una mitjana de 574 euros mensuals, una de les percepcions més baixes d'Espanya perquè la majoria són vídues de llauradors o d'autònoms que cotitzaven molt poquet.

Estadística pensions per comunitats autònomes 31/12/2015

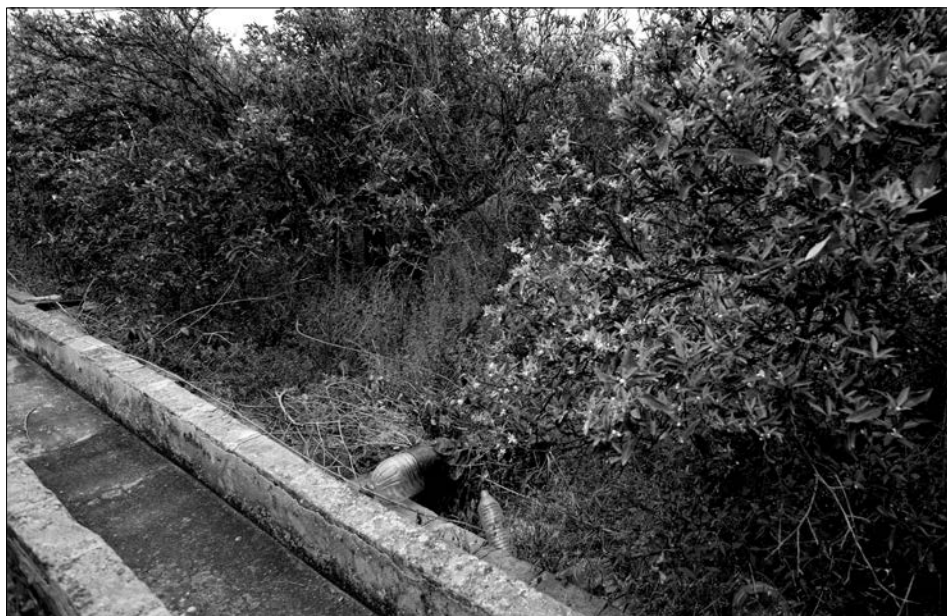
CA	Nombre de pensionistes	Pensió mitjana anual
		(més altes)
Astúries	314.900	16.621 €
Madrid	1.267.100	16.158 €
Aragó	324.600	14.396 €
Cantàbria	147.560	14.297 €
Catalunya	1.725.000	14.252 €
		(més baixes)
Extremadura	252.700	11.182 €
Múrcia	284.100	11.710 €
Galícia (molta població envellida)	791.400	11.975 €
País Valencià	1.032.600	12.520 €

Font: Agència Tributària

Un 38% dels pensionistes a finals del 2015 donava suport dinerari als seus familiars.

Si les pensions en conjunt són baixes a la província de Castelló (que de les tres províncies valencianes és la que té menors pensions), amb l'arribada del procés inflacionista (al gener l'IPC va pujar un 3%) la situació s'agreuja fortament.

En segon lloc, cal tenir present que ens trobem amb una agricultura en crisi. Cansats d'aportar diners de les seues rendes salarials per mantenir els horts de cítrics, molts jubilats opten ja per l'abandonament del conreu. De moment no venen la terra, però ja no conreen o conreen malament i les collites es perden i de rebot hi ha menys feina per als collidors o per a la feina de manipulació als magatzems. Durant uns anys la venda d'algunes parcel·les per als PAI (allò que anomenaven els llauradors *les solarines*) va permetre que es mantingueren en conreu moltes fanecades de cítrics. Ara això ha acabat.

L'abandonament del conreu dels cítrics és una realitat que va a més

En tercer lloc, assistim a una disminució evident de les rendes extrasalarials. I esmentaré dos exemples: d'una banda l'enfonsament dels preus dels lloguers. No cal més que anar amb els ulls oberts per veure la quantitat de «se vende» o «se alquila» que trobem a les ciutats de la Plana. Esmentaré un altre exemple: la remuneració del passiu al 0'25%. Les anomenades *laminetes* ara ja no rendeixen res (la qual cosa, per cert, contribueix a augmentar el desprestigi de les entitats bancàries). Penseu que de la venda de moltes i moltes finques els llauradors grans havien fet una inversió en passiu dinerari que els permetia complementar la baixa pensió; ara això ja no passa.

Els locals que es lloguen cada vegada són més abundants a Vila-real

En quart lloc, assistirem a un augment considerable dels impostos, tant els impostos locals (IBI) com els estatals (no tardarà en pujar l'IVA). Aquest augment dels impostos, que és exigit des de Brussel·les si volem anar eixugant el dèficit, restarà renda disponible a les famílies. Si els salaris no pugen per damunt de la inflació la gent notarà que viu amb més estretors.

En cinqué lloc, manteniment d'una massa d'immigrants que tenen una escassa capacitat adquisitiva. Quins són els col·lectius més representats a la nostra comarca? Primer els romanesos, després els magribins i després els llatins. Val a dir que aquests han experimentat un procés de retorn important (sobretot equatorians). Però convé que mirem quin és el percentatge dels immigrants que cotitzen respecte al total dels que hi ha. Utilitzaré dades del conjunt espanyol.

Percentatge de cotitzadors per col·lectius d'immigrants (31/12/2016)

País	%
Xinesos	58
Equatorians	46
Bolivians	49
Romanesos	40
Marroquins	30
Britànics	19

Font: *El Economista* 15/1/2017

Lògicament, els britànics no estan cotitzant perquè són jubilats. Els marroquins tenen una realitat que és que de cada deu solament tres estan donats d'alta a la Seguretat Social. Aquesta és la qüestió, una realitat que no volem veure. Aquest és un factor més que explica que a la comarca de la Plana la situació econòmica es troba molt lluny de millorar, i quan dic millorar vol dir augmentar el PIB per càpita de la immensa majoria de la gent.

En sisé lloc, cal esmentar la desigual distribució de la renda. Mentre una minoria de nuclis familiars que els economistes xifren entre el vuit i el nou per cent no s'han vist afectats per una crisi ja llarga que dura nou o deu anys, la immensa majoria ha vist com baixava el seu nivell d'ingressos. És allò que Anton Losada diu *Los ricos vamos ganando* (1). La classe mitjana ha desaparegut i al mateix temps l'oligarquia de milionaris, en alguns casos, ha contribuït a desmantellar les entitats d'estalvi que han hagut de ser rescatades amb els diners dels contribuents. Penseu com a exemple paradigmàtic en el cas, molt proper, del Banco de Valencia, una entitat que tenia en l'àmbit local de Vila-real un fort arrelament i que ara es troba a mans de la Caixa. I tot per la nefasta i fraudulenta actuació del seu consell d'administració del qual han format part personatges que no cal esmentar.

Tot plegat no veig motius per a l'optimisme, per un optimisme a la manera clàssica. Créixer, créixer, créixer. Sí que veig, però, la situació actual com una oportunitat per planificar el futur.

Ara és l'hora de fer les coses amb seny

Si fins ací he tractat d'explicar perquè la possibilitat global de despesa a la Plana no tornarà a ser el que era en els anys primers del segle XXI, ara m'agradaria explicar que aquesta deriva no és intrínsecament un factor negatiu, no és una crisi sinó una oportunitat, una empenta per guanyar qualitat de vida.

Ara és l'hora de fer les coses bé, d'optar per un altre model d'economia que aposte més pel benestar de les persones i no per l'augment de la capacitat adquisitiva. És necessari tenir molt per a viure bé? O es pot gaudir d'una qualitat de vida adequada si se supera un cert esglaó d'ingressos? I, es pot fer alguna cosa des del poder local? No es pot identificar simplement major consum i major benestar. Molts economistes han reflexionat i reflexionen sobre aquest fet; sobretot, aquells inserits en allò que s'anomena l'economia del decreixement!

Què tenim a la Plana, què tenim a Vila-real que puguem vendre i que no siguem béns físics, clar? Tenim qualitat de vida, tenim molta qualitat de vida. I sobre aquest fet caldrà insistir.

Comencem per allò que pot fer el poder local per a millorar la vida de les persones. El disseny de la ciutat és una de les realitats que incideix més decisivament en el benestar físic dels habitants. Allò que trobem primer en eixir de casa és el carrer: com és l'entorn? És un carrer amb trànsit de vehicles? Amb voreres transitables o estretes? Amb cotxes aparcats que ens impedeixen caminar amb comoditat? Tenim jardins a prop? No en tenim?

Tenim tendes de proximitat? No en tenim? I els nostres majors, tenen bancs on poder seure? La Plana és en realitat una sola ciutat de tres-cents mil habitants dividits en diversos nuclis compactes, de Benicàssim al nord, fins a Xilxes al sud; d'Onda fins a Borriana. La coordinació entre els municipis és fonamental; però és que a més les directrius europees van en aquesta direcció (vegeu l'entrevista amb Josep Vicent Boira el 6 de febrer d'enguany a *Vilaweb*). La feina que queda per fer en aquest aspecte del treball conjunt entre els municipis de la Plana és immensa.

Un aspecte fonamental és la prioritització del transport públic. Un transport de vehicles poc contaminants (híbrids o elèctrics) que unirà amb una freqüència apreciable els distints nuclis urbans (2). Ja s'han posat els ajuntaments i la Generalitat a treballar conjuntament en aquest assumpte? Ja sabem que mentre el vehicle privat siga una font recaptatòria tan forta serà difícil anar en aquesta direcció; però els polítics nostres (valencians vull dir) haurien d'anar davant els problemes i no al darrere.

Un altre aspecte destacable seria millorar el nostre entorn amb una acció decidida pel manteniment de la qualitat del paisatge agrícola de la Plana, especialment de la Plana Baixa. Aquella taca immensa de verdor que observem en circular entre Betxí i Almenara per l'autovia és font de salut. Aquí caldria incloure la utilització com a biomassa de les podes dels cítrics. Si com hem dit abans els llauradors (ja jubilats) comencen a abandonar els conreus del taronger perquè els suposa una despesa inassolible, la situació física del paisatge en sofrirà les conseqüències. Els nous llauradors han d'ésser els que «gestionen paisatge». Cal formar uns especialistes que gestionen el paisatge. Ja tenim un centre de formació professional agrària? Encara no? I a què esperem?

Una altra qüestió que cal emprendre és la millora del centre de les ciutats que hom està degradant. La gent més jove marxa a la perifèria, però allò que observem, a Borriana, a Castelló, a Vila-real, és que molts carrers del centre tradicional passen a estar habitats per gent gran i sobretot que hi ha moltes i moltes cases sense habitar. Cal incentivar que famílies joves puguin rehabilitar i anar a viure en aquests centres; sabem que és difícil i que no és una solució que puga tenir resultats a curt termini. El que no voldria imaginar és que ens trobarem amb un problema com el que té Tortosa.

Convé insistir en el fet que aquí l'habitatge és barat. Comparat amb altres zones de l'Estat, o de l'àrea metropolitana de València, per exemple, els preus de les residències a

Les cases tradicionals sense ocupar degraden el paisatge urbà

Vila-real, a Borriana o a Nules són molt barats. Si els que es decideixen a venir són joves preparats, gent que pugui treballar en xarxa, encara que no estiga relacionada la seua activitat laboral amb l'entorn de la ceràmica, l'avantatge social i demogràfic de la Plana creixerà exponencialment.

Amb l'objectiu de reduir allò que hom anomena l'escletxa digital i afavorir la inclusió social digital, l'Ajuntament caldria que arribara a un pacte amb empreses i organismes com ara els sindicats o les associacions de barri (un pacte públic/privat) per aconseguir que les noves eines tecnològiques arriben a tots els veïns de la ciutat i especialment a les dones que ara tenen més de 35 anys però que en el seu moment no tingueren l'oportunitat de desenvolupar-se en les TIC (tecnologies de la informació i la comunicació). L'escletxa digital (o si ho preferiu l'analfabetisme en les noves eines informàtiques) crec que té un fort component de gènere. Tractem de reflexionar sobre aquest aspecte.

Són idees que cal posar damunt la taula per dur a terme una petita reflexió.

Clar que hi haurà una porció de la població que no podrà enganxar-se al carro de les noves economies. Clar que segurament quedaran despenjats i no podran viure si no és de la subvenció. A mi m'ho explicareu que m'he passat 37 anys a dintre les aules del sistema escolar reglat! Però això no és excusa per no fer les coses amb visió de futur. Un futur que en la meua opinió passa per l'economia del decreixement amable (3), de la vida lenta, de la cultura i del benestar no basat en el malbaratament, sinó basat en allò que jo anome l'economia de les gallines: «a poc a poc... a poc a poc...».

En definitiva, i amb això acabe, el que cal és que la quarta revolució industrial (*big data*, robotització, impressió en 3D) no ens pille desarmats, si se'm permet l'expressió. Bona nit i moltes gràcies.

Notes

- (1) LOSADA, Antón, *Los ricos vamos ganando*. Editorial Deusto, 2015
- (2) L'investigador Xavier Querol de l'Institut de Diagnòstic Ambiental i Estudis de l'Aigua del CSIC ha analitzat amb detall les mesures adoptades a Europa per a reduir la contaminació atmosfèrica produïda pel transport privat.
- (3) Al País Basc l'Aguirre Lehendakaria Center que dirigeix Juan José Ibarretxe (al seu dia *lehendakari*) es dedica a estudiar i a explicar pel món els motius de l'èxit del model basc que ha sabut fer la transició des d'una economia industrial en declivi a comptar amb una potent base econòmica terciària i de l'economia del decreixement sostenible.

Ernest Peset Vargas

Gracia Ripollés Escuder

LA DONA DAVANT LA JUSTÍCIA: VILA-REAL, SEGLES XVIII I XIX

La dona davant la justícia: Vila-real, segles XVIII i XIX

La dona ha tingut a través de la història un paper, en moltes ocasions, inexistent o amb poca importància en els esdeveniments del nostre passat. La historiografia sempre ha estat contada des d'una visió masculina (no menys important) dels fets en què l'home era qui passava al record. Aquesta emergència d'un canvi de perspectiva quan es conta la història va anar introduint-se al principi dels anys noranta del segle passat, quan ja hi ha estudis en què es narra la importància de la figura femenina.

Aquest article tracta d'analitzar i de profunditzar sobre la història del gènere a través de la documentació al llarg dels segles XVIII i XIX. Mitjançant els expedients judicials trobats a l'Arxiu Municipal de Vila-real, podem veure com era tractada la dona davant la justícia. Per tant, hem fet una selecció d'expedients encausats a dones de la nostra ciutat i, una vegada classificada la informació que ens proporcionen aquests documents, són: noms i cognoms de qui denuncia i acusats, data, tema de la denúncia, lloc i hora on ocorre, noms i cognoms dels testimonis i la sentència. Aquesta, en general, és la seqüència de dades que proporciona un expedient judicial.

Així doncs, el que pretén mostrar aquest escrit és si de veres la justícia feia justícia davant casos adversos per a la dona, com ara d'escàndol públic o més greus com adulteri. També s'han trobat expedients en cas contrari, en els quals qui denuncia és la dona (si és un cas d'estupre, normalment és el pare, en ser ella menor d'edat) en casos com injúries a la seua persona o de violació. És a dir, si la dona es podia defensar davant aquestes difamacions sobre la seua figura o ja era jutjada sense poder explicar-se.

Per tant, la primera part de l'article farà incís sobre el paper de la dona en el segle XVIII i bàsicament veurem quines eren les seues funcions i obligacions. La segona és la part pràctica dels casos judicials oberts contra dones o per dones, que es detallarà a continuació en aquest article.

El paper de la dona en els segles XVIII i XIX

Els segles XVIII i XIX són un moment en què Espanya està en convulsió i en un canvi constant tant en la vessant política com també en l'econòmica i social.

La dona té un paper diferenciat a causa del seu estatus social, ja que una de classe alta no tenia els mateixos recursos que una de classe baixa. Encara que aquestes diferències no eren tan greus respecte als hàbits socials i de vida domèstica:

Si se admitía la participación de las mujeres en las formas de sociabilidad cultivada, era esperando que se comportasen como anfitrionas amables, que desplegasen elegancia y buenas maneras sin dejar de mostrarse discretas, y dominasen el arte de la conversación sin poner nunca en evidencia a sus contertulios con sus conocimientos.¹

Per tant, en aquest fragment veiem les principals característiques que havia de reunir la dona, malgrat que les noves *llibertats* que dona la Il·lustració ofereixen pocs canvis reals. Aquesta forma de socialització era més normal en l'esfera de les classes altes (aquestes dones podien tenir una educació), però poc canviava en els altres estaments.

La dona de la classe mitjana i baixa tenia una àmplia varietat d'ocupacions:

En el mundo rural, en las tareas agrícolas y otros trabajos estacionales y complementarios, como la industria textil dispersa; en el mundo urbano, en los talleres gremiales, en calidad de esposas, viudas, hijas o criadas de los maestros, en las nuevas manufacturas centralizadas o bien en el abigarrado mundo del trabajo extragremial, el comercio y el servicio doméstico.²

Així, comprovem quins eren els sectors de treball de la dona que no era de classe alta acomodada, que suposaven, al cap i a la fi, una aportació econòmica suplementària al sou que duia l'home a casa. Diem açò perquè la dona podia treballar en qualsevol lloc de treball des de la cèdula reial de 1779, que llevava les restriccions gremials i permetia a la dona treballar en totes les ocupacions «compatibles con el decoro y fuerza de su sexo»³. Però, a tot açò se sumava la seua principal comesa que eren les tasques de casa i la cura dels fills. Aquest compromís de la llar i dels fills afectarà totes les dones de qualsevol posició social.

¹ BOLUFER PERUGA, Mónica. «Del salón a la asamblea: sociabilidad, espacio público y ámbito privado (siglos XVII-XVIII). *Saitabi*: revista de la Facultat de Geografia i Història, núm. 56, 2006, p. 121-148.

² BOLUFER PERUGA, Mónica. «Las mujeres en la España del siglo XVIII: trayectorias de la investigación y perspectivas de futuro». Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.

³ BOLUFER PERUGA, Mónica. «Del salón a la asamblea: sociabilidad, espacio público y ámbito privado (siglos XVII-XVIII). *Saitabi*: revista de la Facultat de Geografia i Història, núm. 56, 2006, p. 121-148.

Un altre vincle comú del paper de la dona serà l'*honor* (motiu de moltes de les denúncies que després detallarem): «l'Antic Règim disposà d'un instrument de control i integració social que li és propi: l'honor, el qual és el premi de respondre puntualment al que s'està obligat pel que socialment s'és»⁴. Aleshores, l'honor era per a la dona l'honestetat i la modèstia, que són la qualitat moral que porta al compliment dels propis deures respecte al proïsme (la família o el matrimoni) i a ella mateixa. Llavors la dona estava sotmesa a l'autoritat del pare o al seu marit per a garantir l'honra i que tot anara pel camí correcte (tenir cura dels fills, atendre les tasques de la casa...). Si la dona se n'eixia d'aquesta direcció era motiu de deshonra i posava en perill el respecte de la família o el matrimoni davant la societat; a més, la llei no la protegia o no estava al seu favor (no per no tenir el suport judicial van haver-hi dones que van deixar de lluitar per la seua causa) si incorria en algun fet punible. Aquesta premissa de l'honor afectava qualsevol dona de l'organització social dels segles XVIII i XIX.

Per tant, en aquesta breu ressenya sobre el paper de la dona hem vist que hi ha diferències segons la classe social respecte al treball i l'educació. Encara que són més les coses que les uneixen, com en els casos de les càrregues domèstiques i la cura dels fills per a donar-los el millor futur possible.

Els casos

Els expedients judicials que tractem en aquest article són, donada la seua cronologia, posteriors als decrets de Nova Planta i, per tant, es troben escrits en castellà intercalant expressions i vocabulari en valencià. A partir d'aquests és fàcil reconèixer quina era la situació de la dona en aquesta època. Són molt esclaridors del valor que es donava a la seua figura i del tracte que rebia per raó del seu gènere, independentment de quina fóra la resolució que es dictaminara després de tot el procés.

Entre els delictes més corrents trobem injúries, difamacions, assetjament, estupre i falsa paraula de matrimoni; els dos primers seran perpetrats tant per homes com per dones; en els següents, seran ells els infractors o els acusats.

Resulta molt esclaridor el mode en què pràcticament sempre es descriu la figura femenina en els casos, com a filla o germana d'algun home i no com una figura independent. Mentre que, per una banda, els homes apareixen acompanyats de l'ofici que desenvolupen, la referència que es fa d'elles és sempre filial, pertanyent a alguna família en concret i fent referència al seu estat, casada o soltera, per tal de deixar clar qui serà el seu representant davant la justícia. No és estrany si tenim en compte que als segles XVIII i XIX la dependència de la dona envers el *pater familias* era absoluta en els àmbits econòmic, polític, judicial i social.

⁴ BARRERA AYMERICH, Modest. «Família, patrimoni i dona al Vila-real de l'Antic Règim. Els afers familiars en la pràctica judicial del set-cents». Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1993.

1. Injúries i difamacions

Injuriar i difamar una persona tant en el segle XVIII com en l'actualitat pot significar per a l'afectat o afectada la pèrdua completa de la reputació i el respecte davant la resta de la comunitat a la qual pertany. De vegades poden paréixer delictes menors o fins i tot no fer massa cas de la situació, però més de dos segles enrere podien capgirar per complet, depenent de la gravetat, la vida o l'honor d'una dona i de la seua família. En aquests casos, totes les dones de qui parlarem pertanyien a una classe social baixa o mitjana-baixa i, per tant, fins i tot més vulnerables que aquelles nascudes amb major estatus social.

Josep Bover contra Josep Martínez de Manuel

El primer cas d'injúries i difamacions que tractarem té com a protagonistes Josep Martínez de Manuel i Teresa Campos, esposa de Josep Bover, «quinquillero»⁵. Josep Martínez serà acusat d'embrutar l'honor de Teresa i del seu marit en afirmar de viva veu davant de diferents persones haver-la coneguda carnalment durant un viatge a la fira de Cabanes. En aquest cas els diferents testimonis del fet confirmen haver sentit de boca de l'acusat aquestes paraules, també que Josep tenia gran reputació com a mentider en el poble i que, per tant, no creien el que deia per haver fet afirmacions semblants en anteriors ocasions. Finalment, l'acusat es retractarà de les seues paraules i haurà de fer front a les despeses del procés i pagar una multa de sis lliures; a més, no podrà concórrer en els llocs on estiga Teresa sota multa de 10 pesos. Per tal d'assegurar el pagament, li seran confiscats la meitat dels seus béns fins que aquest no siga saldat. Com a mesura cautelar, per a evitar més acusacions d'aquest tipus, se l'avisava que si reincideix serà enviat a galeres durant 10 anys.

En aquest cas, l'acusat es retractarà de les seues paraules, atesa la seua situació de reincident reconegut en aquest crim, però també ens fa pensar quin haguera sigut el desenvolupament si les paraules hagueren vingut d'un home de certa reputació, ja que no serà la presumpció d'innocència de la dona la que prevalga en la resolució, sinó la fama de mentider de l'acusat. També cal ressaltar l'última part de l'acte amb l'amenaça d'enviar-lo a galeres, una condemna duríssima i que mostra fins a quin punt serà alta la seua fama de mentider i el nombre de vegades en què l'acusat devia haver concorregut en aquesta falta.

Blas Ibáñez contra Lorenzo Franch

En aquest cas, Blas Ibáñez, «soguero», i la seua dona, Francisca Queral, es querellen amb Lorenzo Franch⁶ per haver demanat aquest últim a Francisca mantenir relacions carnals

⁵ Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3058, agost de 1749.

amb ella costés el que costés. L'acusació mantindrà durant tot el procés que de camí al convent de les Dominiques l'acusat va amenaçar Francisca i que aquest fet es repetiria en més ocasions. Finalment, davant les negatives de l'esposa de Blas, Lorenzo Franch suposadament va deixar un paper difamatori a la porta del matrimoni i la va deixar assenyalada amb almànguena i cinc o sis banyes. Aquest fet deixava per terra la reputació de Francisca, però sobretot la del seu marit i, per tant, era precis salvar el seu honor obrint un procés judicial. Després de presentar diversos testimonis i per la falta de proves en contra de Lorenzo Franch, aquest quedarà lliure de tots els càrrecs.

Així doncs, després d'estudiar aquest expedient, ens queda clar que la paraula donada per Blas en nom de la seua dona Francisca no té el mateix pes que la de l'acusat, que simplement negarà els fets. Els testimonis no seran esclaridors i, per tant, és molt difícil saber quin camí havien seguit realment els fets, però sí que podem percebre com el testimoni de la dona queda en un segon pla, en la mateixa situació en què es troba la figura femenina en aquesta època.

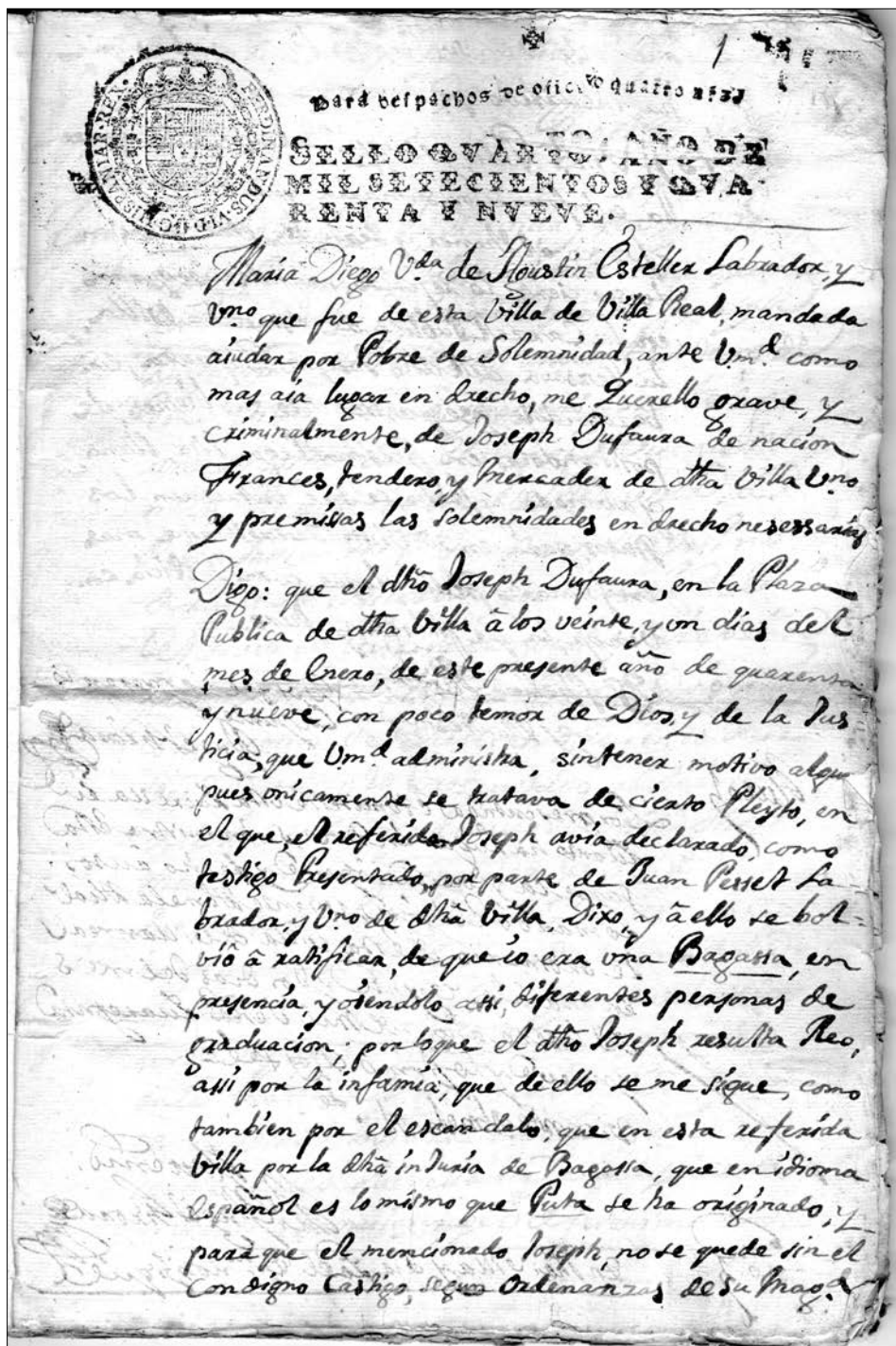
María Diego, viuda d'Agustín Esteller, contra Josep Dufaura

En l'expedient següent serà María Diego, viuda d'Agustín Esteller, qui acusarà Josep Dufaura, comerciant⁷, d'haver-la increpat a la plaça pública anomenant-la «bagassa» (prostituta). Per la seua banda, l'acusat negarà els fets i obrirà una nova querella contra l'acusació i els testimonis per mentiders. En aquest cas també s'inclourà Tomasa Esteller com a acompanyant de la seua mare. Finalment, en l'acte del judici, ambdues parts seran condemnades a pagar cinc lliures per les despeses del judici i Tomasa Esteller haurà de pagar dues lliures i deu sous «por alegar cosas indecentes y contra la gravedad del juzgado».

Si tenim en compte que en aquest cas l'acusat era un comerciant important i amb possibilitats, no és estrany que utilitze totes les eines legals que puga trobar al seu abast per tal de defensar la seua persona enfront d'acusacions dolentes, o per tal d'eixir indemne d'una falta greu d'injúries públiques. Es pot reconèixer en el seu mode d'actuar que coneixia bé la justícia i que, per tant, obrirà ràpidament una nova querella contra María Diego i la seua filla i contra aquells que han prestat testimoni en la seua contra durant el procés. En aquest cas, Tomasa Esteller, per haver utilitzat paraules dolentes durant el judici, serà la més perjudicada.

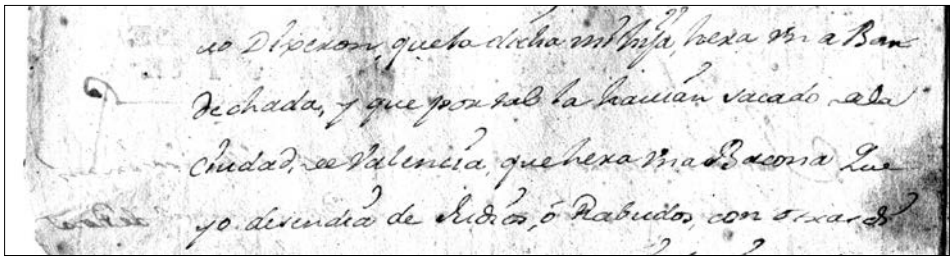
⁶ Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3056, 15 de febrer de 1747.

⁷ Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3057, 20 de gener de 1749.

Josep Badenes contra Josepa María Cabrera

Josep Badenes, teixidor, pare de Rosa Badenes, mossa, acusa Josepa María Cabrera, mossa fadrina; Manuel Cabrera, mosso, i Sesilia Mansano, viuda i mare dels dos anteriors⁸, d'insultar públicament la seua filla de forma altiva i colèrica de ser una «bandechada y que por tal la habían sacado de la ciudad de Valencia, que era una bacona, que yo descendía de judíos o rabudos». Per açò, l'acusació demanarà les majors penes possibles per als acusats, entre aquestes l'embargament de tots els seus béns. Una vegada escoltats els testimonis de diferents veïns, Manuel Cabrera i Sesilia Mansano quedaran lliures de càrrecs, però no així Josepa María Cabrera, vertadera autora dels insults, que segons l'acte del judici haurà de guardar com a presó la seua pròpia casa, sota una pena de 50 lliures de multa si incompleix l'ordre.

Al llarg d'aquesta querella, es veu clarament com a banda de defensar l'honor de la seua filla i de la seua família, Josep Badenes es troba furios per l'atac directe a la seua persona i a la seua procedència. L'acusació de practicar el judaisme o de descendir de jueus va suposar durant segles una màcula molt greu per a qualsevol persona. Davant l'expulsió, el 1492, dels jueus per part dels Reis Catòlics, molts es van convertir al cristianisme. No obstant això, la inquisició va perseguir fortament tots aquells judeoconvertos que practicaven encara en la intimitat la religió judaica. Per tant, al llarg del temps, ser acusat de provenir de jueus conversos significava ser impur o sospitós de no ser un bon cristià. D'aquesta manera no és difícil entendre el perquè de la demanda per part de Josep Badenes de les majors penes possibles per als acusats, atés que, a banda de deshonrar la seua filla, havien posat en dubte el seu propi origen.

⁸ Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3063, 24 d'agost de 1765.

2. Assetjament, estupre i falsa paraula de matrimoni

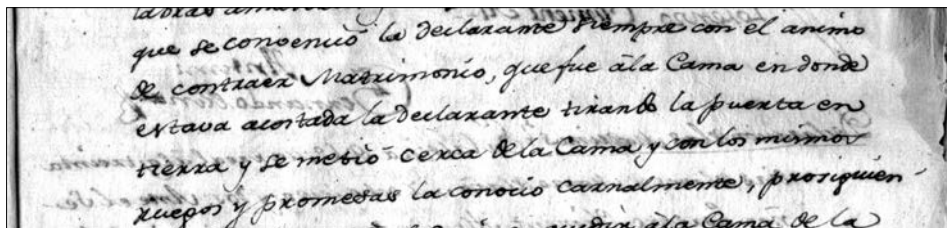
Si tenim en compte, com hem dit abans, que les dones involucrades en els casos que es tracten en aquests expedients judicials provenen de famílies humils, no resulta estrany veure-les en moltes ocasions servint com a donzelles en diferents cases o assetjades per altres homes de la vila mentre porten a terme les tasques diàries. La vulnerabilitat de la seua situació i el possible desig de trobar una vida millor les podia portar a cometre errors que marcarien la seua vida, o a ser un objectiu d'entreteniment fàcil per a diversos homes. En els casos següents es pot veure quina era la situació de moltes donzelles i com la creença en promeses, quasi sempre falses, els podia arruïnar la vida.

Teresa Martínez contra Miguel Soria

Teresa Martínez (de Nules, 25 anys), filla del difunt Ramón Martínez i d'Antonia Molés, es querella contra Miguel Soria, mosso, fill de Tomàs Soria, propietari del Mesón Soria del Raval de Sant Pasqual i lloc on treballava Teresa⁹. L'acusa per prometre-li, en absència del seu pare a l'establiment, que es casaria amb ella si mantenien relacions carnals i per incomplir posteriorment la seua paraula. En les declaracions es diu el següent: «[...] en fin fueron tantas sus importunaciones y palabras amatorias y alagueñas [...]», «[...] fue a la cama en donde estaba acostada la declarante tirando la puerta en tierra y se metió cerca de la cama». Les comares de Teresa, Francisca Rodríguez i Rosa Tusón, declaren que aquesta es troba embarassada de sis o set mesos. Diversos testimonis donen fe que Tomàs Soria s'havia absentat de l'establiment de vegades i els havia deixat tots dos sols, i que els havien vist «asidos ya riñendo y ya jugando». Manuela Gil diu, per viure enfront de la fonda, que «ha oído gritar a la citada Martínez algunas veces, pero no sabe si era con dicho Miguel o con algún otro»; Francisca Montañés afirma haver-los sentit jugar i renyir a tots dos i que ho sap per tenir paret mitgera amb l'establiment. Miguel és empresonat i se li embarguen els béns, però des de la presó demana que se li permeta presentar testimonis. Per ser menor de 25 anys demana que li concedisquen tenir un procurador *ad litem* (a l'efecte del judici) que defense els seus drets, i nomena Joaquín Borrás, fuster, veí de Vila-real. Miguel nega totes les acusacions i és posat en llibertat, tot mantenint com a presó la mateixa vila i amb l'obligació de presentar-se a disposició del jutge si és requerit. Posteriorment, el cas queda paralitzat en allistar-se Miguel a l'exèrcit per a la guerra, el més segur és que degué lluitar en la guerra de la Independència. En tornar de la guerra el 1815, Teresa reobri el cas en voler Miguel casar-se amb una altra dona i al·lega que si no es casa amb ella després del que li va fer, quedarà completament deshonorada. Per la seua banda, Miguel al·lega que l'única cosa que vol Teresa és fer-li

⁹ Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3099, 30 d'abril de 1802.

mal i, finalment, queda absolt de tots els càrrecs. De la criatura que esperava Teresa no es torna a fer referència en cap moment, per la qual cosa és fàcil pensar que podria haver mort abans de nàixer o durant el part.

Aquest cas s'allargarà durant més de tretze anys, en els quals la querellant intentarà, amb perseverança, recuperar la seua honra. No obstant això, tot i que en un principi Miguel Soria serà acusat i empresonat, en eixir de la presó i allistar-se en l'exèrcit, aconseguirà posar temps i distància entre ell i la querella, i deixar que totes dues anaren fent efecte a l'hora de suavitzar la situació. Tampoc és difícil imaginar com, al seu retorn, després de més de deu anys, havent lluitat en una guerra, la seua figura hauria guanyat un prestigi, almenys moral, que no havia aconseguit Teresa. La dona, que quedarà relegada a una posició general secundària, en aquest cas encara perdrà més credibilitat en enfrontar-se de nou a un home que mitjançant la lluita en la guerra haurà aconseguit forjar-se una nova reputació. També hem de tenir en compte que en aquest cas, donada la mort de son pare, serà ella qui, des d'una posició d'absoluta vulnerabilitat, prendrà la decisió d'enfrontar-se judicialment a Miguel.

Blas Broch contra Lorenzo Franch

Blas Broch, llaurador i pare de Vicenta Broch, acusa Lorenzo Franch, mosso solter i fill de Pedro Franch, mercader, d'haver expressat estimació a la seua filla (que servia en casa dels Franch) i d'haver-la instada a conèixer-la carnalment¹⁰. En absència dels seus pares, Lorenzo prometrà a Vicenta que si el deixa conèixer-la, es casarà amb ella fins i tot si els seus pares no volen. L'acusació continua declarant que en negar-se Vicenta, ell la llançà sobre el llit, l'amenaçà amb un punyal i li posà un mocador als llavis, llevant-li la virginitat a la jove (per tant, estariem enfront d'un cas d'estupre, en ser ella, segons pareix, molt joveneta) mentre continuava prometent-li que es casaria amb ella; aquesta situació degué tenir lloc més d'una vegada. Lorenzo es va absentar de la vila per a no complir la seua paraula de matrimoni i per a fugir de la justícia, i es va desplaçar a Castelló. Diversos testimonis diuen haver escoltat la història, però mai per boca de l'acusat; no obstant això, la veïna Pasquala Navarro afirma haver entrat en la cuina de la casa i haver-los trobat

¹⁰ Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3001, 10 de febrer de 1729.

jugant i toquejant-se. Amb l'enviament d'una carta requisitòria a Castelló, Lorenzo és empresonat i retornat a Vila-real. Se li imposarà una fiança com demana son pare i serà posat en llibertat. Una comare (perita) reconeixerà Vicenta i afirmarà que les seues parts íntimes mai han estat tocades per cap home, a la qual cosa el pare de Vicenta diu que moltes vegades en aquests casos s'enganyen. En l'acte del judici, la causa quedarà cancel·lada i Blas Broch haurà de fer front a les despeses del procés.

En aquesta causa es veu clarament com aquelles joves donzelles que servien en cases de propietaris rics, es podien trobar de vegades en situacions de gran vulnerabilitat enfront del poder i l'autoritat d'aquells a qui servien. Finalment, l'acusat serà absolt, però llegint tot el procés ens pot fer l'efecte que, depenent de quines eren les possibilitats de cadascuna de les parts, el judici podria no ser just. També s'agafaran al fet que la comare encarregada de donar constància de la virginitat o no de la jove Vicenta podria haver ajudat de manera interessada una de les dues parts. És difícil conèixer la veritat o la justícia a través de certs processos en què les influències de les parts al llarg del text es veu que no són iguals.

Pasqual Nebot contra Vicenta Beltrán y Bono

Pasqual Nebot, obrer, denuncia la seua dona, Vicenta Beltrán y Bono, i en un principi també el soldat Gonzalo Moñino per adulteri¹¹. L'acusació afirma haver trobat en el llit de sa casa la seua dona amb el soldat esmentat. Tant Pasqual com Vicenta presentaran gran quantitat de testimonis. Els de Pasqual afirmaran, entre altres coses, que Vicenta «siempre ha buscado tratarse y comunicarse con hombres de distintos estados, soldados casados, viudos y solteros», mentre que els de Vicenta afirmaran que «es mujer honrada, buena cristiana, temerosa de Dios y de su conciencia, muy apasionada a ir a misa[...]». Vicenta serà empresonada durant 25 dies i posada posteriorment en llibertat, però amb els béns embargats i subhastats per a fer front a les despeses del judici, i li quedaran 30 sous per a la seua alimentació.

Una enorme quantitat de testimonis apareixeran en aquest procés per part dels dos querellants, però tots ells són molt semblants, per no dir que idèntics en diverses ocasions. Crida molt l'atenció al llarg de tots els processos estudiats, però de manera molt reiterada en aquest en concret, com quan un testimoni defensa sobretot la figura femenina (no exclusivament), allò que s'al·lega és que és una bona cristiana, temerosa de Déu i que va molt sovint a l'església. Aquesta triada es repeteix constantment al llarg de tots els casos com a prova fefaent de l'honestetat de la dona i del valor de la seua paraula, fet que deixa molt clar que el lloc habitual d'una dona que vulga estar ben considerada en aquesta societat ha de ser l'església.

¹¹ Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3104, 23 d'abril de 1778.

3. A la tercera pregunta Dixo
que es cierto y verdaderoso
que la conserida Viñta
Beltran siempre ha buido
de ocasiones a bastarse
y comunicarse con hombres
de distintos estados asi de
soldados a Casados Viudos
y a otros recatandose del

con las generales de la Ley⁹⁸
que le han sido explicadas
y responde
2. A la segunda pregunta Dixo
que es cierto y verdaderoso que
Viñta Beltran es muger
honrada buena Christiana, de
muera a Dios y de su con-
ciencia muy apasionada a re-
morosa por apenas para nin-
gun dia que dexa de ir a Mis-
ma y que tambien acostum-
bra muy conuenido ir a visitar
Las Iglesias del Convento de
San Pasqual Convento de
Nuestra Señora del Carmen
y el Santo Charito del Hos-
pital y que tambien tiene devo-
cion de ir a acompañar a Nues-
tra Amo quando quando van
a visitar algun enfermo
todo lo qual Dixo sabienpon

Conclusions

Tot i que aquest sols és un xicotet reflex d'allò que hem trobat gràcies als expedients judicials conservats a l'Arxiu Municipal de Vila-real, esperem que haja sigut suficient per a donar un poc a conèixer quina era la situació de la dona al Vila-real dels segles XVIII i XIX. La lectura detallada dels expedients dona una idea molt més nítida d'aquesta situació i del paper subordinat en què es trobaven les dones. La necessitat d'un representant masculí davant la justícia; la vulnerabilitat del seu prestigi davant acusacions difícilment demostrables, però que deixaven marca en la seua honra, i el que més importava als homes, en les seues famílies; l'assetjament per part d'aquells que d'alguna manera eren més poderosos i podien fer prevaldre els seus interessos; o la utilització dels seus desitjos de millora socioeconòmica per part d'alguns per tal d'obtenir beneficis sexuals, demostren la precària situació en la qual es trobaven les dones en aquesta època, però sobretot aquelles que pertanyien a un estrat social més baix.

Aquest xicotet passeig per la figura femenina de fa vora tres segles ens permet reflexionar sobre l'evolució de la situació de la dona al llarg del temps i valorar tot allò que s'ha aconseguit en matèria de drets i igualtats. Tot i això, també ens recorda que aquestes desigualtats continuen existint, encara que en molta menor mesura; per tant, les històries de Vicenta, Teresa o Rosa han de servir per a conèixer allò que succeïa, allò que de vegades encara succeeix i allò que no hauria de tornar a succeir, per tal de trobar finalment una igualtat entre ambdós sexes.

Bibliografia

Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3058, agost de 1749.

Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3056, 15 de febrer de 1747.

Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3057, 20 de gener de 1749.

Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3063, 24 d'agost de 1765.

Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3099, 30 d'abril de 1802.

Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3001, 10 de febrer de 1729.

Arxiu Municipal de Vila-real, expedients judicials. Sign. 3104, 23 d'abril de 1778.

BARRERA AYMERICH, Modest. «Família, patrimoni i dona al Vila-real de l'Antic Règim. Els afers familiars en la pràctica judicial del set-cents». Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1993.

BOLUFER PERUGA, Mónica. «Del salón a la asamblea: sociabilidad, espacio público y ámbito privado (siglos XVII-XVIII)». *Saitabi*: revista de la Facultat de Geografia i Història, núm. 56, 2006, p. 121-148.

— «Las mujeres en la España del siglo XVIII: trayectorias de la investigación y perspectivas de futuro». Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.

Pasqual Chabrera Calpe

EL FILOSOF OBLIDAT DE VILA-REAL, DIEGO MAS

METAPHYSICA DISPUTATIO, DE
ENTE, ET EIVS PROPRIETATIBVS, QVAE COMMUNI nomine inscribitur de Transcendētibz, in quinque libros distributa.

Ad Biblioth. D. D. D. D.

Auctore R. P. F. DIDACO MASIO, Valentino Vilarealensi, ordinis Praedicatorum.

Ad Illustrissimū, & Reuerendissimū D. D. Ioannē Tercer, Archiepiscopum Tarraconensem.

*Ad
habet ad
ordinis*

*fr. Marty Vauary
Predicatorum.*

Cum privilegio ad decennium.

Valentig apud viduam Petri Huere. Anno. 1587.

Expensis Balthasaris Simonis bibliopola, apud quem
extraas exemplaria.

El filòsof oblidat de Vila-real, Diego Mas

Diego Mas i Mas va nèixer a Vila-real el 1553 i morí a València el 1608, és teòleg amb obra filosòfica pròpia. Els seus pares foren Pere Mas i Caterina Mas, consta el dia del seu bateig a la parròquia de Sant Jaume el 26 de juliol de 1533. Als 13 anys va anar a València a estudiar Filosofia; obté el títol de batxiller en Arts l'any 1568, continua estudiant Teologia amb el mestre Joan Terès i Borrull, qui fou bisbe al Marroc. Diego, el 1574, ingressa en l'orde de dominics, al convent de Sant Esteve de Salamanca; hi obté el grau de Mestre en Arts i el 1576 torna a València per a ensenyar Teologia i Filosofia. El 1588 se li concedí el títol de doctor en Teologia. És contemporani de sant Pasqual Baylón i és possible que col·laboraren en la fundació de confraries a Vila-real; de fet, Diego Mas funda el 1582 una acadèmia i confraria, que aprova el papa Gregori XIII el 1583.

La seua obra teològica és, al mateix temps, una veritable filosofia, ja que aporta una nova visió d'Aristòtil, de manera que el seu sistema de pensament és perfecte per tal de respondre a totes les qüestions que es puguén plantejar, si es basen en la raó. El seu llibre fonamental és *Metaphisica disputatio de ente et eius proprietatibus, quae communi nomine inscribitur de transcendentibus in quinque libros distributa*, que publica el 1587, que es podria traduir amb el títol *Disputació metafísica sobre l'ens i les seues propietats transcendentals*, és el primer tractat de metafísica sistemàtica escrit a Europa, editat deu anys abans que les *Disputaciones metafísicas* del jesuïta Francisco Suárez; consta de cinc llibres, en què tracta el tema de l'ens i l'analogia, l'essència i l'existència, la unitat, la veritat i el bé.

El llibre té la introducció següent:

- La llicència del rei Felip II:

Lo Rey e per sa Magestat

Don Francisco de Moncada, comte de Aytona y de Osona, Vizcomte de Cabrera y de Bas y gran Senescal de Aragón, lloch tinent y capità general, en lo present regne de València. Per quant frare Diego Mas del orde de Predicadors nos ha humilment supplicat fossem servit donar e concedir-li licencia e facultat pera que per lo temps a nós ben vist, puga fer imprimir un llibre que ell ha compost [...] otorgam llicència, permís y facultat al dit frare Diego Mas [...]

- I la llicència del bisbe Joan de Ribera:

Nos Don Juan de Ribera, por la gracia de Dios y de la santa yglesia de Roma,

Patriarcha de Antiochia, Arçobispo de Valencia y del consejo de su Magestad [...] damos licencia y facultad para que en esta ciudad de Valencia pueda imprimirse [...]

Així mateix, el nostre filòsof fa comentaris a les obres dialèctiques d'Aristòtil, els quals recull en *Commentaria in Universam Philosophiam Aristotelis, una cum quaestionibus quae a gravissimis viris disputari solent*, l'any 1599, i en els comentaris a la *Isagoge de Porfiri*, el 1592 i 1594, a més d'altres molts comentaris manuscrits.

Metaphysica disputatio, de ente et eius proprietatibus, quae communi nomine inscribitur de transcendentibus, in quinque libros distributa, publicada el 1587

La *Disputació metafísica* és al nostre abast, des de 2003, en l'editorial Eunsia intitulada *Disputación metafísica sobre el ente y sus propiedades*, amb el text llatí i la traducció al castellà d'Hug Banyeres; dins la col·lecció «Pensamiento Medieval y Renacentista», que dóna a conèixer les obres més importants de lògica, ètica, metafísica i psicologia dels filòsofs com ara Vives, Báñez, Soto, entre altres, que ensenyaren a les universitats de Salamanca, Alcalà o Mèxic.

Diego completa la seua obra principal amb la *Dialèctica*, en què tracta la substància i els accidents, i el *Comentari a la Física*, on estudia l'ordre de les causes generals i la Causa Primera. De fet, ell coneix filòsofs antics i els seus contemporanis. Cita tant autors cristians, v. gr. sant Tomàs, com autors musulmans, v. gr. Avicena; per tant és un exemple d'integració del pensament oriental amb l'occidental.

Vegem un exemple del seu pensament, en què parla de quina és l'essència de l'existència, tot oposant Avicena a sant Tomàs d'Aquino: «Existencia non est accidens in prima significatione, quod scilicet inhaereat alicui subiecto, et superaddatur ei eo modo quo dicimus albedinem esse accidens nivis».

En la nostra llengua diria així: «L'existència no és un accident, en el primer sentit; és a dir, suposant que incidiria en algun subjecte i s'afegiria a ell, de la mateixa manera com diem que la blancor és un accident de la neu».

I en conclusió, podem preguntar-nos: no hauríem de conèixer els nostres filòsofs tant com els grecs, llatins o alemanys? Doncs és una proposta per a tothom: estudiar l'obra de Diego Mas i Mas, un filòsof vila-realenc.

Ajuntament
de Vila-real

Normalització Lingüística

Vila-real
avança en valencià

PORCELANOSA®

Facsa
ciclo integral del agua

innpulso

Ciutat de la Ciència
i la Innovació

MINISTERI D'ECONOMIA I COMPETITIVITAT

